

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONĪ'ONĪ 'I HE NGAĀHI 'AHO KIMUI NĪ • 'OKATOPA 2016

Liahona

Founga 'e Fā ke
A'usia ai 'a e Fiefia
he Akó, p. 10

Taonakitá: Ko ha Tangi
Fakalongolongo ki
ha Tokoni, p. 18

Ngaahi Lēsoni Hisitōlia
Fakafāmili meia Līhai, p. 26

Ko e Faito'o ki he
Holi koví, p. 30

"Oku ou fakaāmu ke ke manatu, 'e fakatatau ki hō'o falala ki he 'Otua' a hono fakahaofi koe mei' ho ngaahi 'ahi'ahi'i, mo ho ngaahi faingataa'ia, pea mo ho ngaahi fakamamahi'i, pea 'e hiki hake koe 'i he 'aho fakatosi."

'Alama 38:5

Liahona, 'Okatopa 2016

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 **Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Talangofuá**
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7 **Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ko e Fāmilí Ko e Tu'utu'uni la 'e he 'Otuá**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 16 **Fānau Īkí mo e Sākalamēnití**
Fai 'e Aaron L. West
'E lava ke teuteu e longa'i fānau 'i he'enau ma'u 'a e sākalamēnití, ke fai 'a e ngaahi fuakavá.
- 18 **Ko e Ma'u e Mahino Ki he Ta'onakitá: Ngaahi Faka'ilonga Fakatokangá mo Hono Ta'ofi**
Fai 'e Kenichi Shimokawa
Ako ki he founga ke tokoni ke faka'ehi'ehi ai mei he ta'onakitá mo hono tokoni'i e kau mēmipa kei mo'ui 'o e fāmilí.

- 24 **Ko e Ngaahi Lea Fakaepalōfita 'i ha Feitu'u Ta'e amanekina**
Fai 'e Colette Lindahl
Na'e liliu 'e ha ngaahi maka-sini Liahona na'e tuku 'i ha fale nofo'anga ha mo'ui 'a ha tangata 'aki hano tataki ia ki he ongoongolelei.

- 26 **Hisitōlia Fakafāmilí: Nonga, Malu, mo e Ngaahi Tala'ofa**
Fai 'e 'Eletā Bradley D. Foster
'E tāpuekina kitautolu mo hotau hakó 'i he'etau tānaki e ngaahi lekooti hotau hisitōlia fakafāmilí mo 'ave e ngaahi hingoa 'o 'etau ngaahi kuí ki he temipalé.

- 30 **Fehangahangai 'o e 'Ofá mo e Holiková**
Fai 'e Joshua J. Perkey
Ko e hā 'a e faito'o ki he holiková, 'a e holi ke ma'u ha ngaahi me'a 'i ha founga 'oku fehingahangai mo e finangalo 'o e 'Otuá?

- 36 **Ko e Ngāue 'o Mahulu Atu 'i Soatani**
Fai 'e R. Val Johnson mo Rachel Coleman
Na'e tokoni'i 'e ha ongo faifekau mali tokoni 'ofa fakaetangata ha mo'ui 'e lauiafe 'aki ha'ana ngāue 'i he feitu'u na'e fie ma'u ai kinaua 'e he 'Eikí.

NGAAHI TAFa'AKÍ

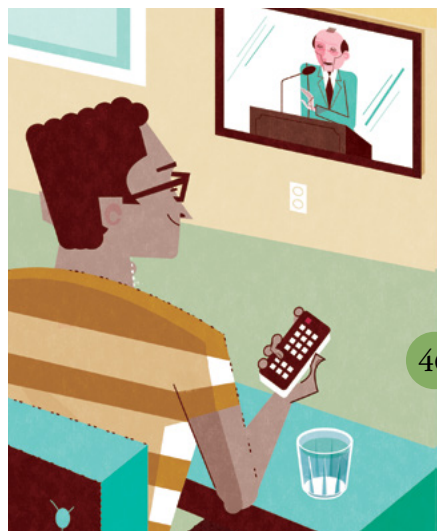
- 8 **Ko e Ngāue 'i he Siasí: Ko Hoku Ngaahi Sāpate-Fonu 'i he Ngāue Tokoni**
Fai 'e Jeffery A. Hogge
- 9 **Ngaahi Fakakaukau: Ko e Ma'u Me'atokoni Faka'osi 'a Melivaá**
Fai 'e Cheryl Harward Wilcox
- 10 **Ko e Faiako 'i he Founga 'a e Fakamo'ui: Ko e Fiefia 'i he Akó**
Fai 'e Tad R. Callister
- 40 **Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 44 **Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Ko e 'Aukai mo e Lotu ma'a 'Emá**
Fai 'e Cecilie Norrung
- 80 **Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Ko e Poto Fakalangi 'o e Siasi 'o e 'Eikí**
Fai 'e Palesiteni Gordon B. Hinckley

4

'I HE TAKAFÍ
'I Mu'á: Faitā 'a Leslie Nilsson. 'I loto he takafi mu'á: Faitaa'i 'e jamievanbuskirk/GettyImages. 'I loto he takafi mu'i: Faitaa'i 'e Composite photograph images fai 'e Ryan McVay mo Christopher Elwell/Thinkstock.

46 Tu'u ko e Kau Nofotu'i Mo'oni

Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson
*Ngaahi fokotu'u 'e fā ki he founga
 ke tu'u ai ko ha kau nofotu'i
 mo'oni.*

*Vakai angé pe te
 ke lava 'o 'ilo'i
 e Liahona 'oku
 fūfuu'i he pulu-
 singa ko 'eni.
 Tokoni: 'Oku 'i
 ai ha 'ulu'akau
 fua 'a homou
 kaungā'api?*

54 Ko e Mana 'o e Māfana Fe'ungá

Fai 'e David A. Edwards
*'E lava fēfē 'a e fā'a kātaki 'o tokoni
 ke ke ngaohi 'a e sanuisi siisi lelei
 tahā pea hoko ange foki 'o hangē
 ko Sisū Kalaisi?*

57 Pousitā: Fakakaukau 'Oku Toe Langa Fo'ou Koe

58 Mālohi ke Vilitaki

Fai 'e Jessica Turner 'o hangē ko hono
 fakamatalāi kia Lynne Crandall
*Na'e tokoni hono fai 'o e fanga
 ki'i me'a faingofua na'a ne faka-
 mālohia 'eku tu'i ke u mo'ui pea
 mo hoko atu hili ha fakatu'utā-
 maki 'i ha kā.*

61 Ngaahi Tali mei he Kau Taki 'o e Siasī: Founga Hono 'Ai 'a Kalaisi ko e Uho 'o 'Etau Mo'ui

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

62 Ko ha Founga ki he Akó

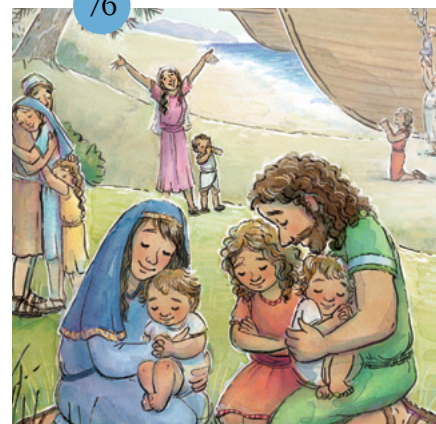
Fai 'e Rosemary Thanckerray
*Muimui ki he ngaahi founga ko
 'eni 'e fā ke ke ifo'ia ai he folofola
 'a e 'Otua' i ho'o mo'ui.*

64 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

*'Oku talamai 'e ha kakai 'e ni'ihī
 'oku fie ma'u ke 'i ai haku kau-
 ngāme'a 'oku 'ikai ke mau tu'unga
 mo'ui tatau kae lava ke fakamā-
 lohia au. 'Oku mo'oni nai 'eni?*

54

76

66 Ō 'o Taumāta'u

Fai 'e Julia Ventura

*Na'e hoha'a 'a Heiteni na'a
 fakailifia'i 'e hono ki'i tehinā 'a e
 fanga ikā kotoa ke nau hola. Ka
 na'a ne toe hoha'a ange 'i he taimi
 na'e pulia ai hono ki'i tehinā.*

68 Ngaahi tali mei ha 'Aposetolo: 'E founga fēfē nai ha'aku tokoni ke hoko hoku 'api ko ha feitu'u nonga ange?

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

69 Ko 'Etau Pēsī

70 Fānau 'Oku Tu'u 'Ali'aliaki: Ko ha Talanoa kau kia Sītili

Fai 'e Jill Hacking

*Ko Sītili pē mo hono fāmili 'a e kau
 mēmipa 'o e Siasī 'i Tekimenisitani!
 Vakai ki he anga 'o 'ene tu'u
 'ali'aliaki.*

72 Ngaahi Lēsoni mei he Fine'eikī

Fai 'e 'Eletā Jairo Mazzagardi

*Na'e ako 'e 'Eletā Masakati kau ki
 he faitotonū mei he'ene fine'eikī. Ko
 e hā ha ngaahi tefito'i mo'oni kuó
 ke ako mei ho'o mātu'ā?*

74 Ko e Kau Mo'unga'i Fefine 'i he Tohi 'a Molomoná: Kau Mo'unga'i Fefine 'i he Tohi 'a Molomoná

76 Ngaahi Talanoa 'o e Tohi 'a Molomoná: Ko e Fononga ki he Fonua 'o e Tala'ofā

79 Peesi Valivali: 'Oku Ngaohi Au 'e he Mūsikā ke u Fiefia

‘OKATOPA 2016 VOLIUME 40 FIKA 10 LIAHONA 13290 900

Ko e makasini fakavaha’apule’anga ‘eni’ a e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi ‘Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Ua:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

‘Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni ‘Ētita: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau ‘Ētivaisa: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Cheryl A. Esplin, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: Peter F. Evans

Talēkita ‘o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita ‘o e Ngaahi Makasini ‘a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni ‘Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan Seitz

Timi ki hono Tohi mo hono ‘Ētita’i: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flittton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larocab, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Paul VanDenBerge, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka’āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka’āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu’utu’u ‘o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou’otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he fakatahataha ‘o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he fakatātā mo e fakatahataha ‘o e Makasini:

Glen Adair, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gyi, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty, Derek Richardson

Fokotu’utu’u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā ‘i Tongā:

‘Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni ‘Ētita: Patrick Taufa

Kaungā ‘Ētita

Ko e totongi ki hono fakakātoā ‘o e ngaahi *Liahona* he tau’oku TOP \$3.60. Ko e tau’asila ‘eni ke fai mai ki ai ‘a e totongi mo e ngaahi fakaēkeke: Senitā Tufaki’anga Nāunau, Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nukualofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mau ‘a e ngaahi totongi ki hō’o makasini ‘i he ngaahi fonua mavahe mei he lunaiteti Siteiti mo Kānata, ‘alu ki he store.lds.org pe fetu’utaki ki he senitā tufaki’anga nāunau ‘a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōlō.

‘Omī ‘a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakaēke’ekē he ‘initaneti ‘i he liahona.lds.org; ‘i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meli ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea ‘i he Tohi ‘a Molomona ‘oku ‘uhinga ia ko e “kāpasa” pe meā “fakahinohino”) ‘oku pulusi ‘a e Makasini Fakavaha’apule’anga ‘i he lea faka-Alapēniā, ‘Amēniā, Pisilama, Kempoutia, Pukūāia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka’angofuāi), Koloēsia, Seki, Tenima’ake, Hōlani, Pilitāniā, ‘Ēsitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, ‘Āsileni, ‘Intōnēsīā, ‘Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseili, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha’amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālōkā, Tahiti, Taileni, Tongā, ‘Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinēni. (‘Oku kehekehe pē ‘a e tuo lahi hono pulusi, ‘o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2016 ‘e he Intellectual Reserve, Inc. Mau ‘a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki ‘i he lunaiteti Siteiti ‘o ‘Amelika.

‘E lava ke hiki ha tatau ‘o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā ‘i he *Liahonā* ke faka’aonga ‘i he ngaahi me’a ‘a e Siasi ‘oku ‘ikai fakakomēsiale pe faka’aonga pē ‘i ‘api. He ‘ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau ‘oku fakahaa’i atu ai hano fakatapu’apui, ‘i he tafa’aki ‘oku fakamatala ai e tokotaha ‘oku ‘aana e fakatātā. ‘Oku totonu ke fakatu’asila ‘a e ngaahi fahu’i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; t-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

October 2016 Vol. 40 No. 10. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days’ notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma’a e Efiafi Fakafāmili ‘i ‘Apí

‘Oku ‘i he makasini ko ‘eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi ‘ekitiviti ‘e lava ke faka’aonga ‘i he efiafi fakafāmili ‘i ‘api. Ko ha sīpinga ‘eni ‘e ua.

“Fānau Īki mo e Sākalamēniti,” peesi

16: Hili homou lau ko e ngaahi mātu’a ‘a e fakamatalā ni, te mou lava ‘o alea’i ha ngaahi founa ke ako’i ‘aki homou fānau kei talavou’ fekau’aki mo hono mahuinga ‘o e sākalamēniti mo e ngaahi fuakava te nau fakahoko ‘i ha ‘aho ‘i he papitaisō. Te mou lava ‘o faka’aonga’i e ongo lotu ‘o e sākalamēniti (ma’u ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79) ke ako’i fekau’aki mo e ngaahi fuakava ‘oku tau fai ‘i he papitaisō mo e founa ‘oku faka’atā ai ‘e he’etau ma’u ‘a e sākalamēniti ‘i he Sāpate kotoā ke fakafo’ou ‘a e ngaahi fuakava ko iā. Te ke lava foki ‘o ma’u ha ngaahi fakakaukau ke tokoni ki hō’o fānau kei ĩki ke nau tokanga taha ki he Fakamo’u’i lolotonga ‘a

e sākalamēniti, hangē ko hano fa’u ha kīi tohi fakatātā faingofua ‘oku fakafonu ‘aki e ngaahi ĩmisi ‘o e Fakamo’u’i.

“Ko Ha Founa ki he Akó,” peesi 62:

Kapau ‘oku ‘i ai ha’o fānau lalahi ange ‘oku nau ako ‘a e folofolā ‘iate kinautolu pē, fakakaukau ke lau fakataha mo kinautolu ‘a e fakamatalā ni pea fakaafe’i ke nau ‘ahi’ahi ‘a e ngaahi fakakaukau mei he fakamatalā. Te ke lava ‘o ‘ai e mēmipa kotoa ‘o e fāmili ke nau fa’u ha tohinoā ako fakatautaha pea fokotu’u ha ngaahi taumu’a ke tohi ma’u pē ai. ‘E lava ‘a e kau mēmipa ‘o e fāmili ke vahevahe tau’atāina ‘enau ngaahi fakakaukau mo e ongō mei he’enau tohinoā ‘i he ngaahi efiafi fakafāmili ‘i ‘api ‘i he kaha’u.

TOE LAHI ANGE ‘I HE ‘INITANETĪ

‘Oku ma’u ‘a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe ‘a e Siasi ‘i ha ngaahi lea fakafonua lahi ‘i he languages.lds.org. Vakai ki he [facebook.com/liahona.magazine](https://www.facebook.com/liahona.magazine) (ma’u ‘i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) ke ma’u ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie, ngaahi fakakaukau ki he efiafi fakafāmili ‘i ‘api, mo e ngaahi fakamatala te ke lava ‘o vahevahe mo ho kaungāme’a mo e fāmili.

NGAAHI KAVEINGA ‘I HE MAKASINI KO ‘ENĪ

‘Oku fakafongga ‘i ‘e he ngaahi mata’ifikā ‘a e peesi ‘uluaki ‘o e fakamatalā.

‘Aho Sāpatē, 8, 42

Ako folofolā, 43, 62

‘Alō’ofā, 40

‘Amanaki lelei, 58

‘Aukai, 44

Fa’a kātaki, 54

Faiakō, 16, 72

Faitotonū, 72

Fakahā fakatāutahā, 46

Fakamo’oni, 74

Fāmili, 7, 26, 44, 66, 68, 70

Fānau, 16, 42

Hisitōlia fakafāmili, 26, 42

Holikovī, 30

Kaungāme’a, 64

Kau palōfitā, 46, 80

Laumālie Mā’oni’oni, 70

Loto-to’ā, 74

Lotū, 44, 66

Muimui ‘i he Palōfitā, 46

Mūsikā, 79

Natula faka-‘Otuā, 46

Ngaahi ‘ahī’ahi, 18, 44, 58

Ngaahi Fekau, 4

Ngaahi manā, 44

Ngaahi tu’unga mo’ui, 64

Ngaahi Uiu’i, 8

Ngāue fakafaifekau, 24,

36

Ngāue Tokoni, 41, 58

Nonga, 58, 68

‘Ofā, 30, 41

Sākalamēniti, 9, 16

Sisū Kalaisi, 4, 61, 76

Talangofuā, 4, 30, 46

Taonakitā, 18

Temipalē, 69

Tohi ‘a Molomonā, 26, 43, 74, 76

Tokoni ‘ofa fakatāngatā, 36

Tui, 46, 58, 74, 76

Vaehongofulū, 72

Fai 'e Palesiteni
Thomas S.
Monson

KO E NGAAHI TĀPUAKI 'O E TALANGOFUÁ

Kuo akonaki 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'o pehē, “[Ko e lēsoni ma'ongo'onga taha te tau lava 'o ako 'i he matelié, ko e taimi ko ia 'oku tau talangofua ai ki he folofola mai 'a e 'Otuá, te tau tonu ma'u ai pē.]”¹

'E tāpuekina ai foki kitautolu. Hangē ko ia ne lea 'aki 'e Palesiteni Monisoni lolotonga ha konifelenisi lahi ne toki faí: “Ko e taimi 'oku tau tauhi ai 'a e ngaahi fekaú, 'e fiefia ange 'etau mo'uí, lavame'a lahi ange, pea si'i ange palopalemá. 'E faingofua ange hono fuesia hotau ngaahi 'ahi'ahí mo e palopalemá, pea te tau ma'u 'a e ngaahi tala'ofa kuo palōmesi [mai 'e he 'Otuá].”²

'I he ngaahi konga fakamatala ko 'eni mei he ngaahi akonaki 'a Palesiteni Monisoni ko e Palesiteni 'o e Siasí, 'okú ne fakamanatu mai ko e ngaahi fekaú 'a e tākiekina pau taha ki he fiefiá mo e nongá.

Ngaahi Fakahinohino ki he Fononga'angá

“'Oku 'ikai 'omi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá ke fakakina'i kitautolu pe hoko ko ha fakatuta ki he'etau fiefiá. Ko hono fehengahangá ia. 'Oku 'afio'i 'e Ia na'á Ne fakatupu mo 'ofa haohaoa 'iate kitautolú 'a 'etau fie ma'u ke mo'ui ka tau lava 'o ma'u 'a e fiefia lahi taha 'oku lavá. Kuó ne foaki mai ai ha ngaahi fakahinohino 'a ia, kapau te tau muimui ki ai, te tau hao 'i he fononga fakatu'utā-maki fakamatelié ni. 'Oku tau manatu ki ha fakalea 'o ha himi 'iloa: 'Tauhi 'a e ngaahi fekaú! Pea te ke [hao ai; pea nonga ail] [vakai, “Tauhi 'a e Ngaahi Fekaú,” *Ngaahi Himí*, fika. 195].”³

Mālohinga mo e 'Ilo

“Ko e talangofuá ko e tefito'i 'ulungaanga ia 'o e kau palōfitá; kuó ne 'omi ha ivi mo ha 'ilo kiate kinautolu 'i he

ngaahi kuongá kotoa. 'Oku mahu'inga ke tau fakatokanga'i foki, 'oku 'i ai 'etau totonu ki he ma'u'anga ivi mo e 'ilo ko 'ení. 'Oku lava ke tau takitaha ma'u ia 'i he 'ahó ni 'i he'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. . . .

“Ko e 'ilo 'oku tau kumiá, ko e ngaahi tali 'oku tau faka'amuá, pea mo e [mālohinga] 'oku tau fie ma'u he 'ahó ni ke feau 'aki e ngaahi faingata'a 'o e mamahi fihitu'u mo fa'aliliuá, 'e 'atautolu ia 'i he taimi te tau loto fiemālie ai ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí.”⁴

Fili ke Talangofua

“Kuo anga hotau kuongá ni ki he fa'ifa'itelihá. Kuo hanga 'e he ngaahi makasiní mo e faiva 'iloa he televisoné mo e kau helo 'o e mala'e sipotí—'a ia 'oku faka'amua 'e ha nīhi tokolahi 'o e to'u tupú ke tatau mo iá—'o fakasi-tu'a'i 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá mo fakatonuhia'i foki 'a e faiangahalá, 'o 'ai ke pehē 'oku 'ikai hano kovi pe nunu'a. 'Oua te mou teitei tui ki ai! 'Oku 'i ai e taimi 'e fakamāu'i ai kimoutolu—'o tñaki tu'unga ho'omou ngāué. Kuo pau ke ngata 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku tau pehē 'oku leleí—'i he mo'uí ni pe mo'ui ka hoko maí. 'E hoko mai e 'aho 'o e Fakamāu ki he tokotaha kotoa pē. . . . 'Oku ou kōlenga atu ke mou fili ke talangofua.”⁵

Fiefiá mo e Nongá

“Mahalo 'e 'i ai ha taimi 'e ngali fiefia ange e kakai ia he māmaní 'iate kimoutolu. 'E ongo'i 'e hamou nīhi hangē 'oku fakataputapui kimoutolu 'e he tu'unga 'ulungaanga 'oku tau muimui ki ai 'i he Siasí. Ka 'oku ou talaatu kiate kimoutou 'e kāinga, 'oku 'ikai ha me'a te ne 'omi ha fiefia mo ha nonga lahi ange ki he'etau mo'uí, ka ko e Laumālie te tau ma'u 'i he'etau muimui ki he Fakamo'uí mo tauhi e ngaahi fekaú.”⁶

'A'eva Angatonu

“Oku ou fakamo'oni kiate koe 'oku ta'e-hano-tatau 'a hotau ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí. Neongo 'e kau fakataha 'a e filí pea taulōfu'u mai mo e faingata'á, ka 'e hanga 'e he'etau 'ilo ki he ongoongoleléi mo 'etau 'ofa ki he Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí, 'o fakafiemālie'i mo poupou'i hake 'a kitautolu mo ne 'omi ha fiefia ki hotau lotó 'i he'etau 'a'eva angatonu mo tauhi

'a e ngaahi fekaú. 'E 'ikai ha me'a 'i he māmaní 'e lava 'o ikuna'i kitautolu.”⁷

Muimui ki he Fakamo'uí

“Ko hai 'a e Tangata loto mamahi ko 'eni, na'e fe'ao ma'u pē mo e mamahi? Ko hai 'a e Tu'i ko 'eni 'o e nāunaú, 'a e 'Eiki 'o e ngaahi kau tauí? Ko Ia hotau Takimu'á. Ko Ia hotau Fakamo'uí. Ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá. Ko Ia e Tupu'anga hotau Fakamo'uí. 'Okú

ne kōlenga mai, 'Muimui 'iate au.' 'Okú Ne fakahinohino mai, “Alu koe, pea fai pehē pē.” 'Okú Ne kōlenga mai, 'Fai 'eku ngaahi fekaú.’

“Tau muimui mu'a kiate Ia. Tau fa'ifa'itaki mu'a ki He'ene sipingá. Tau talangofua mu'a ki He'ene folo-folá. 'I he'etau fai iá, ko 'etau foaki ange ia kiate Ia 'a e me'afoaki fakalangi 'o e loto hounga'ia.”⁸ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. “Na'a Nau Faka'ilonga'i 'a e Hala ke Muimui Ai,” *Liahona*, 'Okatopa 2007, 5.
2. “Tauhi 'a e Ngaahi Fekaú,” *Liahona*, Nōvema 2015, 83.
3. “Tauhi 'a e Ngaahi Fekaú,” 83.
4. “Oku 'Omi 'e he Talangofuá 'a e Ngaahi Tāpuaki,” *Liahona*, Mē 2013, 90, 92.
5. “Tui, Talangofua, mo Kātaki,” *Liahona*, Mē 2012, 129.
6. “Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú,” *Liahona*, Nōvema 2011, 83.
7. “Ke Mou Fiefia,” *Liahona*, Mē 2009, 92.
8. “Ma'u 'o ha Fiefia 'i he Fonongá,” *Liahona*, Nōvema 2008, 88.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Oku ako'i mai 'e Palesiteni Monisoni 'o fekau'aki mo e ngaahi tāpuaki te tau lava 'o ma'u 'i he'etau talangofuá, 'o kau ai 'a e mālohi, 'ilo, fiefia, pea mo e nonga. Fakakaukau ke fehu'i kiate kinautolu 'okú ke ako'i 'a e founga kuo tāpuekina ai kinautolu 'i hono tauhi e ngaahi fekaú. Te ke fie fakalotolahi'i kinautolu

ke nau hokohoko atu ke fakakaukau ki honau ngaahi tāpuaki pea hiki hifo 'enau ngaahi fakakaukau mo 'enau ngaahi a'usiá 'i ha tohinoa. Te ke fie fakalotolahi'i foki kinautolu ke fakahaa'i 'enau hounga'ia ki he 'Otuá koe'uhí ko honau ngaahi tāpuaki 'aki e hokohoko atu 'enau talangofuá.

Ko e Afí mo e Ngaahi Lēsoni 'o e Talangofuá

Na'e vahevahe 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni he taimi 'e taha ki ha taimi na'á ne ako ai e mahu'inga 'o e talangofuá. 'I hono ta'u valú, na'e 'a'ahi mo hono fāmilí ki honau kī'i fale-sino'i 'akau 'i he 'otu mo'ungá. Na'á ne loto mo hono kaungāme'á ke fakama'ala'ala ha feitu'u saafa ke tafu ai ha afi. Na'á na feinga ke fakama'ala'ala 'a e sáfá 'aki hona nimá, 'o fusi mo hamu 'aki hona ivi kotoa, ka ko e falukunga vao iiki pē ne na lava 'o ta'akí. Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Monisoni 'o pehē, "Ka ne ha'u ki hoku 'atamai ta'u valú ha me'a ne u pehē ko e founda tonu tahá ia. Na'á ku talange leva kia Teni, 'Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú, ke ta tutu'i 'a e vao ko 'ení. Ta tutu'i pē ha fo'i siakale 'i he vaó!'"

Neongo na'á ne 'ilo'i pē 'oku 'ikai ngofua ke ne faka'aonga'i ha masi, na'á ne lele atu ki he fale-sino'i 'akau, pea na tutu'i ha

kī'i afi si'isi'i 'i he konga saafa ko iá. Na'á na 'amanaki 'e mate hifo pē 'iate ia pē, ka na'e iku ia ko ha vela lahi mo fakatu'u-tāmaki. Na'á ne lele mo Teni 'o ui tokoni, pea tuaiekemo kuo fakavave mai e kakai lalahi 'o tāmate'i 'a e afi kimu'a pea a'u atu ki he 'ulu'akau.

Na'e hoko atu 'a Palesiteni Monisoni 'o ne pehē, "Na'á ku ako mo Teni ha ngaahi lēsoni faingata'a ka na'e mahu'inga 'i he 'aho ko iá—ko e konga lahi ko e mahu'inga 'o e talangofuá." (Vakai, "'Oku 'Omi 'e he Talangofuá e Ngaahi Tāpuaki," *Liahona*, Mē 2013, 90.)

Kuó ke ako nai ha lēsoni 'i he talangofuá he founda faingata'a 'o hangē ko ia ne fou ai 'a Palesiteni Monisoni? Ko e hā nai ha ngaahi taumu'a te ke lava 'o fokotu'u ke haofaki'i ai koe 'i he kaha'ú 'o faka'ou 'i he talangofuá?

FĀNAÚ

Fili ki he Totonú

'O ku tau toe ofi ange ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi 'i he'etau fili ki he totonú. 'Okú ne tokoni'i foki kitautolu ke tau fiefia mo malu. Siakale'i ha ngaahi founda te ke lava ai 'o fili ki he totonú.

Kākā 'i he akó

Lau 'a e ngaahi folofolá

'Alu ki he lotú

Tokoni'i e ni'ihi kehé

Fai ha ngaahi va'inga 'oku lelei

Fuhu mo ho ngaahi tokouá mo e tuofāfiné

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea fekumi ki ha ue'i fakalaumālie ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahē. 'E fakatupulaki fēfē 'e hono ma'u ha mahino ki he "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmanī" 'a ho'o tui ki he 'Otuā mo faitāpuekina 'a kinautolu 'okū ke tokanga'i 'o fakafou 'i he faiaiko 'a'ahī? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Fāmīlī Ko e Tu'utu'uni la 'a e 'Otuā

Na'e pehē 'e Kalo M. Sitiveni ko e Tokoni 'Uluaki 'i he kau Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofā, "Oku hanga 'e he fakalea 'o e [hiva 'a e Palaimelī], "Oku 'a e 'Otuā 'a e Fāmīlī,' . . . 'o fakamanatu mai 'a e tokāteline hao-haoā." "Oku 'ikai ngata pē he'etau ako ai 'oku 'a e 'Otuā 'a e fāmīlī, ka 'oku tau kau atu foki ki he fāmīlī 'o e 'Otuā. . . .

" . . . Ko e palani 'a e Tamaí ma'a 'Ene fānaú, ko ha palani ia 'o e 'ofa. Ko ha palani ia ke fakataha'i 'Ene fānaú—'a Hono fāmīlī—mo Ia."¹

Na'e pehē 'e 'Eletā L. Tomu Peuli (1922–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: "Oku tau toe tui foki 'oku 'ikai ke ngata pē he hoko 'a e fāmīlī mālohi tukufakaholō ko e tefito'i 'iuniti ia 'o ha sosaieti 'oku ma'uma'uluta, malu faka'ekonōmika mo ha taufatunga-motu'a mahu'inga 'oku pau—ka 'oku nau toe hoko ko e tefito'i 'iuniti ia 'o e nofo ta'engatā pea mo e fonua mo e pule'anga 'o e 'Otuā.

"Oku tau tui ko e fa'unga mo e pule'anga 'o e langi 'e langa ia 'i he nofo fakafāmīlī mo e nofo 'a kāingā."²

Na'e pehē 'e Poni L. 'Osikāsoni, Palesiteni Lahi 'o e Finemuí, "E lava 'e he tokotaha kotoa pē neongo pe ko e hā hono tūkunga nofomalí pe tokolahi 'o e fānaú, ke nau taukapo'i e palani 'a e 'Eikí 'oku fakamatala'i 'i he fanongonongo ki he fāmīlī." "Kapau ko e palani 'eni 'a e 'Eikí, 'oku totonu ke hoko ia ko 'etau palani!"³

Ngaahi Potufolofola Kehe

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava
2:1–3; 132:19

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Carole M. Stephens, "Oku 'a e 'Otuā 'a e Fāmīlī," *Liahona*, Mē 2015, 11, 13.
2. L. Tom Perry, "Uhinga 'Oku Mahu'inga ai e Malí mo e Fāmīlī—He Feitu'u Kotoa pē 'o e Māmanī," *Liahona*, Mē 2015, 41.
3. Bonnie L. Oscarson, "Kau Taukapo 'o e Fanongonongo Ki he Fāmīlī," *Liahona*, Mē 2015, 15.
4. Julie B. Beck, "Ako'i e Tokāteline 'o e Fāmīlī," *Liahona*, Mā'asi 2011, 32, 34.

Tuī, Fāmīlī, Fakafiemālī

Tokāteline 'o e Fāmīlī

Na'e akonaki 'a Sisitā Suli B. Pekī, Palesiteni Lahi mālōlō 'o e Fine'ofā, 'oku fakatefito 'a e teologia 'o e fāmīlī 'i he Fakatupú, Hingá, mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi:

"Na'e 'omi 'e hono Fakatupu 'o e māmanī ha feitu'u ke nofo ai e ngaahi fāmīlī. Na'e fakatupu 'e he 'Otuā 'a e tangatā mo e fefiné 'a ia ko e ongo konga mahu'inga ia 'o ha fāmīlī. Ko e konga 'o e palani 'a e Tamaí Hēvaní ke sila'i 'a 'Ātama mo 'lvi peá na fa'u ha fāmīlī ta'engata.

" . . . 'I he Hingá na'e lava ai ke na ma'u ha ngaahi foha mo ha ngaahi 'ofefine.

"'I he Fakalelei ['a Kalaisi], 'oku malava ai ke sila'i fakataha e fāmīlī ke ta'engata. 'Oku lava ai ke ma'u 'e he ngaahi fāmīlī 'a e tupulaki mo e haohaoa ta'e-ngatā. Na'e fa'ufa'u e palani 'o e fiefiá, 'a ia 'oku toe ui ko e palani 'o e fakamo'uí, ma'a e ngaahi fāmīlī. . . .

" . . . Ko e tokāteline 'eni 'a Kalaisi. . . . 'Oku 'ikai ke 'i ai ha palani kapau 'oku 'ikai ha fāmīlī; 'oku 'ikai ha 'uhinga ke 'i ai ha mo'ui fakamatelie."⁴

Fakakaukau ki he Me'a ni

Ko e hā 'oku hoko ai e fāmīlī ko e 'iuniti mahu'inga taha 'i he mo'ui ni pea 'i he ta'engatā?

KO HOKU NGA AHI SĀPATE-FONU 'I HE NGĀUE TOKONÍ

Fai 'e Jeffery A. Hogge

'Oku ou femo'uekina 'i he ngaahi 'aho Sāpaté, ka 'oku ou ongo'i hounga'ia 'i he'eku lava 'o tokoni 'o 'ikai ha ngaahi faingata'a hangē ko ia ne fehanganahangai mo e kau taki kimu'a 'o e Siasí hangē ko 'Eletā Pa'ale P. Palatí.

Ko e pongipongi Sāpate 'eni. 'Oku Kou teuteu atu ki ha taimi-tēpile houa 'e 12 'o ha ngaahi fakataha, 'initaviu, hilifakinima, mo ha ngaahi fakanofu. Te u kamata 'i ha senitā fakasiteiki 'e taha peá u faka'osi ki ha falelotu 'e taha 'i he tafa'aki 'e taha 'o e koló—kotoa ia 'i ha 'aho vela 'aupito.

'Oku ou hanganaki atu ki he fakataha, 'initaviu, hilifakinima, mo e fakanofu takitaha. Ka, 'i he'eku fakakaukau 'aneafi ki he'eku fu'u femo'uekiná, ne u faka'atā au ke u ongo'i faka'ofa'ia 'iate au—ka ne ta'e'oua 'eku fakaava hake e *Autobiography of Parley P. Pratt* pea kamata 'eku laukongá mei he me'a ne u ngata aí. Na'e puke pōpula 'a 'Eletā Palatí, fakataha mo Siosefa mo Hailame Sāmita mo ha nīhi kehe, lolotonga 'a e ngaahi 'aho faingata'a 'i Misulí. Hili hono 'ave kinautolu ki Tau'atāina, na'e tauhi kinautolu 'i ha hōtele ke nau mohe 'i he falikí 'o 'olunga 'i ha kupu'i 'akau.

'I ha pongipongi momoko, mo sinou lahi ne ofo hake ai 'a 'Eletā Palatí pea, ne 'ikai fakatokanga'i, ka ne moulu atu ia mei he hōtelé. Na'á ne hu'u fakahihiho atu 'i he loto koló peá ne a'u atu ki he ngaahi loto 'ata'atā ne ofi mai. Hili ha'ane lue 'i ha maile nai 'e taha (1.6 km), na'e hū atu 'a 'Eletā Palatí ki ha vaotā, kuo 'ufi'ufi 'e he sinoú hono halangá peá ne fūfuu 'i ia 'e he 'ulu'akaú.

Na'á ne fakakaukau ki he tu'unga faingata'a 'okú ne tofanga aí. Ke hoko atu 'ene fononga fakahahaké te ne hao

atu ai ki ha siteiti 'e taha, 'a ia te ne lava ai 'o 'omi hono fāmilí. Kapau te ne foki ki he hōtelé 'e puke pōpula ia pea fehanganahangai mo ha ngaahi tuku-aki'i ki ha ngaahi hia mamafa. 'I hono 'ahi'ahi'i ia ke ne holá, na'e fakakaukau 'a 'Eletā Palatí 'e iku "faingata'a'ia lahi, 'o a'u ki he maté" 'a e toenga 'o e kau pōpulá kapau te ne hola.

Lolotonga 'ene veiveiua, na'á ne fakakaukau ai ki ha potufolofola: "He ko ia ia 'oku loto ke kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia: ka ko ia ia 'e mole 'ene mo'uí koe'uhí ko aú, te ne toe ma'u ia, 'io 'a e mo'ui ta'engata'" (vakai, Ma'ake 8:35; T&F 98:13).

Na'e toe foki atu 'a 'Eletā Palatí ki he hōtelé. Ne hoko mai ai ha ngaahi māhina 'o e pukepōpula

fakamamahi—'o 'ikai 'i ai e fāmilí, feohi mo e Kāingalotú, pe malava ke fuesia hono uiui'i fakae'aposetoló.¹

'I he'eku tāpuni 'a e tohí, na'á ku fakalaulauloto ki he ngaahi faingata'a ne fekuki mo e 'uluaki Kāingalotú—ko e nīhi 'o kinautolu ko 'eku ngaahi kui. Koe'uhí ko 'enau fakamo'oni ki he ongoongoleleí mo 'enau tui kia Sīsū Kalaisí, na'a nau kātekinā e fakamamahí mo e fakatangá. Koe'uhí ko 'enau kātaki-fuoloá, 'oku ou lava ai 'o ngāue mo lotu tau'atāina he 'ahó ni, 'o kau fakataha mo kinautolu 'i he tui mo e fakamo'oni.

'I he'eku teuteu atu ki he 'aho Sāpate ko 'ení, 'oku malu pē hoku fāmilí, 'o hanganaki atu ki ha 'aho 'o e moihū 'i ha fale fakataha'anga lelei. 'E tokoni e fakafeohi 'a e Kāingalotú ke tau fiefia ange. Te tau fiefia fakataha mo kinautolu 'i he ngaahi hilifakinimá mo e ngaahi ouau fakanofu 'oku fakahokó, fakahoko e ngaahi fatongíá, pea fakamālohia e tuí. Te tau ma'u 'a e sākalamēnití, 'o manatua hotau Fakamo'uí mo 'Ene feilaulau fakaleleí. Pea te tau fakatahataha 'i hotau 'apí he pooni ke lau e Tohi 'a Molomoná mo lotu fakataha kimu'a pea tau tokoto hifo ki hotau mohenga leleí pea 'olunga 'i he ngaahi pilo moluú.

'Oku ou femo'uekina 'i he ngaahi 'aho Sāpaté. 'Oku ou hounga'ia mo tāpuekina ai. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Kalefōnia, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Parley P. Pratt, *Autobiography of Parley P. Pratt*, ed. Parley P. Pratt Jr. (1979), 194–97.

KO E MA'U ME'ATOKONI FAKA'OSI 'A MELIVÁ

Fai 'e Cheryl Harward Wilcox

"Te ke fie feinga ke ma'u 'a e sākalamēnití?" Ko 'eku 'eke ange ia ki he'eku fa'ē ne meimei mālōlō.

Na'e mo'ui 'eku fa'e'e 'o a'u ki hono ta'u 92 pea na'á ne toki mālōlō pē. Na'á ne 'i falemahaki 'i he pehē 'e he kau toketaá 'oku 'ikai ha toe me'a 'e lava 'o fai tukukehe pē hano toka-nga'i ia ke ne fiamālie kae'oua kuó ne mālōlō.

'I he'emaui fai e ngaahi teuteu ke 'ave ia ki 'apí, na'e hū mai ki he loki ha ongo tangata mei ha uooti he feitu'u ko iá peá na 'eke mai kiate au pe 'e lotu 'oku fa'e'e ke ne ma'u e sākalamēnití. Ne u 'uluaki talaange, "Sai pē, mālō." 'Oku faingata'a ke toe folo 'e he fine'eikí ha me'a. Peá u toe pehē pē, "Oua leva pē ke u 'eke ki ai." Ne u 'unu'unu ofi atu ki hono telingá peá u pehē ange, "'Oku 'i heni ha ongo ma'u lakanga fakataula'eiki. Te ke fie feinga ke ma'u 'a e sākalamēnití?" Na'á ne tali le'osi'i kae mahino mai, "Io."

Hili hono tāpuaki'i, na'á ku to'o hake ha konga mā mei he laulaú, 'o paki'i ha ki'i konga mā si'isi'i, peá u mono fakaalaala atu ia ki hono ngutú. Na'á ne feinga ke ne lava 'o lamu ia, peá u fanafana atu ki he ongo tangatá 'o kole fakamolemole ange 'i he fuoloá. Na'á na fakapapau'i mai 'oku SAI PĒ ia. Hili e lotu hono uá, na'á ku to'o hake ha ki'i ipu vai si'isi'i peá u pukepuke atu pē ki hono loungutú. Na'á ne inu ha ki'i ma'anga

si'i pē, ka na'á ku 'ohovale 'i he'ene lava lelei pē 'o folo iá.

Na'á ku fakamālō ange ki he ongo tangatá, peá na mavahe atu ki he loki hokó. Na'e mālōlō fiamālie pē 'eku fine'eikí 'i ha houa nai 'e taha mei ai.

Hili ha ngaahi 'aho mei ai, na'á ku fakatokanga'i he toki momeniti toputapu ia kuo tuku mai ke u a'usia mo 'eku fa'e'e. Ko e me'a faka'osi na'á ne fakahoko 'i he mo'ui ní ko hono ma'u 'o e sākalamēnití. Ko e fo'i lea faka'osi na'á ne lea 'akí ko e "Io"—'io ki hono ma'u 'o e sākalamēnití, 'io ki hono 'oatu 'o 'ene feilaulau ko "ha lotu

mafesifesi mo e laumālie fakatomala" (3 Nīfai 9:20), 'io ki hono to'o kiate ia 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí mo fuakava ke manatu ma'u ai pē kiate Ia, 'io ki hono ma'u 'a Hono Laumālié. Ko e ngaahi me'a faka'osi ne ma'u 'e hono loungutú ko e fakataipe 'o e sākalamēnití.

'Oku pau ne lelei kiate ia 'a 'ene ma'u me'atokoni faka'osi! Neongo na'á ne vaivai 'aupito ke ngaue pe lea, 'oku pau na'á ne ongo'i longomo'ui 'ia Kalaisí! 'Oku pau na'á ne ongo'i hounga'ia 'aupito ki Hono mālohi huhu'i mo malavá, 'a ia na'á ne fataki ia 'i he momeniti faka'osi 'o 'ene fononga 'i he matelié pea fakaa'u ange kiate ia 'a e 'amanaki lelei ki he mo'ui ta'engatá.

Fakatau ange ke tau hounga'ia kotoa 'i he'etau ma'u e sākalamēnití 'i he uike kotoa pē, koe'uhí ko e faingamālie 'oku tau ma'u ke fakafou ai 'etau ngaahi fuakavá pea ke ongo'i 'a e fakamolemole mo e 'alo'ofá 'i he'etau faifeinga ke hangē pē ko 'etau Tamai 'i Hēvaní mo Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí. Pea 'e toki 'aonga leva 'a e maá mo e vaí kiate kitautolu, 'o hangē tofu pē ko ia ne a'usia 'e he'eku fa'e'e, "'a ia 'oku melie hake 'i he me'a melie kotoa pē . . . pea ma'a ange 'i he me'a kotoa pē 'oku ma'á" ('Alamā 32:42). ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

KO E FAIAKO 'I
HE FOUNGA 'A E
FAKAMO'UÍ

Fai 'e Tad R.
Callister

Palesiteni Lahi
'o e Lautohi
Faka-Sāpaté

*'I he'etau hoko ko e kau
ako faivelenga angé,
te tau a'usia 'a e fiefia
fakalangi 'oku ma'u mei
hono ako mo mo'ui 'aki
e ongoongolelei 'o Sīsū
Kalaisí.*

KO E Fiefia 'I HE Akó

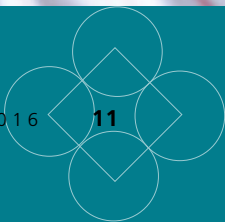
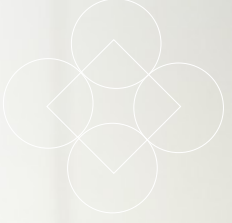
‘O ku ‘i ai ha talanoa ki ha tangata na’e ‘iloa ko e tangata fakapikopiko ‘i he koló. Na’e ‘ikai ke ne fie ngāue, ‘ikai ke fie kumi ha’ane ngāue ma’u’anga mo’ui. Na’á ne mo’ui pē ‘i he ngāue ‘a e nīihi kehé. Faifai pē pea pango’ia e kakai ‘o e koló. Na’a nau fakakaukau ke nau ‘ave ia ki he tu’a koló pea kapusi ia. ‘I hono fakafé’ao ia ‘e he taha ‘o e kakai ‘o e koló ‘i ha saliate ki he ngata’anga ‘o e koló, na’e ongo’i manava’ofa e tangata fakafé’aó kiate ia. Mahalo ‘oku totonu ke toe ‘oange pē ha faingamālie ‘o e tangata kuo kapusí. Na’á ne pehē ange leva, “Te ke fie ma’u nai ha kato koane ke ke kamata fo’ou ‘aki?” Na’e tali ange ‘e he tangata kuo kapusí, “Kuo to’o hono kafukafú?”¹

Kau Faiakó mo e Kau Akó: Fatongia Potupotutatau ke Fetokoni’aki

Ko e taimi ‘e nīihi ‘oku tau ‘ilo ha kakai ‘oku nau fie ma’u ha mahino fakafolofola ta’engāue’i—‘oku nau lotu ke tomu’a fakamatala’i ange kiate kinautolu kimu’a pea nau toki lau iá. ‘Oku nau fie ma’u ‘a e ongoongolelei ‘i ha ngaahi kongā lea ‘oku ongo mālie ki he fanongó pe mamata’i ‘i ha ngaahi kongā vitiō. ‘Oku nau fie ma’u ‘a e faiako Lautohi Faka-Sāpaté ke ne fai kotoa ‘a e ngāué ke tokoni’i kinautolu ke nau ma’u ha mahino ki he lēsoni ‘aki ha’anau teuteu si’isi’i pē pe ‘ikai fu’u kau mai ki he alēleá.

‘Oku kehe ia mei hono fakafé’i ‘e he Fakamo’ui ‘Ene kau akó ‘i ha taimi ‘e taha ke nau foki atu ki ‘api koe’uhí na’e ‘ikai lava ke mahino kiate kinautolu ‘Ene ngaahi folofolá. Na’á ne fekau’i kinautolu ke nau lotu, fakalaulauloto, pea “teuteu [honau] ‘atamaí ki he ‘apongipongi,” pea te Ne “toe ha’u kiate [kinautolu]” (vakai, 3 Nifai 17:2–3).

Ko ‘eni leva ‘a e lēsoni: ‘Oku ‘ikai ko e fatongia pē ia ‘o e faiakó ke ha’u mateuteu ka ke pehē foki mo e tokotaha akó. Hangē pē ko hono fatongia ‘aki ‘e he faiakó ke faiako ‘aki e Laumalié, ke pehē foki hono fatongia ‘aki ‘e he tokotaha akó ke ako ‘aki e Laumālié (vakai, T&F 50:13–21).

‘Oku lekooti ‘i he Tohi ‘a Molo-
moná: “Na’e ‘ikai lelei ange ‘a e toko-
taha malangá ‘i he tokotaha fanongó,
pea ‘ikai foki ke lelei ange ‘a e faiaakó
‘i he tokotaha ‘oku akó; pea ko ia na’a
nau tu’unga tataua kotoa pē” (Alamā
1:26; toki tñaki ‘a e fakamamafā).

Ko ha ngaahi fokotu’u ‘eni ‘o ha
me’a te tau lava ‘o fakahoko ke a’usia ai
‘a e fiefia ‘oku ma’u mei he taimi ‘oku
tau fakahoko ai ‘etau tafa’akí ‘i hono
ako mo mo’ui ‘aki e ongoongolelei.

Ko e Ako ‘i ‘Apí Ako e Ngaahi Folofolá

Ko e fatongia ia ‘o e mēmipa kotoa
pē ‘ene ako e ongoongolelei; he ‘ikai
lava ke tau vahe holo ‘a e fatongia ko
iá. Ko e konga lahi taha ‘o e ako ko iá
‘oku ma’u ia mei hono ako ma’u pē
‘o e folofolá. Na’e fakahā ‘e Palesitēni
Hālōti B. Lī (1899–1973): “Kapau ‘oku
‘ikai ke tau lau faka’aho e folofolá,
‘oku faka’au ke toe vaivai ange ‘etau
fakamo’oni.”² Na’e fakatokanga ‘i ‘e he
‘Aposetolo ko Paulá “na’e loto lelei
ange [‘a e kau Siu ‘i Peleá] ‘iate kinau-
tolu ‘i Tesaloniká, he na’a nau ma’u
‘a e folofolá mo e loto fiefia,” peá ne
vahevahe leva ‘a e ‘uhinga ne nau tali
lelei ai: “[Na’a nau] *kumi ‘i he ngaahi*
tohi ‘i he ‘aho kotoa pē” (Ngāue 17:11;
toki tñaki ‘a e fakamamafā).

Ko ha konga mahu’inga fau ki
he ‘etau mo’ui fakalaumālié ‘a hono
ako faka’aho ‘o e folofolá. ‘Oku ‘ikai ha
me’a te ne lava ‘o totongi huhu’i ‘o ka
‘ikai kau ‘i he ‘etau taimi-tēpile faka’ahó.
‘I he’ene peheé, ‘oku totonu ke faka-
hoko ‘a e ako folofolá ‘i ha taimi
na’e vahe ki ai, kae ‘ikai ko
ha taimi ‘e toki toe.

Mahalo ‘e pehē ‘e
ha ni’ihi, “Ka ‘oku

‘ikai ha’aku taimi ke u ako faka’aho
ai e folofolá he ‘oku felemofafo hoku
ngaahi ngafa ‘i he mo’ui.” ‘Oku faka-
manatu mai ‘e he fakalea ko ‘ení ‘a e
talanoa ki he ongo tangata tā ‘akau
ne na fe’auhi pe ko hai ‘e lahi taha e
‘ulu’akau te ne tutu’u ‘i he ‘aho ‘e tahá.
Na’e kamata ‘ena veipaá ‘i he hopo
hake ‘a e la’aá. ‘I he houa ‘e taha kotoa
pē na’e ki’i lue atu ‘a e tangata nounou
angé ki he loto vaotaá ‘i ha miniti ‘e 10
pe ofi ai. ‘I he taimi kotoa pē na’a ne
fai pehē ai, na’e mamali pē ‘a e tangata
‘e tahá mo ‘ene fakapapau’i loto pē te
ne ikuna. Na’e ‘ikai teitei mavahe ‘a e
tangata tupu lahi angé mei he feitu’u
na’a ne ‘i ai, ‘ikai teitei tuku ‘ene tā
‘akaú, ‘ikai pē ke toe mālōlō.

‘I he faka’osinga ‘o e ‘ahó, na’e
‘ohovale lahi ‘a e tangata tupu lahi
angé he’ene ‘ilo ‘oku ngali lahi ange
‘a e ‘ulu’akau ia kuo tā ‘e he tangata
‘e tahá, ‘a ia ne hangē ne lahi ange
‘ene fakamoleki noa e taimí. Na’a ne
fehu’i ange, “Na’e founa fēfē ho’o fai
iá kae hili ko iá na’e lahi ho’o toutou
mālōlō?”

Na’e tali mai ‘e he tangata na’e
ikuná, “Oi, na’a ku fakamāsila ‘eku
tokí.”

‘I he taimi kotoa pē ‘oku tau ako ai
e folofolá, ‘oku tau fakamāsila ai ‘etau
toki fakalaumālié. Pea ko e konga
fakaofó, ko e taimi ‘oku tau fakahoko
ai iá, ‘oku tau lava ai ke faka’aonga ‘i
fakapotopoto ange ai e toenga hotau
taimí.

Teuteu Kimu’a

Kuo hā mei he ngaahi ako kuo faí
ko ha ki’i tokosí pē ‘i he kāingalotu
‘o e Siasí ‘oku nau lau
kimu’a e ngaahi
folofola ‘e
alea’i ‘i he

ngaahi kalasí 'i he Sāpaté. Te tau lava kotoa 'o tokoni ke liliu 'a e tu'unga ko 'ení. 'E lava ke fakaa'u 'a 'etau ngaahi a'usia 'o e akó 'i he'etau ha'u mateuteu ange ki he kalasí, kuo 'osi lau e ngaahi folofolá pea mo mateuteu ke vahevahe ha ngaahi fakakaukau. 'E lava ke hoko 'etau teuteú ko ha me'a'ofa fakalaumālie 'oku tau foaki ki he kotoa 'o e kau mēmipa 'o e kalasí.

Ako 'i he Kalasí

Kau ki he kalasí

'Oku 'ikai ngata pē 'a e kaunga 'a e fekau ko ia ke fakava hotau ngutú (vakai, T&F 60:2–3) 'i he 'ātakai 'o e fai-fekau kae 'i ha 'ātakai foki 'o e loki akó. 'I he'etau kau ki aí, 'oku tau fakaafe'i 'a e Laumālié, 'a ia 'e lava 'o fakamo'oni ki he mo'oni 'o 'etau ngaahi fakamatalá pea fakamaama hotau 'atamaí 'aki ha ngaahi fakakaukau lahi ange. 'Ikai ko ia pē, ka 'e ala ue'i fakalaumālie ha fakakaukau 'a ha taha 'i he'etau kau atú pea poupou'i 'ene vahevahe maí.

'I he fongá ni, 'oku tau muimui ai ki ha tefito'i mo'oni fakafaiako

ne ako'i 'e he 'Eikí: “Tuku ke lea pē ha toko taha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa *ke fakamāma'i kotoa pē*” (T&F 88:122; toki tñaki 'a e fakamamafā). 'I he taimi 'e nī'ihī, 'oku 'ikai faingofua 'a e vahevahe 'i he kalasí; he 'oku fie ma'u ia ke tau mavahe mei he me'a 'oku tau ongo'i fiemālie aí. Ka 'i he'etau fai iá 'oku ne 'omi ha tupulaki lahi ange kiate kinautolu kotoa 'i he kalasí.

Hiki e Ngaahi Ongó

Kuo fuolua 'eni ha'aku to'oto'o ha fanga ki'i kaati te'eki tohi ai ha me'a ki he lotú peá u fekumi ki ha ngaahi 'ilo fakatokāteline pe ngaahi ongo fakalaumālie te u ala hiki. 'E lava ke u tala totonu atu kuó u mohu tāpuekina. Kuo liliu 'e he fongá ni 'eku fakakaukau; kuó ne fakamā'opo-'opo mo fakavave'i 'eku akó; kuó ne fakatupulaki 'eku vēkeveke ke u 'alu ki he lotú.

Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai ke hiki 'a e ngaahi a'usia fakalaumālie 'oku tau ma'u 'i he lotú pe 'i ha feitu'u peé? Tau pehē pē 'oku 'i ai ha fa'e 'oku ne lea ki hano foha ta'u hongofulu tupu pea 'oku pehē 'e he [fohá], “Fine'eiki, ko ha fale'i lelei mo'oni 'eni.” 'Okú ne to'o hake leva ha ki'i pepa pea kamata ke ne hiki 'a e ngaahi ongo na'a ne ma'u 'i he'e-na fepōtalanoa'akí. 'I he faifai ange kuo 'ikai toe mo'utāfu'ua 'ene fa'eé, 'ikai nai te ne loto ke 'oange ha me'a lahi ange?

'Oku 'ikai ha toe veiveiua ko e tefito'i mo'oni tatau 'oku fie ma'u ki he akonaki mei he'etau Tamai Hēvaní. 'I he'etau hiki 'a e ngaahi ongo 'okú Ne 'omi kiate kitautolú, ngali-ngali te Ne toe 'omi kiate kitautolu ha fakahā lahi ange. 'Ikai ko ia pē, ko e kongá lahi 'o e ngaahi ongo 'oku tau ma'u 'e 'uluaki hā ngali sí'si'i, ka 'o kapau te tau tanumaki mo fakalaauloto ki ai, 'e lava ke nau tupulaki ko ha ngaahi fu'u 'oke fakalaumālie.

Na'e lea 'a Siosefa Sāmita 'o kau ki he mahu'inga hono hiki 'o e ngaahi 'iló mo e ngaahi ongó: “Kapau te mou . . . hoko atu hano alea'i ha ngaahi fehu'i mahu'inga . . . pea 'ikai ke mou hiki hifo ia, . . . mahalo, 'i he 'ikai ke ke tokanga ke hiki 'a e ngaahi me'a ni 'i hono fakahā atu 'e he 'Otuá, 'e ala mavahe 'a e Laumālié 'i he 'ikai te ke fakamahu'inga'i iá . . . pea kuo mole leva ha 'ilo lahi faufaua 'oku ta'efakangatangata hono mahu'ingá.”³

Ko e Fiefia 'i he Akó

'Oku mahulu hake 'a e akó 'i ha fatongia fakalangí. 'Oku toe 'uhinga foki ia ke hoko ko ha fiefia mo'oni.

‘I ha taimi ‘e
taha, ne kole ange
ki ha matematika
he kuonga mu‘á ko
‘Akimitisi ‘e hono
tu‘í ke ne fakapapa-
u‘i pe ko ha koula
mo‘oni e kalauni fo‘ou
e tu‘í pe kuo fakafe-
tongi kākā ia ‘e he
kau tangata ngaahi
koulá ‘aki ha siliva.
Na‘e fakalaulauloto
‘a ‘Akimītisi ki he talí;
pea faifai pē kuó ne
ma‘u ha tali. Na‘e
hulufau ‘ene fiefiá

‘i he‘ene ‘ilo e talí, pea fakatatau ki
he talatupu‘á, na‘á ne lele takai ‘i he
koló ‘o ne kaikaila ‘o pehē, “Eureka!
Eureka!”—ko hono ‘uhingá, “Kuó u
‘ilo ia! Kuó u ‘ilo ia!”

Neongo e hulu ‘ene fiefia ‘i hono
‘ilo‘i ha tefito‘i mo‘oni fakasaienisi,
‘oku ‘i ai ha fiefia kāfakafa ange ‘i
hono ‘ilo‘i e ngaahi mo‘oni ‘o e ongo-
ongolelei ‘o Sīsū Kalaisí: ‘a e ngaahi
mo‘oni ko ia ‘oku ‘ikai ngata ‘i hono
‘ai ke tau ‘iló ka ‘okú ne fakahaofi
foki kitautolú. Ko hono ‘uhinga ‘eni
na‘e folofola ai ‘a e Fakamo‘uí, “Kuó
u lea ‘aki ‘a e ngaahi me‘á ni kiate
kimoutolu, . . . pea ke kakato ai
ho‘omou fiefiá” (Sione 15:11). Pea
‘i he ‘uhinga ko iá “oku kalanga [fie-
fia] ai ‘a e ngaahi foha kotoa pē ‘o e
‘Otuá” (Siope 38:7) ‘i he taimi na‘a
nau ‘ilo ai ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí.
Hangē pē ko e ma‘u ‘e he ngaahi
tengá‘i ‘akaú ‘a e mālohi fakanatula
ke tupú, ‘oku pehē pē mo hono ma‘u
‘e he ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongo-
lelei e mālohi fakanatula ke ne ‘omi
‘a e fiefiá.

ko ha Founga Faka-‘Otuá

‘Oku ‘ikai ngata pē ‘ene hoko ko
ha fekau fakalangi ke “fekumi ki he
‘iló” (T&F 88:118), ka ‘oku hoko foki
ko ha founga faka-‘Otuá. ‘I he taimi
kotoa pē ‘oku tau ako ai e folofolá,
ha‘u mateuteu ange ki he kalasí, kau
‘i he ngaahi alēlea he kalasí, fai ha
ngaahi fehu‘i, pea hiki ‘a e ngaahi
ongo toputapú, ‘oku faka‘au ke tau
hoko ange ‘o hangē ko e ‘Otuá, ‘o
toe tupulaki ange ai ‘etau malava ke
a‘usia ‘a e fiefia ‘okú Ne a‘usiá.

Fakatau ange ke tau fāifeinga ke
tau hoko ko ha kau ako faivelenga
ange, kau ako fakalangi ange—‘i
‘api, ‘i he kalasí, pea ‘i ha feitu‘u
pē ‘oku tau ‘i ai. ‘I he‘etau fai iá, te
tau a‘usia ‘a e fiefia fakalangi ‘oku
ma‘u mei hono ako mo mo‘ui ‘aki
e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Na‘e fai ‘e ‘Eletā D. Todd Kulisitofasoni
ha talanoa meimei tatau ‘i he konifelenisi
lahi ‘i ‘Okatopa, 2014.
2. Harold B. Lee, regional representatives’
seminar, Dec. 12, 1970.
3. Joseph Smith, ‘i he *History of the Church*,
2:199.

KE Fekumi ki he ‘Iló

‘I he taimi kotoa pē ‘oku tau ako ai e folofolá, ha’u mateuteu ange ki he kalasí, kau ‘i he ngaahi alēlea he kalasí, fai ha ngaahi fehu‘i, pea hiki ‘a e ngaahi ongo toputapú, ‘oku faka’au ke tau hoko ange ‘o hangē ko e ‘Otuá, ‘o toe tupulaki ange ai ‘etau malava ke a’usia ‘a e fiefia ‘okú Ne a’usiá.

Fānau Īkí MO E Sākalamēnití

*Na'e ongo'i 'e he'ema fānau Īkí na'e mahu'inga 'a e sākalamēnití
kiate kimaua. Na'á ma mei lava 'o fai ha me'a lahi ange ke tokoni'i
kinautolu ke nau 'ilo 'oku mahu'inga foki ia kiate kinautolu.*

Fai 'e Aaron L. West

Kuó ke fifili nai ki he 'uhinga 'oku tau faka'atā ai 'a e fānau te'eki papitaisó ke ma'u 'a e sākalamēnití? 'Oku fai nai ia ke faka'ehi'ehi ai mei he longoa'á mo e keé he taimi 'oku nau fie ma'u ai ha konga maá? 'Oku fai nai ia ke fakafaingofua'i hono fakahoko e ouaú, ke nau nonga pē?

'Oku 'ikai ke u tui ki ai. 'Oku ou tui 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga loloto ange. 'Oku ou tui ki heni koe'uhí 'oku ou tui ko e taimi na'e folofola ai 'a Sisū Kalaisi "kotoá," 'okú Ne 'uhinga ki ai kotoa. Pea 'i He'ene lea ki ha falukunga kakai, na'e 'ikai ke Ne ta'e faka-kau ha taha.

'I he taimi na'e fakafe'iloaki ai 'e he Fakamo'ui kuo toetu'ú 'a e sākalamēnití ki Hono kakai 'i he Ongó 'Ameliká, na'á Ne fakamamafa'i 'oku 'i ai ha 'uhinga makehe 'o e ouaú kiate kinautolu kuo nau papitaisó.¹ Na'e 'ikai ko ia pē, ka na'á Ne fekau ki He'ene kau ākongá ke nau "oatu ['a e sākalamēnití] ki he *kakai*."² Na'e kau 'i he kakai ko iá 'a e "fānau Īkí."³

'I he taimi 'oku lau ai 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'a e lotu 'o e sākalamēnití, he 'aho ní, 'oku nau kole ki he Tamai Hēvaní ke

tāpuaki'i mo fakatapui 'a e maá pea mo e vaí "ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu *kotoa*" te nau ma'u iá.⁴ Kotoa pē. 'A e tokotaha kotoa 'okú ne ma'ú—kau ai e fānau iiki kotoa pē.

Kapau 'oku ma'u 'e he fānau 'i he'enau ma'u 'a e maá mo e vaí, 'a e ongo fakataipe ko 'ení ko ha tāpuaki ki

honau laumālie mā‘ā, ‘oku pau pē ‘oku ‘i ai ha founa ke tokoni ke ‘uhingamālie ‘a e ouaú kiate kinautolu.

‘I he mahino ko ení, ‘oku ou manatu ki he taimi na‘e kei iiki ai ‘eku fānaú. Na‘e lelei ‘aupito ‘a ‘eku hanga mo hoku uaifí ‘o tokanga‘i ke nau fakalongolongo lolotonga hono tāpuaki‘i mo tufaki e sākalamēnití. ‘Oku ou tui na‘a nau ongo‘i na‘e mahu‘inga ‘a e ouaú ko iá kiate kimaua. Ka na‘ā ma mei fai ha me‘a lahi ange ke tokoni‘i ke nau ‘ilo ‘oku mahu‘inga ia kiate *kinautolu*.

Ko e hā na‘ā ma mei lava ‘o faí? Na‘ā ma mei lava ‘o manatu‘i ‘oku malava ‘e he fānaú íkí ‘o tauhi e ngaahi fuakava ‘i he lotu ‘o e sākalamēnití. ‘Oku lava ke mahino kiate kinautolu, ‘a e “manatu mā‘u ai pē” kia Sísuú ‘i he‘enau founa iiki mo mālohi pē ‘anautolu. Te nau lava ‘o tukupā ke “tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.” Te nau lava foki ‘o fakahaa‘i ‘oku nau “loto fiamālie ke to‘o kiate kinautou ‘a e huafa” ‘o Kalaisí, ‘i he‘enau ‘ilo‘i ‘e vavé ni pē ha‘anau mā‘u e faingamālie ko iá he taimi ‘e papitaiso mo hilifakinima ai kinautolú.⁵

Kae fēfē hono fakafo‘ou ‘o e ngaahi fuakavá? Kuo ako‘i mai ‘e he kau taki ‘o e Siasí, ‘oku tau fakafo‘ou ‘etau ngaahi fuakava kuo tau fakahoko mo e ‘Eikí, ‘i he‘etau mā‘u ‘a e sākalamēnití.⁶ ‘Oku ‘ikai ha fa‘ahinga fuakava ke fakafo‘ou ‘e he fānaú íkí.

‘Oku ou toe fakakaukau atu ki he taimi na‘e kei iiki ai ‘ema fānaú. Na‘e ‘ikai ke ma lava ‘o tokoni‘i kinautolu ke

nau manatu ki he ngaahi fuakavá, ka na‘ā ma mei lava ‘o tokoni‘i kinautolu ke nau nofo ‘o hanganaki atu ki ai. ‘Oku ou fakakaukau kiate au mo ha foha pe ‘ōfetine kei talavou ‘i ha pongipongi Sāpate:

‘Oku ou pehē ange, “‘I ho‘o ta‘u valú, ‘e papitaiso koe pea te ke mā‘u ‘a e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní. Te ke fai leva ha fuakava.

Ko e fuakava te ke fai *ai* ‘e hangē ko

e ngaahi palōmesi te ke fai he *taimí ni* ‘i ho‘o mā‘u ‘a e sākalamēnití.

“‘I he‘eku mā‘u ‘a e sākalamēnití he ‘aho ní, te u fakafo‘ou ai ‘eku fuakava he papitaisó, ‘o hangē ‘oku ou toe fai ‘a e ngaahi palōmesi ko iá. Te ke ‘i ai mo au, ka he ‘ikai te ke fakafo‘ou ha fuakava. Kuo te‘eki ke ke fakahoko ia. Ka te ke lava ‘o *akoako* hono fakahoko ha fuakavá. ‘I he taimi kotoa pē ‘okú ke mā‘u ai e sākalamēnití, te ke lava ‘o teuteu ai ke papitaiso mo hilifakinima koe. ‘I he founa ko iá, te ke mateuteu ai ki he taimi te ke ta‘u valu aí.”

Kapau ‘oku hangē ‘oku ngalikehe ke faka‘aonga‘i e fo‘i lea ko e *akoako* ‘i he founa ko ‘ení, fakakaukau ki heni: ‘I ha ‘ātakai ‘apasia, ‘e ala tokoni‘i ha tamai ‘ene fānaú ke nau teuteu ki he ouaú ‘o e papitaisó ‘aki hono fakatātaa‘i ange kiate kinautolu e founa te nau tu‘u fakataha ai ‘i he vai pea fai ange e ngaahi lea ‘o e lotu papitaisó. ‘Oku ‘ikai ke ne fakahoko ‘a e ouaú ‘i he ‘ātakai ko iá. Ka ‘okú ne tokoni‘i ‘ene fānaú ‘i he founa ni ke nau akoako. ‘I he founa ni, he ‘ikai leva ke nau hoha‘a pe ko e hā ‘e hoko ‘i he taimi te nau hifo atu ai ki he vai ‘o e papitaisó. ‘Oku ou tui ‘e lava foki ke tokoni ‘a e fa‘eé mo e tamai ki he fānaú ‘i hono akoako fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava ‘o e papitaisó. ‘E lava ke hoko ‘a e houalotu sākalamēnití kotoa pē ko ha taimi akoako toputapu ki he longa‘i fānaú ‘i he‘enau mā‘u ‘a e ongo fakataipe ‘o e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí.

Pea ‘oku ou fie foki heni ki he‘eku mu‘aki fehu‘í. Ko e hā ‘oku tau faka‘atā ai e fānaú iiki te‘eki papitaisó ke mā‘u ‘a e sākalamēnití? ‘Oku fai nai ia ke “nau fakalongolongo ai?” ‘Ikai ‘aupito. ‘Oku tau tokoni‘i ‘etau fānaú íkí ke nau mā‘u ‘a e sākalamēnití kae lava ke nau manatu‘i honau Fakamo‘uí mo mā‘u ‘Ene nongá—ko ha nonga ‘oku ‘ikai lava ke foaki ‘e ha mea ‘i he māmaní.⁷ ‘Oku tau tokoni‘i kinautolu ke nau mateuteu ke mā‘u ‘a e nonga ko iá ‘o mahulu ange ‘i he kaha‘ú, ‘i he‘enau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá mo Iá. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘ā ne fa‘u ‘i Tutā, USA.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, 3 Nifai 18:5, 11.
2. 3 Nifai 18:4; toki tñaki atu e fakamamafá.
3. Vakai, 3 Nifai 17:21–25; 18:1–4.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79; tñaki atu ‘a e fakamamafá.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
6. Vakai, L. Tom Perry, “As Now We Take the Sacrament,” *Liahona*, May 2006, 41.
7. Vakai, Sione 14:27.

KO E MA'U E MAHINO KI HE Ta'onakitá

NGAAHI FAKA'ILONGA
FAKATOKANGÁ MO HONO TA'OFÍ

Fai 'e Kenichi Shimokawa, PhD

Ngaahi Tokoni ki he Fāmili 'o e Siasí, 'Ōfisi í Siapaní

Na'e ta'u 16 'a Kēvini 'i he lolotonga vete 'ene ongomātu'á. 'I he meimei taimi tatau pē, na'e 'ikai ke ne toe faka'aonga'i 'ene faito'o ki he mahaki teté (epilepsy), 'a ia na'e tokoni ke ta'ofi 'ene loto 'itá. Na'e 'ikai ke ne 'ilo'i kuo puke he 'āvanga femaleleakí (bipolar disorder), pea kamata ke hē 'ene fakakaukaú (paranoia), hoholo kovi (debilitating mania) mo loto mafasia lahi fau. Na'e hangē na'e 'ikai toe 'aonga ha faito'ó. Na'e a'u ki ha tu'unga na'á ne ongo'i fo'i he me'a kotoa pē, pea fakakaukau ai ke to'o 'ene mo'uí 'o 'ikai 'ai ke 'ilo 'e ha ní'hi kehe 'ene taumu'á.

'Oku toe fakamatala'i 'e Kēvini 'a e 'aho na'e feinga ai ke to'o 'ene mo'uí 'o pehē: "Na'á ku tangi. Na'á ku fu'u hela'ia, mo vaivai fakaeloto. Na'á ku sio pē ki he kakaí, mo faka'amu, pehē ange mai 'e pehē mai ha taha, "Okú ke SAI pē?" Neongo 'eku fie ma'u iá, ka na'á ku ongo'i ha ngaahi le'o 'oku pehē mai ['i he'eku fakakaukaú], "Oku fie ma'u ke ke mate.' . . . Na'á ku feinga he taimi kotoa ko 'ení ke 'oua te u [faka-hoko ia], ka na'e fu'u mālohi 'a e ngaahi le'ó, 'o 'ikai ke u toe lava 'o fakafepaki'i."¹

Ko e fakamamahí, he na'e 'ikai fakatokanga'i 'e ha taha 'ene faingata'a'ia. 'I he'ene tui na'e 'ikai tokanga ange ha tahá, na'e feinga leva—kae me'amālie he na'e mo'ui pē.

'E lava 'apē ke tau ongo'i ha ní'hi 'o si'ene faingata'a'ia mo e holiholivalé, pea mo si'ene kole fakalongolongo ki ha tokoní?

Ko e taonakitá ko e taha ia 'o e ngaahi 'ahi'ahi faingata'a taha 'i he mo'ui fakamatielié, 'o tatau pē kinautolu 'oku fakakaukau ke taonakitá pea mo e kau mēmipa mo'ui 'o e fāmili fakatou'osi. Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku ou tui 'oku 'ikai ha toe taimi 'e faingata'a ange ki ha fāmili ka ko hano to'o 'e ha taha 'oku nau 'ofa ai 'ene mo'uí. Ko e taonakitá ko ha a'usia fakafāmili fakamamahi."² 'I he'etau fakakaukau ki he

mafutukituki 'o e 'ahi'ahí ni, tau alea'i mu'a (1) 'a e me'a 'oku tau 'ilo fekau'aki mo e taonakitá, kau ai hono ngaahi faka'ilonga fakatokangá mo e me'a te tau lava 'o fai ke tokoni ke ta'ofi; (2) me'a 'e lava ke fai 'e he kau mēmipa mo'ui 'o e fāmili pea mo e koló; pea mo e (3) me'a 'oku fie ma'u kotoa ke tau fai ke fakamālohia 'etau 'amanaki lelei mo e tui kia Kalaisi, ke 'oua na'a mole 'etau 'amanaki.

Ko e Mahino Ki he Taonakitá

'Oku taonakita ha kakai 'e toko 800,000 tupu he ta'u kotoa pē 'i he funga māmaní.³ 'Oku 'uhinga 'eni, 'oku to'o 'e ha taha 'i he māmaní 'ene mo'ui 'i he sekoni 'e 40 kotoa pē. 'Oku ngalingali 'oku mā'olunga ange 'a e fika totonú he ko e taonakitá ko ha me'a pelepelengesi mo ta'e-fakalao 'i ha ngaahi fonua 'e nī'hi pea ko ia ai 'oku si'i ke lipo-oti. Ko e taonakitá ko e tupu'anga fika ua lahi taha ia 'o e maté 'i he kakai he vaha'a 'o e ta'u 15 ki he 29. 'I ha ngaahi fonua lahi, 'oku mā'olunga taha 'a e taonakitá 'i he kakai ta'u 70 tupú. 'Oku uesia fakahangatonu 'e he taonakitá pe 'i ha ngaahi founa kehe e kongá lahi hotau sosaietí.

Ngaahi Faka'ilonga Fakatokangá

Te tau lava 'o a'usia ha loto mafasia lahi fau 'i he taimi 'oku hangē ai 'oku 'ikai ke tau toe malava ke fehanga-hangai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui. 'I he ongo'i 'e ha taha 'oku 'ikai ke ne kei lava'i e ngaahi faingata'a'ia faka-elotó, e lava ke hē e fakakaukau 'a ha taha pea iku 'o ne

*Hangē ko ia ne ako'i 'e
'Alamaá, kuo pau ke "fefua'aki
'a ho'omou ngaahi kavengá,
koe'uhí ke nau ma'ama'a; . . .
tangi fakataha mo kinautolu
'oku tangi; 'io, pea fakafiemā-
lie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga
ki ai 'a e fakafiemālié."*

pehē ko e maté pē taha 'ene filí. Te nau ala ongo'i he 'ikai toe lava ha taha 'o tokoni, pea iku ai ki he mavahe mei he sosaietí pea toe fakalalahi ange ai 'a e faingata'a mo e ongo'i li'ekiná mo e mole 'o e 'amanakí, pea iku ai ke faka-kaukau ko e taonakitá pē 'a e filí.

Ko e taimi 'oku fakahaa'i ai 'e ha taha ha *taha* 'o e ngaahi faka'ilonga fakatu'utāmaki ko 'ení,⁴ 'oku totonu ke tau kumi tokoni leva ki ha taha tokoni faka'atamai pe ngaahi potu-ngāue tokoni fakavavevave hangē ko e kau polisi:

- Fakamanamana ke fakalavea'i pe to'o 'enau mo'ui
- Kumi ha ngaahi founa pe me'a ke tamate'i 'aki kinautolu
- Talanoa pe tohi fekau'aki mo e maté, pe taonakitá

'E ala hoko 'a e ngaahi faka'ilonga ko 'ení ko ha me'a 'oku 'ikai fu'u fakatu'utāmaki fēfē, ka 'oku 'ikai totonu ke tau momou ke fai ha tokoni mo kumi ha tokoni ma'a e toko-taha 'okú ne fakahaa'i ha nī'hi 'o e ngaahi faka'ilongá ni:

- Fakahaa'i e mole 'o e 'amanakí mo e taumu'a ke mo'ui aí
- Fakahaa'i e fakapo'uli pe 'ita pe feinga sāuni
- Tō'onga fakavalevale
- Ongó'i ha 'iha'isia
- Faka'aonga'i lahi ange e 'olokaholó pe faito'o kona tapú
- Fakamavahevahe mei he kaungāme'a, fāmili, pe sosaietí
- Ongó'i hoha'a pe 'itangofua pe feliliuaki lahi 'ene tō'ongá
- Faingata'a ke mohe pe 'oku mohe ma'u pē
- Ongó'i ko ha kavenga ia ki he nī'hi kehé

'Oku 'ikai fakahā 'e he taha kotoa 'oku feinga ke taonakitá 'enau taumu'a ki he nī'hi kehé, ka 'oku fakahaa'i 'e he tokolahi tahá ha ngaahi faka'ilonga fakatokanga hangē ko 'ení. Ko ia, tokanga fakamātoato ki he ngaahi faka'ilonga ko 'ení!

He 'ikai ke lava 'o fakamahu'inga'i fe'unga e 'aonga 'o e ngaahi kaungāme'a mo e fāmili tokanga mo'oní, 'o tatau ai pē kapau 'oku 'ikai ma'u ha tokoni fakapalofesinale.

Ta'ofi

'Oku 'i ai ha fatongia mahu'inga 'o e fāmili mo e kau-ngāme'a 'i he taimi 'oku loto'i taonakita ai ha tahá. Hangē ko ia ne ako'i 'e 'Alamaá, kuo pau ke "fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a; . . . tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi; 'io, pea fakafiemālie'i 'a

kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālié" (Mōsaia 18:8, 9).

Ko ha ngaahi me'a 'aonga 'eni 'e lava ke fai 'e he fāmili mo e kaungāme'ā:

Tokoni'i mo fakafanongo 'i he 'ofa. Hangē ko e fale'i 'a 'Eletā Pālātī, "Oku 'ikai ha me'a ia 'e mālohi ange 'i he nima 'ofa 'e lava ke ne 'ō'ōfaki kinautolu 'oku faingata'a'ia."⁵ Na'e ako'i 'e 'Eletā Teili G. Lenilani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Kuo pau ke tau vakai kiate kinautolu 'aki e fofonga . . . 'o e Tamai Hēvaní." "Ko e toki taimi ia te tau lava ai 'o ongo'i e tokanga 'a e Fakamo'uí kiate kinautolú. . . . 'E hanga 'e he fakakaukau ko 'eni 'o fakaava hotau lotó ke tau ongo'i e 'amanaki-tō-noa, manavasi'i mo e loto mamahi 'a e nī'ihī kehé."⁶

Tokoni 'i he ngaahi me'a mahino. Kapau 'oku foua 'e ha taha ha faingata'a 'okú ne uesia 'ene malú mo 'ene ngaahi tefito'i fie ma'ú, feinga ke ke fai ha tokoni mahino, kae tuku ke fili pē 'a e taha ko iá pe te ne tali pe 'ikai. Hangē ko 'ení, kapau 'oku fakakaukau

taonakita ha taha 'i ha mole 'ene ngāué, 'e 'oange 'e hono tokoni'i ke kumi ha ngāué ha ngaahi me'a ke fili mei ai pea mo tokoni ke fakatau'atāina'i ia mei he ongo'i ha'isiá.

'Eke ange pe 'oku nau fakakaukau ke taonakita. Ko e taimi 'okú ke loto hoha'a ai 'i he loto mafasia 'a ha taha pea hā mei ai e ngaahi faka'ilonga fakatokanga 'o e taonakitá, 'eke ange pe 'oku fakakaukau ke taonakita. Mahalo 'e ala faingata'a ke fai ia, ka ko e lelei tahá ke 'eke fakahangatonu pe 'oku nau fakakaukau ke taonakita. Te ne ala faka'atā ai ha faingamālie ke fakamatala 'a e tokotahá ki hono ngaahi faingata'a'ia mo e me'a 'oku hoha'a ki aí.

Ko ha ngaahi sīpinga 'eni 'o e fa'ahinga fehu'i peheé "Ko ha me'a 'ena ia 'oku ngali fu'u lahi ke fuesia 'e ha taha. 'Okú ke fakakaukau ke taonakita?" pe "I he ngaahi mamahi kotoa 'okú ke fouá, 'oku ou fie 'ilo pe 'okú ke fakakaukau ke taonakita." Kapau 'oku 'ikai fakakaukau ke taonakita, 'oku ngalingali te ne talaatu pē.

Kapau 'okú ke ongo'i 'oku 'ikai ke lea mo'oni atu fekau'aki mo e ngaahi fakakaukau taonakitá, tokanga ki he ue'i 'a e Laumālié ke ke 'ilo e me'a ke faí. Mahalo na'a ue'i koe ke kei nofo pē mo kinautotu kae 'oua kuo talanoa mo'oni atu.

Nofo mo e tokotahā mo kumi ha tokoni.

Kapau 'e talaatu 'e ha taha 'oku fakakaukau ke taonakita, nofo mo ia mo 'ai ke ne talanoa atu fekau'aki mo e me'a 'oku faingata'a'ia aí. Kapau 'oku fakamatala ki ha ngaahi founa mo ha taimi pau ki he taonakitá, tokoni ke tā ki ha laine telefoni tokoni pe potungāue tokoni faka'atamai fakalotofonua.

Ngaahi Tali ki ha Taonakitá

'Oku to'o 'e ha kakai 'e ni'ihi 'enau mo'uí, tatau ai pē pe 'oku hā meiate kinautolu e ngaahi faka'ilonga fakatokangá pe 'ikai. 'Oku fa'a foua 'e he kau mēmipa mo'ui 'o e fāmilí mo e kaungāme'á ha mamahi lahi, hulufau, mo faingata'a, 'i he taimi 'oku nau fehangahangai ai mo

e a'usia fakamamahi 'o e taonakita ha taha 'oku nau 'ofa ai. 'E ala kau 'i he ngaahi tali ko iá 'a e ngaahi me'á ni:

- Mā mo ongo'i fakamā'ia
- 'Ohovale mo fakatumutumu
- 'Ita, fiemālie, pe loto halaia
- Fufuu'i e tupu'anga 'o e maté
- Fakamavahevahe mei ha toe feohi fakasōsiale mo uesia e ngaahi fetu'utaki fakafāmilí
- Ngāue longomo'ui mo kau mālohi atu 'i he feinga ke ta'ofi e taonakitá
- Holi lahi fau ke mahino e 'uhingá
- Ongoi li'ekina mo fehi'anekina
- Tukuaki'i e pekiá, ko kita, ni'ihi kehé mo e 'Otua
- Fakautuutu e fakakaukau ki he taonakitá mo e ngaahi ongo ke fai ha me'a kiate kitá
- Fakautuutu e loto mafasiá he fa'ahita'u mālōlōo pea mo e ta'u taha 'o e pekiá⁷

Me'a 'e Lava ke Fai 'e he Ngaahi Fāmili Mo'ui mo e Koló

Faka'ehi'ehi mei he fakamāu. Neongo ko e taonakitā ko ha me'a mafatukituki, ka 'oku toe fakamanatu mai foki 'e 'Eletā Pālāti: "Ko hono mo'oni, 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i e tūkunga kāmokato 'o e taonakita kotoa. Ko e 'Eiki pē 'okú Ne 'afio'i kotoa 'a e ngaahi fakaikiiki, pea ko Ia te Ne fakamāu'i 'etau ngaahi ngāue 'i he māmaní. 'I he taimi 'e fakamāu'i ai kitautolu ['e he 'Eiki], 'oku ou ongo'i te Ne fakakaukau'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē: 'a hotau afaa mo hotau fa'ungá, 'a hotau tu'unga potó, hotau tu'unga faka'atamai, ngaahi akonaki kuo tau ma'ú, ngaahi tukufakaholo 'a 'etau ngaahi tamaí, 'etau tu'unga mo'ui lelei, mo e ngaahi me'a peheé."⁸

Tukuange pea mo faka'apa'apa'i e founa tēngihia makehe 'o e tokotaha takitaha. 'E tēngihia 'a e kakaí 'i ha ngaahi founa kehekehe, he 'oku kehekehe 'enau fekau'aki mo e taha pekiá mei he ní'hi kehé. Ko ia, tali pea mo faka'apa'apa'i e founa 'oku a'usia takitaha ai 'e he taha kotoa 'a e mamahí.

Ko e taimi 'oku mole ai ha taha 'oku tau 'ofa ai, 'e lava ke lōmekina kitautolu 'e ha ngaahi ongo fakaelotó. Neongo ia, 'oku 'ikai 'uhinga hono a'usia e mamahí ko ha si'i 'o e tuí. Na'e folofola 'a e Fakamo'ui, "Ke mou nofo fakataha 'i he 'ofa, 'o a'u ki ho'omou tangi koe'uhi ko e mole 'a kinautolu 'oku maté" (T&F 42:45). Ko e loto mamahí ko ha faka'ilonga ia 'o 'etau 'ofa ki hotau ngaahi 'ofa'anga kuo pekiá pea mo e mahu'inga kiate kitautolu 'etau fetu'utaki.

Kole ha tokoni. 'E lava ke mou ongo'i lōmekina 'i ho'omou loto mamahí. 'E lava e kumi tokoní 'o 'oange ha ngaahi faingamālie toputapu ki he ní'hi kehé ke nau 'ofa mo tokoni atu. 'E lava ke fakamo'ui mo fakamālohia koe mo kinautolu foki 'i hono faka'atā ke nau tokoni atú.

Kei fetu'utaki ma'u pē mo kinautolu. 'Oku mamahi fakapulipuli pē ha kakai 'e ní'hi pea a'u he taimi 'e ní'hi 'o 'ikai ha toe felōngoaki, ko ia, fetu'utaki ma'u pē mo homou ngaahi fāmili mo e kaungāme'á. Toutou fetu'utaki ki homou ngaahi fāmili, kāingá, mo e kaungāme'a 'oku loto mamahí, pea fai ha tokoni he mahalo he 'ikai ke nau kumi tokoni mai kiate koe.

Falala ki he Fakamo'ui. Ko hono aofangatukú, ko e Fakamo'ui 'a e ma'u'anga 'o e fakamo'ui mo e nongá. "Oku . . . 'omai foki He'ene Fakalelei ha faingamālie ke tau lotu kiate Ia kuó Ne foua 'a 'etau ngaahi mamahi fakamatelie kotoa pē pea mo 'omi 'a e ivi ke fuesia 'a e ngaahi kavenga 'o e mo'ui fakamatelié. 'Okú Ne 'afio'i 'etau ngaahi mamahí, pea 'okú Ne 'i ai ke tokoni mai. Hangē ko e Samēlia lelei, ko e taimi 'okú Ne 'ilo ai kuo tau kafa

he ve'ehalá, te Ne ha'ihai hotau kafó mo tauhi kitautolu (vakai, Luke 10:34)."⁹

Tau fakatokanga'i mu'a 'oku fie ma'u ke tau falala kotoa ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí mo 'Ene Fakalelei 'i he 'etau feinga ke fai 'etau tafa'akí. 'I he 'ilo loto fakatōkilalo ko iá, tau feinga ke ma'u ha mahino ki hotau fāmili mo e kaungā'api 'oku loto mamahí, tokoni kiate kinautolu 'i he 'ofa, pea mo kaungā tanumaki fakataha ha tui mo ha falala lahi ange ki he Fakamo'ui, 'a ia te Ne foki mai 'o "holoholo 'a e lo'imata kotoa pē mei honau matá; pea 'e 'ikai kei 'i ai ha mate, pe ha ongosia, pe ha tangi, pea 'e 'ikai kei 'i ai ha mamahi" (Fakahā 21:4). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Kevin Hines, 'i he Amanda Bower, "A Survivor Talks About His Leap," *Time*, May 24, 2006, Time.com.
2. M. Russell Ballard, 'i he Jason Swenson, "Elder Ballard Offers Comfort and Counsel to Those Affected by Suicide," *Church News*, Dec. 19, 2014, news.lds.org.
3. Vakai, World Health Organization, *Preventing Suicide: A Global Imperative* (2014), 2.
4. Vakai, M. David Rudd mo e ní'hi kehe, "Warning Signs for Suicide: Theory, Research, and Clinical Applications," *Suicide and Life-Threatening Behavior*, vol. 36, no. 3 (2006), 255–62.
5. M. Russell Ballard, 'i he "Sitting on the Bench: Thoughts on Suicide Prevention" (video), lds.org/media-library.
6. Dale G. Renlund, "I he Fofonga 'o e 'Otuá," *Liahona*, Nōvema 2015, 94.
7. Vakai, John R. Jordan, "Is Suicide Bereavement Different? A Reassessment of the Literature," *Suicide and Life-Threatening Behavior*, vol. 31, no. 1 (2001), 91–102.
8. M. Russell Ballard, "Suicide: Some Things We Know, and Some We Do Not," *Ensign*, Oct. 1987, 8.
9. Dallin H. Oaks, "Fakamālohia 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí," *Liahona*, Nōvema 2015, 64.

NGAAHI LAUKONGA 'OKU FOKOTU'U ATU

Jeffrey R. Holland, "Hangē ha Ipu Kuo Maumaú," *Liahona*, Nōvema 2013, 40–42.

Dieter F. Uchtdorf, "Ko e 'Amanaki Lelei ki he Maama 'a e 'Otuá," *Liahona*, Mē 2013, 70–77.

Shayne M. Bowen, "Koe'uhí 'Oku ou Mo'ui, 'E Mo'ui mo Kimoutolu Foki," *Liahona*, Nōvema 2012, 15–17.

KO E Ngaahi Lea Fakaepalōfita 'I HA Feitu'u Tāe'amanekina

*'E liliu 'e ha makasini li'aki e mo'ui
'a 'Osikā Kasitilō 'o ta'e ngata.*

Fai 'e Colette Lindahl

Na'e hoko e 'aho na'e li'aki ai 'e he uaifi 'o 'Osikaā ia mo 'ene ongo ki'i fānau ikí ko e taha 'o e ngaahi 'aho faingata'a taha 'o 'ene mo'ui. Na'e lahi ha ngaahi fili na'e fie ma'u ke fai. Na'á ne fekumi lahi ki ha ngāue, pea te ne fie ma'u he taimí ni ha feitu'u fo'ou ke nofo ai. Na'e hangē kiate ia kuo faka'auha 'ene mo'ui. Na'á ne fakakaukau ke ne holomui ā, pea na'á ne mei fai ia ka ne ta'e'oua 'ene ongo ki'i fānau faka'ofa'ofā.

Na'e 'ikai lahi ha ngaahi 'api nofo totongi 'i Seni Huani, 'Āsenitina, ne fe'unga mo e ivi fakapa'anga 'o 'Osikaā. Ka na'e 'i ai ha ki'i 'api si'isi'i 'i ha tūkui 'api malu ne toki mavahe pē mei ai ha kau tangata kei talavou, ko ia na'e totongi leva ia 'e 'Osikā peá ne teuteu ke kamata fo'ou mo 'ene fānau.

Na'e li takai ha ngaahi makasini mo ha ngaahi tohi 'i he faliki honau 'api fo'ou, pea 'i he hili e ngāue 'a 'Osikā he 'ahó kakato, 'i hono fakama'a mo fakamaau e falé, na'á ne tangutu hifo 'o vakai atu ki ha taha 'o e ngaahi makasini. Na'e hangē ne to'oa hono lotó 'i he takafí. Na'e 'i ai ha lau'i tā 'o ha tangata matu'otu'a 'oku ne tu'u 'i ha taua 'o lea ki he kakai 'i lalo hifo he fo'i lea, *Liahonā*. Na'e fakamanatu ange 'e he tangatā kiate ia ha ngaahi tā 'o ha kau palōfita he tohi tapú.

Na'e fakaava hake 'e 'Osikā e makasini peá ne kamata lau leva, "Oku tau 'ilo kotoa pē 'oku totonu ke tau fakahā ki he kakai 'oku tau 'ofa aí, 'oku tau 'ofa 'iate kinautolu. Ka 'oku 'ikai ke hā ma'u pē 'i he me'a 'oku tau faí 'a e me'a

'oku tau 'ilo'í."¹ Na'e fakakaukau 'a 'Osikā ki he ngaahi lea mālohi kuó ne fa'a toutou lea 'aki mo hono uaifi. Na'á ne loto ke ako'i 'ene fānau ke nau toe lelei ange ai. Na'e hoko atu hono lau 'e 'Osikā 'a e makasini, pea kamata ke ne ongo'i e tupulaki ha 'amanaki lelei 'iate ia. Kimu'a pea 'osi 'a e uiké, kuó ne lau 'a e fakamatala kotoa pē peá ne fie ma'u ke toe 'ilo lahi ange.

Hili ha māhina 'e taha mei ai ne lue hake ha ongo faifekau 'i he kaungā'api 'o 'Osikaā. Na'e fakafetau-laki atu 'a 'Osikā kiate kinaua peá ne 'eke ange pe ko e ongo faifekau kinaua 'o e Siasí pea 'e fiha nai ke ne ma'u ha ngaahi makasini faka-Siasi lahi ange. Na'e tala-ange 'e he ongo faifekau kiate ia 'e fe'unga mo ha miniti pē 'e 20 'o hono taimí.

'I he 'aho hono hokó na'e 'a'ahi atu ai 'a e ongo faifekau kia 'Osikā 'i hono 'apí. Na'e vahevahe ange 'e 'Osikā kiate kinaua 'ene hiki fo'ou maí 'o ma'u ha ngaahi tohi, makasini mo e tohi tufa motu'a 'o ne 'ilo ai 'o kau ki he Siasí. Na'á ne pehē ko e fuofua fakamatala na'á ne lau na'e kaunga tonu ia kiate ia 'i he taimi ko iá. Na'á ne 'osi 'ilo'i e mahu'inga 'o e fāmilí peá ne loto ke 'ilo lahi ange 'o kau ki he efiafi fakafāmilí 'i 'apí mo e lotu fakafāmilí. Na'á ne talaange ki he ongo faifekau 'a e ngaahi me'a kehe na'á ne 'ilo fekau'aki mo e Siasí, 'o kau ai 'a Siosefa Sāmita pea mo hono Faka-foki mai 'o e ongoongoleleí.

Na'á ne sio hangatonu ki he fofonga 'o e ongo faifekau peá ne lea 'aki e ngaahi kupu'i lea 'oku 'ikai fa'a tatali e

faifekau kotoa pē ke fanongo ki aí: “Oku ou tui ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita ia ‘a e ‘Otuá.” Na’e fakaafe’i ia ‘e he ongo faifekau’ ke ne papitaiso, pea na’e tali lo’imata’ia ia ‘e ‘Osikā. Hili ha ngaahi uike si’i mei ai, na’e papitaiso ‘a ‘Osikā Kasitilo pea fakama’u ko ha mēmipa ‘o e Siasí.

Na’e teuteu’i ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Osikā, pea na’e fakatomala hono laumālié mo mateuteu ke ako mo tupulaki. ‘I he ‘aho fehikitaki fakangalongata’a ko iá, na’e ongo ki he loto ‘o ‘Osikaá ‘a e laumālie ‘o e ngaahi pōpoaki ‘i he makasini *Liahona* ‘o e konifelenisi lahi. Na’e ‘ikai ‘ilo ‘e he tokotaha

há’ana ‘a e ‘apí kimu’á, ‘a e ‘aonga ‘o ‘ene li’aki mai ha ngaahi makasini ‘e ní’ihi ‘a e Siasí, ka na’e hoko ‘a e ngaahi pōpoaki ‘o e ongoongoleléi ‘i he ngaahi makasini ko iá ko ha me’a-ngāue fakafaifekau mahu’inga. ‘I hono takiekina ia ki he ngaahi mo’oni na’a ne fekumi ki aí, na’a nau liliu e mo’ui ‘a ‘Osikaá ‘o ta’e ngata. ■

Na’e nofo ‘a e tokotaha na’a ne fa’u ‘i ‘Āsenitina lolotonga e hoko hono husepā-nití ko e palesiteni fakamisioná.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, “Faivelenga mo Tokanga ‘o Lahi Ange ‘i ‘Api,” *Liahona*, Nōvema 2009, 17.

Na’e papitaiso mo hilifakinima ‘a ‘Osikā Kasitilo hili ‘ene ma’u ha makasini Liahona ‘o e konifelenisi lahi ‘i he ‘api na’a ne hiki fo’ou mai ki aí.

‘I he kau atu ho fāmīlī ki hono fakatahataha‘i e ngaahi lekōtī, fakamo‘ui e ngaahi lotó, mo hono sila‘i ‘o e kau mēmīpa ‘o e fāmīlī, ‘e tāpuekina ho hakó ‘o ta‘e ngata.

Ko e talanoa ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Nī ko ha talanoa ia fekau‘aki mo e ngaahi fāmīlī. ‘I he‘eku pehē *ngaahi fāmīlī*, ‘oku ‘ikai ke u ‘uhinga au ki he fakakaukau fakaonopooni ko ia ‘o e Fine‘eikí, Tangata-‘eikí, mo e fānaú.

‘Oku ou faka‘aonga‘i ‘a e fo‘i leá ‘i he founa ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he ‘Eikí, ‘o hangē ha lea ‘uhinga tatau ki he *fa‘ahinga* pe *ngaahi fāmīlī laui to‘u tangata*, koe‘uhí ko e tokotaha kotoa pē ‘oku ‘i ai hono fāmīlī. ‘Oku fakatefito e palani ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ma‘a ‘Ene fānaú ‘i he fa‘ahinga fāmīlī pehení—‘o ‘i ai e fānaú ‘oku nau ma‘u ha mālohi mei he ngaahi kuí ‘i ha ngaahi laui to‘u tangata, kimu‘a mo e ngaahi mātu‘a ‘oku nau feinga ke tāpuekina honau hakó ‘i he ngaahi to‘u tangata, ka hoko maí.

‘I he tu‘unga ko ‘ení ‘oku toe fakamatala‘i foki ‘e he Tohi ‘a Molomoná ha ngaahi talanoa ‘o ha ngaahi fāmīlī. ‘I he‘etau lau ‘a e ngaahi talanoa ko ‘ení, ‘oku tau ‘ilo ai ‘oku te‘eki ai ke fu‘u liliu fēfē e ngaahi fāmīlī ‘i he ngaahi senituli kuo tau sítu‘a mei aí. Na‘a mo kinautolu ne nau mo‘ui ‘i ha taimi mo e feitu‘u kehe ‘oku nau hangē pē ko kitautolú—pea kuo te‘eki ai ke liliu ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá ke nofo ‘Ene fānaú ‘i ha fāmīlī fiefia mo ta‘engata.

Ko e hā nai na‘e fakatolonga ai ‘e he ‘Eikí ‘a e lekooti ‘o e ngaahi talanoa ko ‘ení? Ko e hā ‘okú Ne finangalo ke tau ako meiate kinautolú? ‘Oku kau nai ai ha ngaahi lēsoni te ne lava ‘o tokoní‘i kitautolu ‘i he‘etau feinga ke fakatahataha‘i, fakamo‘ui, mo sila‘i hotau fāmīlī?

Ko ha Lēsoni meia Līhai

‘Oku ou tui ‘oku ‘i ai ha lēsoni mahu‘inga kiate kitautolu mei he fuofua fāmīlī ‘i he Tohi ‘a Molomoná—‘a e fāmīlī ‘o Līhai—mahalo kuo ‘ikai ke tau fakatokanga‘i. ‘E lava ke ako‘i mai ‘e he fāmīlī ‘o Līhai ha me‘a lahi ‘o kau ki he ngaahi lēkooti fakafāmīlī—‘a e ‘uhinga ‘oku nau mahu‘inga ai ki he ‘Eikí mo e ‘uhinga ‘oku totonu ai ke mahu‘inga kiate kitautolú.

‘I he kamata ‘a e talanoá, ‘oku ohi hake ‘e Līhai mo Selaia hona ngaahi ‘ōfēfiné mo e ngaahi foha ‘e toko faá ‘i Selusalema, ‘o nau nofo

femālie pē 'i he kolo faka'ofa'ofa ko iá. Na'e liliu 'enau mo'uí 'o ta'e ngata 'i he taimi na'e fekau'i ai 'e he 'Eikí 'a Lihai ke 'ave hono fāmili ki he feitu'u maomaonganoá.

Na'e talangofua 'a Lihai, peá ne li'aki mo hono fāmili 'a e ngaahi me'a kotoa pē ne nau ma'ú pea nau faifononga atu ki he feitu'u maomaonganoá. Hili 'enau fononga 'i ha vaha'ataimi, na'e talaange 'e Lihai ki hono foha ko Nifai:

“Vakai, kuó u misi 'i ha misi, pea kuo fekau'i ai au 'e he 'Eikí ke ke *foki* mo ho ngaahi tokouá ki Selūsalema.

“He vakai, 'oku ma'u 'e Lēpani 'a e lekooti 'o e kau Siú kae 'uma'ā foki ha tohi hohoko 'o 'eku ngaahi kuí, pea kuo tongitongi ia 'i ha ngaahi peleti 'o e palasá” (1 Nifai 3:2–3; toki tñaki 'a e fakamamafá).

'Oku faitāpuekina hotau fāmili koe'uhí ko e fekau' ni, 'aki 'a e lea ko 'eni 'o e tuí mo e talangofuá mea Nifai: “Tē u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'ānautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú” (1 Nifai 3:7).

Ko ha lekooti e 'ū lau'i peleti palasá. Na'e 'i ai e ngaahi folofola, ka na'e 'i ai foki mo e hisitōlia fakafāmili 'a Lihai. Na'e 'afio'i 'e he 'Eikí hono mahu'inga fau ke kei fakatolonga 'a e lekooti ko iá ma'ā e ngaahi lau to'u tangata, ka hoko mai.

Kuó ke fifili nai ki he 'uhinga na'e 'ikai fekau'i ai 'e he 'Eikí 'a Lihai, ka ko hono ngaahi fohá, ke foki 'o 'omai e lekōti? Ko e pēteliake ia 'o e fāmili. Na'e foaki ange 'e he 'Eikí kiate *ia* 'a e me'a-hā-mai. 'Ikai na'e mei lahi ange e ivi tākiekina 'o Lihai kia Lēpani 'i hono ngaahi fohá?

'Oku 'ikai ke tau 'ilo e 'uhinga na'e fekau'i ai 'e he 'Eikí e ngaahi foha 'o Lihai ke nau foki ki Selūsalemá, ka 'oku tau 'ilo na'a nau faifeinga ke fakakakato 'a ia na'e fekau 'e he 'Eikí ke nau fai. Na'e faingata'a 'a e fekau, pea na'a ne 'ahí'ahi'i 'enau tuí. Na'a nau ako ha ngaahi lēsoni mahu'inga fau te ne tokoni'i lelei kinautolu lolotonga 'enau fononga 'i he feitu'u maomaonganoá. Ka ko e me'a mahu'inga tahá, na'a nau ako ko e taimi 'oku 'omi ai 'e he 'Eikí ha fekau, 'okú Ne tofa mo'oni ha hala.

Te tau ala fehu'i loto hifo, ko e hā 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke ako 'e hotau ngaahi fohá mo e 'ōfēfiné 'i he 'enau “foki” ke kumia e ngaahi lekooti hotau fāmili? 'Oku founga fēfē nai 'Ene tokonaki ha founga ma'ānautolú? 'Oku 'i ai nai ha ngaahi a'usia 'okú Ne finangalo ke nau ma'u? 'Oku tau fakaafe'i nai kinautolu ke nau ma'u 'a e ngaahi 'ausia

*Na'e finangalo 'a
e 'Eikí ke ma'u 'e
he fāmili 'o Lihai
e ngaahi lekooti
ko 'eni. Na'a nau
'oange ki hono
hakó ha 'ilo ai ko
hai 'a kinautolu.*

ko 'eni? Ko e hā e ngaahi tāpuaki 'okú Ne 'amanaki ke 'oange ki ho ngaahi foha mo e ngaahi 'ōfēfiné 'o fakafou 'i he ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmili?

'I he foki atu 'a Nifai mo hono ngaahi tokouá ki he fale fehikitaki 'enau tamaí, “na'e to'o ['e Lihai], 'a e ngaahi lekooti kuo tongi-tongi 'i he ngaahi peleti 'o e palasá, 'o ne fakatoto 'i ai mei hono kamata'angá.” Na'a ne 'ilo ai e “ngaahi tohi 'e nima 'a Mōsesé,” “ngaahi kikite 'a e kau palōfita mā'oní'oni,” mo “ha tohi hohoko 'o 'ene ngaahi tamaí; ko ia na'a ne 'ilo'i ai ko ha hako ia 'o Siosefa . . . 'a ia na'e fakatau ki 'Isipité.” Pea 'i he “mamata ['a Lihai] ki he ngaahi me'a ni kotoa pē, na'e fonu ia 'i he Laumalié” (1 Nifai 5:10, 11, 13, 14, 17).

Na'e ako'i leva 'e Lihai ki hono fāmili 'a e me'a kuó ne 'ilo mei he 'ū lau'i peleti. Mahalo te ke pehē ne hangē hono fale fehikitaki ko ha senitā hisitōlia fakafāmili mo e akó—'o hangē pē ko e tu'unga 'oku totonu ke 'i ai hotau ngaahi 'apí.

'Oku faingofua ke tau 'ilo e 'uhinga na'e finangalo ai e 'Eikí ke ma'u 'e he fāmili 'o Lihai e ngaahi lekooti ko 'eni. Na'a nau 'oange ki hono ngaahi hakó ha 'ilo pe ko hai kinautolu 'o fakafehokotaki ai kinautolu

ki he kau pēteliake tui faivelenga 'o e kuohilí mo fakatō ki honau lotó “a e ngaahi tala'ofa na'e fai ki he ngaahi tamaí” (T&F 2:2; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:39). Na'e mahu'inga 'aupito 'a e ngaahi lekooti ko 'eni ki he tui 'a e to'u tangata 'oku te'eki fanau'i mai ko ia na'e fakatokanga ai 'a e Laumālié kia Nifai, ka 'ikai kinautolu, 'e “faka'au'auhifo mo e mole 'a ha pulé'anga 'i he ta'etu” (1 Nifai 4:13).

'Oku fakahaa'i 'e ha a'usia 'o ha kakai 'e taha 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono mo'oni ko e taimi 'oku mole ai e ngaahi lekōti, 'oku mole 'a e mo'oni, pea 'e lava ke fakatu'utāmaki 'a hono olá ki he to'u tangata kaha'ú.

Na'e mavahe 'a e kau Mūlekí mei Selūsalema 'i he mei-me'i taimi tatau pē mo e fāmili 'o Lihai. Ka na'e 'ikai hangē ko e fāmili 'o Lihai he “kuo 'ikai ke nau 'omi ha ngaahi lēkooti mo kinautolu.” 'I he taimi ne 'ilo'i ai kinautolu 'e Mōsaia he ta'u 'e 400 nai mei ai, “kuo faka'au 'o kovi 'enau leá . . . pea nau faka'ikai'i 'oku 'i ai ha'anau Tupu'anga” (Amenai 1:17). Kuo 'ikai ke nau toe 'ilo'i ko ha kakai 'o e fuakava 'a kinautolu.

Na'e ako'i 'e Mōsaia 'a 'ene leá ki he kau Mūlekí koe'uhí ke nau ako mei he ngaahi lekooti na'a ne ma'ú. Ko hono olá, na'e foua 'e he kau Mūlekí ha fu'u liliu mei ha sosaieti faingata'a'ia mo ta'etu-i-otua ki ha sosaieti

ne mahino kiate kinautolu 'a e palani 'o e fiefiá ma'anau-tolu—mo honau fāmilí.

Foki mo Ho Fāmilí

'Oku hanga 'e hono 'ilo'i kitautolú 'i he'ene fekau'aki mo e 'Otuá pea 'iate kitautolú 'o liliu 'a e founa 'o 'etau fakakaukau, ngāue, mo e fakafeangai ki he ni'ihí kehé. Ko e ngaahi lekōtí ko ha konga mahu'inga ia 'o hono 'ilo'i pe ko hai kitautolú mo 'etau fakakaukau. 'I he'etau vakai ki he kuohilí, 'okú ne teuteu'i kitautolu ke tau laka atu ki mu'a.

Ngaahi mātu'a, kuo mou fakaafe'i nai homou fāmilí ke mou "foki"? Kuo fakamavahe'i nai ho fāmilí mei he'e-nau ngaahi lekōtí—pe mei he ni'ihí kehé—'i ha fa'ahinga founa? Kuo motuhia nai e fehokotaki ho fāmilí he lolo-tongá mo e kuohilí Ko e hā e me'a ne hoko 'i he hisitōlia ho fāmilí 'o tupunga ai 'a e māvahevahe ko 'ení? Ko e hikifonua, feke'ike'i fakafāmilí, ului ki he ongoongolelé, pe ko e ta'au pē ia 'o taimí? Kuó ke ala atu nai ki mui ni mai ke kumi ho ngaahi kuí 'i he FamilySearch.org?

Kuo fakamovetevete'i e fale 'o 'Isilelí, pea 'oku kau ai mo hono fakamovetevete'i hotau ngaahi fāmilí mo e ngaahi lekōtí 'i ha ngaahi founa kehekehe. Ko hotau fatongia ke fakatahataha'i kinautolu pea, ka fie ma'u, fakamo'ui e ngaahi kafo 'o e māvahevahé. 'I he'etau fekumi faivelenga ke fakatafoki e ngaahi loto 'o 'etau fānaú ki he'enua ngaahi tamá, 'e tafoki foki mo hotau lotó ki he'etau fānaú¹ pea te tau kaungā 'ilo fakataha 'a e nonga mo e fakamo'ui 'oku ma'u mei he ngāue ni (vakai, T&F 98:16).

Tau fakafoki mu'a 'etau fānaú ke ma'u hotau ngaahi leko-oti fakafāmilí 'o hangē pē ko hono fekau'i atu 'e Lihai hono ngaahi fohá ke nau foki atu ki Selūsalema ke ma'u e ngaahi lekooti toputapú. Hangē pē ko hono tofa 'e he 'Eikí 'a e halá kia Nifái, kuó Ne 'omi foki 'a e 'Initanetí mo e ngaahi teki-nolosia kehé ke lava 'etau fānaú 'o fakatahataha'i mo fakamo'ui hotau fāmilí. Pea kuó Ne 'omi ha ngaahi temipale ke tau lava 'o 'ave e ngaahi hingoá 'oku tau ma'u pea fakatu'u-loa 'etau fakatahataha'i 'o fakafou 'i he ngaahi ouau 'o e silá.

Fiefia 'i he Feitu'u Maomaonganoá

'I he taimi na'á ku mali ai mo hoku uafi ko Seiloló, na'á ma fakakaukau ke ma ma'u ha ngaahi foha 'e toko fā. Ne 'i ai ha palani kehe ia 'a e 'Eikí. Na'á ne 'omi kiate kimaua ha ngaahi 'ōfēfine 'e toko fā.

Kuó ma fononga holo mo homa ngaahi 'ōfēfiné 'i he feitu'u maomaonganoá. Kuo nau 'osi mali 'eni pea 'i ai mo e fānaú pea fononga 'i he'enua feitu'u maomaonganoa ia 'anau-tolú. Ne faingofua ma'u pē nai 'a e halafononga? 'Ikai. Ne 'i ai e taimi ne ma ki'i lāunga ai, pea lahi mo e ngaahi faingata'a.

'Oku lava ke faingata'a 'a e mo'ui 'i he feitu'u maomaonganoá ki he ngaahi fāmilí. 'I he taimi 'oku 'eke mai ai 'e he kakaí, "Okú ke fēfē hake mo ho fāmilí?" 'Oku ou fa'a tali

'o pehē, "Oku mau lolotonga foua ha ngaahi faingata'a he taimí ni. Fakamālō atu 'i ho'o 'eke maí."

Ka 'oku 'i ai foki ha ngaahi momeniti 'o e fiefia mo'oni 'i he fononga'angá. 'I he'etau hoko ko e kau pēteliake mo e kau fefine takí, 'oku tau fakamoleki ha taimi lahi 'i hono fakamālohia 'etau fānaú ki he feitu'u maomaonganoá. Kuo tala'ofa mai 'e he kau palōfita 'i hotau kuongá 'e 'omi 'e he ngāue 'i he hisitōlia fakafāmilí ha "malu'i mei he tākiekina 'a e filí"² pea mo ha ului "loloto mo tolonga" ki he Fakamo'ui.³ He toki founa mālohi ia ke fakatahataha'i, fakamo'ui mo sila'i ai hotau fāmilí.

'I he'eku hoko ko e pēteliake homa fāmilí, kuó u kole ai ki hoku ngaahi 'ōfēfiné ke nau "foki" 'o kumi e ngaahi lekōtí, 'ave e ngaahi hingoá ki he temipalé, pea ako'i homa makapuná. Kuó u kole kiate kinautolu ke nau feinga ke 'ilo'i pe ko hai honau tupu'anga 'aki 'enua kau atu 'i he'e-mau hisitōlia fakafāmilí.

Ko Ha Tala'ofa

'Oku ou palōmesi atu 'i ho'o fakaafe'i ho'o fānaú ke nau "foki" mo kumi homou ngaahi lekooti fakafāmilí, te mou, "fiefia lahi 'aupito" 'o hangē ko Lihai mo Selaiá mo 'ohake 'a e "fakamālō ki he 'Otuá 'o 'Isilelí." 'I ho'omou fekumi ki homou ngaahi lekōtí, te mou "fonu . . . 'i he Laumālié," he te mou 'ilo ai "na'e lelei ia; 'io, 'oku fu'u mahu'inga 'aupito ia." Pea te mou 'ilo ai "ko e finangalo poto 'o e 'Eikí ke [mou] 'ave ia mo [kimoutolu], 'i [ho'omou] fononga 'i he feitu'u maomaonganoá ki he fonua 'o e tala'ofa" (1 Nifai 5:9, 17, 21–22).

'Oku 'i heni 'a e Siasí ke poupuu'i mo fakamālohia homou fāmilí 'i he fononga ko 'ení. 'Oku ou palōmesi atu 'i he kau atu ho fāmilí ki hono fakatahataha'i e ngaahi lekōtí, fakamo'ui e ngaahi lotó, mo hono sila'i 'o e kau mēmipa 'o e fāmilí, 'e tāpuekina ai koe mo ho hakó—ho fāmilí—'o ta'e ngata. ■

Mei ha lea, "Gathering, Healing, and Sealing Families," na'e fai 'i he Konifele-nisi Hisitōlia Fakafāmilí 'a e RootsTech 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, 'i he 'aho 14 'o Fēpueli, 2015.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ki ha ngaahi sipinga ki he founa ne 'omi ai 'e he ngaahi lekooti 'i he 'u lau'i peleti palasí ha fakamo'ui ki he hako 'o Lihai, vakai, 'Alamā 37:8–10.
2. Richard G. Scott, "Ko e Fiefia 'i Hono Huhu'i 'o e Kau Pekia," *Liahona*, Nōvema 2012, 94.
3. David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona*, Nōvema 2011, 27.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETÍ

'Oku palōmesi 'e ha Ongo 'Aposetolo ha ngaahi tāpuaki ki he to'u tupu 'oku nau kau ki he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé. Faitaa'i (scan) 'a e fika kouti QR ko 'ení pe 'a'ahi ki he lds.org/go/1016000 ke mamata 'i he vitioó 'i he lea faka-Pilitāniá.

FEHANGAHANGAI ‘O E ‘Ofá MO E HOLI KOVÍ

Fai ‘e Joshua J. Perkey

Ngaahi Makasini ‘o e Siasí

HOLI KOVÍ.

Ko ha fo’i lea palakū mo’oni ‘eni. Ko hotau tokolahi ‘oku ‘ikai ke tau fie fakakaukau pe ‘ilo ki ai. ‘Oku fakatupu ‘e he fo’i leá ha ongo’i ‘uli, ha fa’ahinga me’a kovi—fakamānako ka ‘oku hala.

‘Oku ‘i ai ha ‘uhinga lelei ki ai. Kapau “ko e ‘ofa ki he koloá ko e tefito ia ‘o e kovi kotoa pē” (1 Timote 6:10), pea ta ko e holikoví ko hono tākanga fakapulipuli. ‘Oku kovi mo holoki mo’ui. ‘Oku liliu ‘e he holi kovi ‘a e kakaí, ngaahi me’á, pea na’a mo e ngaahi fakakaukau ki ha ngaahi koloa ke ma’u pe kumia ke fakatōli’a ‘aki ha holí. Ka ‘o kapau kuo tau ‘osi ‘ilo ia, ko e hā ‘oku fie ma’u ai ke tau ‘ilo lahi ange ki ai?

He kapau ‘e lava ke mahino lelei ange kiate kitautolu hono ‘uhinga mo’oni ‘o e holi kovi, te tau lava ‘o ako ‘a e founga ke o’i ai ‘etau fakakaukau, ngaahi ongó, mo e tō’ongá ke tau lava ‘o ta’ofi mo ikuna’i ‘ene ngaahi fakafōtungá. ‘E tataki heni kitautolu ke tau feohi vāofi ange ai mo e Laumālie Mā’oni’oni, ‘a ē ‘okú ne fakama’a ‘etau ngaahi fakakaukau mo ‘etau ngaahi taumu’á pea mo fakamālohia kitautolú. Pea ‘e fakaiku ia ki ha mo’ui fiefia, nonga, mo fakafiefia ange.

Ko Hono Faka’uhinga’i ‘o e Holi kovi

‘Oku tau fakahehema ke pehē ko e holi kovi ko e ma’u ha ngaahi ongo ta’etaau ‘o e tokanga fakaesino ki ha taha kehe, ka ‘oku malava pē ke holi ki ha me’a pe mānu-manu ki ha fa’ahinga me’a pē: ki he pa’angá, koloá, ngaahi me’a, pea na’a mo e kakai kehé foki (vakai, Fakahinohino ki he Folofolá, “Holí Koví”).

‘Oku teke ‘e he holi kovi ha taha ke feinga ke ma’u ha fa’ahinga me’a ‘oku fehanga’angai mo e finangalo ‘o e Otuá. ‘Okú ne fālute ha fa’ahinga ongo pe holi ‘okú ne fakatupu ke tokanga ha taha ki he koloa fakamāmaní pe ngaahi tō’onga siokita—ngaahi me’a fakafo’ituitui, ngaahi holi, ngaahi me’a ‘oku ‘ofa ai, pea mo e u’á—kae ‘ikai tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.

TE TAU LAVA ‘O AKO E
FOUNGA KE TA’OFI MO
FAI AI ‘A E NGAahi FILI TE
NAU TOHOAKÍ’I KITAUTOLU
KE OFI ANGE KI HE LAU-
MĀLIE MĀ’ONI’ONÍ KAPAU
‘E LAVA ‘O MAHINO LELEI
ANGE KIATE KITAUTOLU
HONO ‘UHINGA MO’ONI
‘O E HOLI KOVÍ.

KO HONO FAKA'UHINGA'I 'O E 'OFÁ MO E HOLI KOVÍ

Oku faka'e'i'eiki 'a e 'ofá; 'oku holoki mo'ui 'a e holi koví. 'Oku fālute 'e he 'ofá 'a e mo'oni; 'oku fālute 'e he holi koví 'a e loi. 'Oku langaki mo fakamālohia e 'ofá; 'oku faka'auha mo fakavaivai'i 'a e holi koví. 'Oku ma'uma'uluta 'a e 'ofá; 'oku fepakipaki 'a e holi koví. 'Oku 'omi 'e he 'ofá 'a e nongá; 'oku 'omi 'e he holi koví 'a e fakakikihí. 'Oku langaki 'a e 'ofá; 'oku tāmata 'a e holi koví. 'Oku fakamo'ui 'a e 'ofá; 'oku 'au'aufoe 'a e holi koví. 'Oku fakaivia 'a e 'ofá; 'oku vela 'o faka'auha 'a e holi koví. 'Oku fakamaama 'a e 'ofá; 'oku fakapo'uli 'a e holi koví. 'Oku fakafonu mo pouaki 'a e 'ofá; 'oku 'ikai lava 'o topono 'a e holi koví. 'Oku fehokotaki lelei 'a e 'ofá mo e tala'ofá; 'oku takanga 'a e holi koví mo e hikisiá.

Ko hono fakalea 'e tahá, ko e holi ki he ngaahi me'a 'oku fehanganhangai mo e finangalo 'o e 'Otuá pe holi ke ma'u ha ngaahi me'a 'i ha founga 'oku fehanganhangai mo Hono finangaló, ko e holi koví ia, pea 'oku iku ia ki he mamahí.¹

Ko hono Fakatu'utāmaki 'o e Holi kovi Fakasekisuálé

Neongo kuo 'osi fakatokanga mai kiate kitautolu fekau'aki mo e holi koví ko ha fōtunga ia 'o e mānumanú, ka 'i hono tu'unga fakasekisuálé 'oku mātu'aki fakatu'utāmaki 'a e holi koví. Na'e fakatokanga 'a e Fakamo'ui: "Ko ia 'oku fakasio ki ha fefine ke holi ki aí, 'oku tono'i ia 'e ia 'i hono lotó" (Mātiu 5:28).

Na'e fakatokanga lahi 'a e kau 'aposetolo 'o e kuonga mu'á telia 'a e holi koví, 'o peheni. Ko ha sippinga pē 'eni 'e taha, na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko Sioné, "He ko e me'a kotoa pē 'oku 'i he māmaní, ko e holi 'o e kakanó, pea mo e holi 'o e matá, mo e laukau 'o e mo'ui, 'oku 'ikai 'o e Tamaí, ka 'oku 'o e māmaní ia" (1 Sione 2:16; vakai foki, veesi 17; Loma 13:14; 1 Pita 2:11).

Pea 'oku kei hoko atu e ngaahi fakatokangá he 'ahó ni.² 'Oku fakamatala'i 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ko e hā 'oku hoko ai 'a e holi koví ko ha angahala fakamaté? Makehe mei hono ivi faka'auha kakato ki hotau Laumālié, ka te u pehē ko e faiangahala ia, he 'okú ne faka'uli'i 'a e vā fetu'utaki [mā'olunga mo] mā'oni'oni taha 'oku foaki mai kiate kitautolu 'e he 'Otuá 'i he mo'ui fakamatelié—'a e fe'ofa'aki 'a e tangatá mo e fefiné mo e faka'amu 'oku ma'u 'e he ongomātu'á ke ['omi]'a e fānaú ki ha fāmili ['oku fakataumu'a ke ta'e ngata]."³

Kuo hoko hono tukuange 'a e holi koví ke tupulakí ko e tupu'anga 'o ha ngaahi tō'onga angahala lahi. 'E lava 'a e me'a 'oku kamata hangē ha ki'i sio tau'atāina peé 'o tupulaki ki he ta'e-anganofu 'oku koví, fakataha mo hono ngaahi nunu'a fakatupu 'auhá kotoa. 'Oku 'uhinga 'eni he 'oku tuli 'e he holi koví 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea tuku ai ke uesia ngofua kitautolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi mo e kākā pea mo e ngaahi olopoto kehe 'a e filí.

Ko e ngaahi fili fakamamahi ko ia 'a e Tu'i ko Tēvitá ko ha sippinga fakamamahi ia 'o e mālohi mo e fakamate 'o e ongo fakaeloto ko 'ení. Na'e mamata 'a Tēvita ki he kaukau 'a Patisepá pea holi ki ai. Na'e fakaiku 'a e holi koví ki he ngāue, peá ne tu'utu'uni ke 'omi ia kiate ia peá na mohe. Pea na'e tu'utu'uni 'e Tēvita 'i he feinga ke fufuu'i 'ene angahalá, ke 'ave e husepāniti 'o Patisepá ki he feitu'u 'o e taú 'a ia na'e pau ke mate ai (vakai, 2 Samuela 11). Ko hono olá, na'e mole meia Tēvita hono hakeaki'i (vakai, T&F 132:38–39).

Mahalo pe 'e ngali fu'u lahi 'a e me'a ne hoko kia Tēvitá, ka 'okú ne faka-papau'i mo'oni ha me'a: ko e holi koví ko ha 'ahi'ahi mālohi ia. 'E fakatupu 'e ha'atau tukulolo ki ai ke tau kau 'i ha ngaahi me'a he 'ikai fakahoko ia 'e ha taha 'oku fakakaukau lelei. Koe-'uhí ko 'ene kovi faú, 'o ne fakatupu ngofua, mo pōto'i 'i hono fakatauele'i kitautolu ke tau tafoki mei he Laumālie Mā'oni'oni pea momoi hotau lotó ki ha fa'ahinga me'a 'oku tapuí, 'okú ne 'ai ke toe fakatu'utāmaki lahi ange. 'E lava ke kamata'i ia 'e he sio 'i he ponokalafí, fanongo ki he ngaahi fasi ta'efe'ungá, pe kau 'i ha ngaahi feohi fafale 'oku ta'etaau. 'I he taimi tatau pē, 'e lava ke ue'i 'e he ngaahi ongo holi koví ha taha ke fekumi ki he ponokalafí. Ko e fetu'utaki 'oku toutou hoko ko 'ení 'oku mātu'aki mālohi mo fakatu'utāmaki.⁴

‘Oku fālute e he holi kovi ha fa’ahinga ongo pe holi pē ‘okú ne fakatupu ke tokanga ha taha ki he koloa fakamāmaní pe ngaahi tō’onga siokitá kae ‘ikai tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.

‘Oku holoki mo fakavaivai’i ‘a e ngaahi fetu’utaki kotoa pē ‘e he holi kovi fakasekisuálé, pea tautautefito ki he fetu’utaki fakafo’ituitui ‘a ha taha mo e ‘Otuá. “Pea ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘o hangē ko ‘eku lea ‘i mu’á, ko ia ia te ne fakasio ki ha fefine ke holi ki aí, pe kapau ‘e tono ha níihi ‘i honau lotó, ‘e ‘ikai te nau ma’u ‘a e Laumālié, ka te nau faka’ikai’i ‘a e tuí pea ilifia” (T&F 63:16).

Na’e ako’i ‘e ‘Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “‘Oku fakatupu ‘e he anga’uli fakasekisuálé ha fakafe’ātu-ngia ki he tākiekina ‘a e Laumālie Mā’oni’oni mo e kotoa ‘o ‘ene malava ke langaki mo’u’i, fakamāmá, mo fakaiviá. ‘Okú ne fakatupu ha faka’ai’ai mālohi fakaesino mo fakaeloto. ‘Okú ne fakatupu ha u’a ta’e tōli’a ‘okú ne tohoaki’i ‘a e tokotaha ‘okú ne fakahokó ki ha angahala lahi ange, ‘i he ‘osi atu ha taimi.”⁵

Ko e Me’a ‘Oku ‘Ikai ko e Holi kovi

‘I he’etau fakakaukau’i pe ko e *hā* ‘a e holi kovi, ‘oku toe mahu’inga ke mahino pe ko e *hā* ‘oku *‘ikai* ko e holi kovi, pea tokanga ke ‘oua na’a ui ‘a e ngaahi fakakaukau, ngaahi ongo, mo e ngaahi holi ‘oku tāu ko e holi kovi. Ko e holi kovi ko ha *fa’ahinga* ‘o e holí, ka ‘oku ‘i ai foki mo e holi mā’oni’oni. Hangē ko ‘ení, te tau lava ‘o holi ki ha ngaahi me’a lelei mo taau ‘e tokoni ki hono fakahoko e ngāue ‘a e ‘Eikí.

Fakakaukau ki he:

- **Holi ke ma’u ha pa’angá.** ‘Oku ‘ikai kovi ‘a e holi ki he pa’angá, ‘iate ia pē. Na’e ‘ikai ke pehē ‘e Paula ia ko e *pa’angá* ko e tupu’anga ia ‘o e kovi kotoa pē. Na’á ne pehē, “ko e *ofa [ki he pa’angá]* ko e tefito ia ‘o e kovi kotoa pē” (1 Tímote 6:10; tǎnaki atu hono fakamamafa’i). ‘Oku tǎnaki mai ‘e he ngaahi ako-naki ‘a Sēkopé ha toe fakamahino: “Kǎ ‘i he te’eki ai ke mou kumi ki he ngaahi koloá, mou kumi ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá. Pea ‘o ka hili ‘a ho’omou ma’u ha ‘amanaki lelei ‘ia Kalaisí te mou ma’u ‘a e ngaahi koloa, ‘o kapau te mou kumi ki ai; pea te mou kumi ki ai koe’uhi ko ho’omou fie fai ha lelei—ke fakakofu’i ‘a e telefuá, pea fafanga’i ‘a e fiekaiaí, pea fakatau’atǎina’i ‘a e pōpulá, pea foaki ‘a e fiemālie ki he kau mahaki mo mamahí” (Sēkope 2:18–19).
- **Ko e ma’u ‘o e ngaahi ongo fakasekisuale totonu ki ho malí.** ‘Oku tokoni ‘a e ngaahi ongo ko ia kuo foaki ‘e he ‘Otuá ke fakamālohia, malu’i, pea mo fakama’uma’uluta ha nofomali. Ka ‘oku malava pē ke te ma’u ha ngaahi ongo ta’efe’unga ki hoto malí. Kapau ‘oku tau feinga ke fakahoko ia koe’uhí ko kita pē, pe ke fakatōli’a ‘etau ngaahi holí pe ongó, te tau tō ai ki he ngaahi holi kovi fakakakano ‘oku kovi, pea ‘e fakatu’utāmaki ia ki ha feohi fakamali. Ko e kǐ ki he feinga pea mo hono

‘Oku tau ma’u e mālohi ki he’etau fakakaukau, ngaahi ongó, mo ‘etau tō’ongá koe’uhi ko hono foaki mai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e tau’atāina ke fili.

pukepuke ha feohi fafale fakaesino ‘i ha nofomalí ko ha taumu’a haohaoa mo ‘ofa.

Ko e tefito’i mo’oni mahu’ingá ke feinga ki he ngaahi me’á ‘i he taumu’a totonu—ke langa ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá mo fakatupulekina ‘a e lelei ‘i he māmaní. ‘I he tafa’aki ‘e tahá, ‘oku faka’ái’ái kitautolu ‘e he holi koví ke tau mavahe mei he ngaahi fakangatangata ‘oku totonú, ‘a ē ‘e lava ai ‘e he’etau ngaahi holi ‘o tukuhifo ‘a e ‘Otuá, ngaohi ‘a e kakaí ‘o hangē ha me’a pē, mo liliu ‘a e ngaahi me’á, koloá, pea na’a mo e mālohí ki ha me’a fakamanavahē ‘okú ne liliu ‘etau ongo’i-ngofuá mo maumau’i hotau ngaahi vā fetu’utakí.

‘UHINGA ‘OKU TAU FA’A MO’ULALOA AI KI HE HOLI KOVÍ

‘I he fakatupu maumau mo fakatu’utāmaki ko ia ‘a e holi koví, ko e hā ‘oku fakatauele mo mafola pehē a? Ko e hā ‘oku tau fa’a tuku ai ke ne ikuna’i kitautolú? Ki tu’á, ‘e ngali ko e uho ‘o e holi koví ‘a e siokitá pe ta’emapule’í. Ko ha ngaahi me’a pē ia ‘oku tokoni ki ai, ka ko e tefito’i aka ‘o e holi koví ‘oku meimei ko e ta’e fai ma’u pē ha me’á. ‘E ala mo’ulaloa ha ní’ihi fakafo’ituitui ki he holi koví ‘i ha’anau feinga holiholivale ke fakafonu ha feitu’u ‘oku ‘atā ‘i he’e-nau mo’uí. Ko e holi koví ko ha ongo ‘oku ‘ikai mo’oni, ko ha fetongi kovi ia ‘o e ‘ofa mo’oní, ‘ulungaanga mahu’ingá, mo e tu’unga fakaākonga tu’uloá.

Ko e me’a ‘e taha, ko hono mapule’i fakalelei ‘o e lotó,

ko ha tūkunga fakaeloto ia. “He ko e ngaahi mahalo ‘o hono lotó, ko ia ai pē ia” (Lea Fakatātā 23:7). Ko e taimi pē ‘oku tuku ai e tokanga hotau ‘atamaí mo fakalaumālié, ‘e hoko ia ‘i ha ‘osi ha taimi ko ha ivi mālohi ‘i he’etau ngaahi fakakaukau, ngaahi ongó, mo ‘etau ngaahi tō’ongá. Ko e taimi pē ‘oku tau ongo’i ai ‘oku ‘ahi’ahi’i kitautolu ke holi kovi, ‘oku fie ma’u ke tau fetongi e ‘ahi’ahi ko iá ‘aki ha fa’ahinga me’a ‘oku taau ange.

‘E lava foki ke fakatupu ‘e he nofonoá ‘a e ngaahi fakakau-kau holi koví. Ko e taimi ‘oku fu’u sí’i ai e ngaahi me’a ‘oku fakahoko ‘i he’etau mo’uí, ‘oku tau fa’a mo’ulaloa lahi ange leva ki he ngaahi ivi tākiekina koví. Ko e taimi ‘oku tau feinga lahi ai ke kau ‘i he ngaahi ngāue lelei (vakai, T&F 58:27) pea mo feinga ke faka’aonga’i lelei hotau taimí, ‘e tāpuekina kitautolu ke sí’i ange ‘etau fakahehema ki he ngaahi fakakau-kau holi koví pe ngaahi ivi tākiekina kovi kehé.

Hangē ko hono fakamatala’i ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i hono uesia ‘e he ngaahi holi ‘oku tau fili ke talangofua ki aí ‘a ‘etau ngaahi angafái ka ko ia foki ‘oku tau hoko ki aí: “Oku pule’i ‘e he ngaahi me’a ‘oku tau holi ki aí ‘a e me’a ‘oku tau fakamu’omu’á, pea fakafōtunga ‘e he me’a ‘oku tau fakamu’omu’á ‘a ‘etau ngaahi filí, pea fakapapau’i ‘e he ngaahi filí ‘a e me’a ‘oku tau faí. ‘Oku fakapapau’i mai ‘e he ngaahi holi ‘oku tau ngāue ki aí ‘a ‘etau liliú, ‘etau lavame’á mo e tu’unga ‘oku tau a’usiá.”⁶

I hono fakalea 'e tahá, kuo pau ke 'oua na'a ngata pē 'i he'etau malu'i 'a e ngaahi ongo 'oku tau tuku ke tau kau atu ki ai kae kau ai foki mo e ngaahi fakakaukau 'oku aké pe fakatupu 'e he ngaahi ongo ko iá. Na'e ako'i 'e 'Alamā, kapau 'oku 'ikai ma'a etau fakakaukau, "e fakahalaia'i 'a kitautolu foki 'e he'etau ngaahi fakakaukau" ('Alamā 12:14).

Ko e Faito'ó: ko e 'Ofa Faka-Kalaisi

'Oku 'ikai pau ke hoko 'a e holi koví. 'Oku tau ma'u e mālohi ki he'etau fakakaukau, ngaahi ongó, mo 'etau tō'ongá koe'uhí ko hono foaki mai 'e he Tamai Hēvaní 'a e tau'atāina ke filí. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau tulifua ki he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo 'o e holi koví. Te tau lava 'i he taimi 'oku tupu ai 'a e 'ahi'ahí 'o fili ke 'oua na'a tau 'alu atu 'i he ngaahi hala ko iá.

Te tau ikuna'i fēfē 'a e fakatauele ke holi koví? 'Oku tau kamata 'aki hano fakatupulaki ha vā fetu'utaki totonu mo 'etau Tamai Hēvaní mo e fili ke tokoni ki he kakai kehé. Pea 'oku tau kau 'i ha ngaahi ngāue fakalotu faka'aho, kau ai 'a e lotú mo e ako folofolá, 'a ia 'okú ne fakaafe'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he'etau mo'uí. Ko e aofangatukú, ko e fakapulipulí ko e 'ofa faka-Kalaisi—'a e 'ofa haohaoa, fakamātoato, mo mo'oni, pea mo ha holi ke langa 'a e pule'anga 'o e 'Otuá mo ma'u ha mata 'oku hangataha pē ki Hono fakalāngi-langi'i. 'Oku toki malava pē 'ofa ko iá 'i he taimi 'oku tau ma'u ai e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko hono hu'i atu 'o e holi koví 'oku fie ma'u ki ai 'a e lotu mo'oni 'o e lotó 'o tau kole ai ki he 'Otuá ke hu'i atu 'a e ngaahi ongo ko iá pea fetongi 'aki ha 'ofa faka-Kalaisi (vakai, Molonai 7:48). 'Oku malava 'eni, 'o hangē ko e ngaahi fakatomala peheé kotoa, tu'unga 'i he 'alo'ofa 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi.⁷ Te tau lava 'o ako ke 'ofa 'i he founa

kuó Ne 'ofa ai mo 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolú, koe'uhí ko Ia.

Ko e taimi 'oku tau tokanga taha ma'u ai pē ki he'etau Tamai Hēvaní, ko e taimi 'oku tau mo'ui fakatatau ai ki he fekau mahu'inga 'uluakí mo e uá—ke 'ofa ki he 'Otuá pea mo hotau kaungá'apí 'o hangē pē ko 'etau 'ofa kiate kitautolú (vakai, Mātiu 22:36–39)—pea ko e taimi 'oku tau fai ai e me'a kotoa 'oku tau lavá ke mo'ui 'o hangē ko 'Ene akonakí, 'e tāki-ekina 'e he lotu haohaoa mo mo'oni 'etau mo'ui 'aki ha ivi ma'ongo'onga lahi ange. 'E hōloa 'a e 'ahi'ahí mo e mālohi 'o e holi koví, pea fetongi 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi, 'i he faaitaha hotau lotó mo e finangalo 'o e Tamai. Pea 'oku toki fakafonu leva kitautolu 'aki 'a e 'ofa fakalangi 'okú ne fetongi 'a e ngaahi tefito'i holi 'o e māmani ko 'eni 'aki e faka'ofa'ofa hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Dallin H. Oaks, "Joy and Mercy," *Ensign*, Nov. 1991, 75; mo e Thomas S. Monson, "Finishers Wanted," *Ensign*, July 1972, 69.
2. Ke ma'u ha sipinga si'i, vakai, T&F 88:121; Spencer W. Kimball, "President Kimball Speaks Out on Morality," *Ensign*, Nov. 1980, 94–98; Neal A. Maxwell, "The Seventh Commandment: A Shield," *Ensign*, Nov. 2001, 78–80; Russell M. Nelson, "Where Is Wisdom?" *Ensign*, Nov. 1992, 6–8. Ke ma'u ha ngaahi fakatokanga fakafolofola lahi ange ki he holi koví, vakai 'i 'a e ngaahi tefito ko 'eni 'i he Fakahinohino ki he Folofolá: Fe'auakí; Anga Fakaekakanó; Angama'a; Mānumanú; Tonó; Homoseksualé; Holi koví; Anga-ta'ema'a.
3. Jeffrey R. Holland, "Ikai ha Feitu'u mo'ó e Fili 'o Hoku Laumālie," *Liahona*, Mē 2010, 44–45.
4. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange 'i he tefito ni, vakai, Dallin H. Oaks, "Fakaakeake Mei he Tauhele 'o e Ponokalafi," *Liahona*, 'Okatopa 2015, 50.
5. Richard G. Scott, "Making the Right Choices," *Ensign*, Nov. 1994, 38.
6. Dallin H. Oaks, "Holí 'o e Lotó," *Liahona*, Mē 2011, 42.
7. D. Todd Christofferson, "Ko e Me'a'ofa Fakalangi 'o e Fakatomalá," *Liahona*, Nōvema 2011, 38–41.

FOKOTU'U 'E NIMA KI HA MO'UI HAOHAOÁ

'Oku 'omi 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani ha fokotu'u 'e nima ki he founa ke toe ma'u mo pukepuke ai ha mo'ui haohaoá:

1. Fakamavahe'i koe mei he kakai, ngaahi nāunau mo e ngaahi tūkunga te ne uesia koé.
2. Fekumi ki ha tokoni.
3. Fakatupulaki pea ngāue 'aki e mapule'i kitá ke teke'i 'a e ngaahi ivi tākiekina koví.
4. Fetongi e ngaahi fakakaukau fakalieliá 'aki ha ngaahi 'ata fakatupu 'amanaki lelei mo ha ngaahi manatu fiefia.
5. Tanumaki pea nofo 'i he feitu'u 'oku 'i ai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí.

Mei he "Ikai ha Feitu'u mo'ó e Fili 'o Hoku Laumālie," *Liahona*, Mē 2010, 44–46.

‘O Mahulu Atu ‘i

Pe ‘i ha feitu‘u pē ‘oku fie ma‘u ai koe ‘e he ‘Eikí.

Fai ‘e R. Val Johnson mo Rachel Coleman

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí mo e Potungāue Fai Pulusi

Na‘e mahu‘inga fau ‘a e fie ma‘ú.

‘I he konga kimu‘a ‘o e 2013, na‘e puke ai ha toko nima ‘i he nofo‘anga hūfanga Sa‘atalí (Za‘atari) ‘i he Hahake Lotolotó ‘i he fonua ko Soataní ‘i he mīselé. Na‘e tu‘u fakatu‘utāmaki ki ha kau kumi hūfanga Sīlia ‘e 100,000 tupu ne lolotonga nofo ‘i ha ngaahi tūkunga tokolahi fau, ke nau puke ‘i he vailasi pipihi ngofua mo fakatu‘utāmaki. Na‘e palani ‘e he pule‘anga Soataní ha polokalama huhu malu‘i lahi ke ta‘ofi e mahakí mei he‘ene mafolá. Ko e palani ke huhu malu‘i ha kau kumi hūfanga Sīlia ‘e toko 90,000 ‘oku ‘i he ta‘u motu‘a ‘i he vaha‘a ‘o e māhina ‘e 6 mo e ta‘u 30, ‘i ha uike pē ‘e ua.

Ka na‘e ‘i ai ha palopalema. Ko e faito‘ó (serum) ia na‘e ‘i he Kautaha ki he Me‘a Fakatu‘upakē ma‘á e Fānaú ‘a e Pule‘anga Fakatahatahá (UNICEF). Na‘e ma‘u ‘e he Potungāue Mo‘uí ‘a Soataní ‘a e ngaahi falemahakí. Ko e me‘a na‘e ‘ikai ke nau ma‘ú ko e ngaahi me‘a mokomoko ke tufaki ai ‘a e ngaahi me‘á—‘a e ngaahi me‘ahuhú, me‘a ke fa‘o ai ‘a e ngaahi me‘angāue ‘oku māsilá, ‘ai‘anga fakamokomoko ‘o e faito‘ó—pea si‘i e taimí.¹

Pea hū mai leva ‘a Loni mo Senití Hāmoni, ko e ongo faifekau uelofea hoa mali, na‘á na hoko ko e ongo talēkita faka-fonua ‘o e Ngaahi Kautaha Tokoni ‘Ofa ‘a e Siasí (LDS Charities) ‘i Soataní. Koe‘uhí ne ‘osi fengāue‘aki ‘a Loni mo Senití mo e UNICEF pea mo e Potungāue Mo‘uí, na‘e

vave ‘ena kau atu ki he fengāue‘aki ‘a e ongo kautahá ni ke fakapapau‘i pe ‘e founga fēfē ha tokoni ‘a e Ngaahi Kautaha Tokoni ‘Ofa ‘a e Siasí.

‘Oku pehē ‘e Loni, “Na‘á ma faka‘eke‘eke fekau‘aki mo e mahu‘inga hono fakatau ‘o e ngaahi me‘a fakamokomokó. Ko e taimi na‘a nau fakahoko mai aí, na‘á ma talaange, “Okú ma tui ‘e lava e Ngaahi Kautaha Tokoni ‘Ofa ‘a e Siasí ‘o tokoni.’ Na‘a nau ‘eke mai, ‘Ko e hā hono vavé? Kuo pau ke tau ngāue leva ki he me‘á ni!”

‘I ha houa pē ‘e 20, ne tali ‘e he Ngaahi Kautaha Tokoni ‘Ofa ‘a e Siasí ke fakatau ‘a e ngaahi nāunau fakamokomoko ne fie ma‘ú. ‘Oku pehē ‘e Loni, “Ko e taimi na‘á ma fakahoko ai ki he Potungāue Mo‘uí mo e UNICEF, na‘a nau mo‘utāfu‘ua. ‘Oku lava fēfē ha kautaha NGO [‘ikai ko ha kautaha ‘a e pule‘angá] ‘o ngāue vave pehē? Na‘e ‘ikai ngata pē ‘i he lele ‘a e ngāue huhu malu‘i ‘o fakatatau mo e taimi tēpilé, ka na‘á ne toe

Na‘e tokoni e Ngaahi Kautaha Tokoni ‘Ofa ‘a e Siasí ki hono huhu malu‘i ‘o ha kakai kumi hūfanga Sīlia ‘e 90,000 mei he mīselé.

Soatani

fakatupu ha ngāue fakapule'anga na'e huhu malu'i ai ha toko laukilu 'o e kau kumi hūfanga mei Soatani mo Siliá.

Ta'ofi 'a e palopalemá.

'Ikai ngata ai, ka na'e fakatupu 'e he fengāue'aki lelei ko 'eni 'a e UNICEF mo e Potungāue Mo'ui 'a Soatani, pea mo e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí ha faingamālie ke fengāue'aki 'i he kaha'ú.

'Oku hoko 'a e founa 'o e a'u atu 'a Loni mo Seniti Hāmoni 'i he taimi mahu'inga ko iá ki he Hahake Lotolotó ko ha fakamo'oni 'o e tui 'a e fāmili Hāmoni mo e tataki fakalaumālie 'o e polokalama ngāue fakafaifekau 'a e Siasí ki he kakai matu'otu'á.

Fie ma'ú: Kau Faifekau Hoa Mali

'I he 2012, ne ngāue ai 'a e ongomātu'a Hāmoni ko ha ongo ngāue ouau 'i he Temipale Lekisipeki 'Aitahoó. Na'e 'i ai ha pisinisi ngaahi nifo lelei 'a Loni pea toe faiako 'i he Potungāue Fakalotu 'a e 'Univēsi Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó. Ka na'e liliu fakafokifá e nonga 'o 'ena mo'ui 'aki ha ongo fakalaumālie mahino ke fakahū leva 'ena pepá ke na ngāue fakafaifekau. Na'e faka'ohovale kiate kinaua 'a e taimí. Na'e 'i ha ngaahi tu'unga kehekehe e fehikitaki 'ena fānau kuo malí 'i ha ngaahi ngāue'anga ma'u'anga

FOUNGA KE MA'U AI E MĀHINA LELEI TAHA 'E 6 PE 12 PE 23 HO'O MO'UI

'E lava ha ongomātu'a mali ke ngāue fakafaifekau 'i ha māhina 'e 6, 12, 18, pe 23 'o fakatatau pē mo hona tūkunga.

'Ikai ngata ai, ko e fakamole lahi taha 'o ha ngāue fakafaifekau—ko e fale nofo'angá—kuo 'osi 'ai ke leva'i lelei 'aki hono fakangatangata 'a e totongi nofó ke 'oua 'e toe laka hake 'i he US\$1,400 ki he ngaahi mātu'a mei he 'lunaiteti Siteiti, Kānata,

'Āmani, Soatani

mo'ui pea mo fehiki'akí, pea na'e 'ikai 'amanaki 'a Loni ke ma'u vāhenga mālōlō. Ka na'e fakapapau'i ange 'e he Laumālie na'e fie ma'u kinaua pea 'e lelei 'a e me'a kotoa.

Na'e toki 'ilo kimui, na'e 'aukai mo lotu 'a e kau taki lakanga fakataula'eiki 'o e Siasí 'i he hetikuotá ke ma'u ha ongomātu'a ke na hoko ko ha ongo talēkita fakafonua 'o e Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasí 'i 'Āmaní, 'i Soatani.

'Oku pehē 'e Seniti, "Na'e mātu'aki mahino na'e mu'o-mu'a 'a e 'Eikí 'iate kimaua, 'o teuteu 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e ngāue na'á Ne teu ma'a kimauá. 'Okú ma 'ilo 'okú Ne fai 'eni ki he faifekau kotoa pē 'oku ngāue. 'Oku fakafiemālie 'ete 'ilo'i 'oku fokotu'utu'u 'e he Fakamo'ui 'a e ngaahi me'a ma'au kimu'a peá ke toki tū'uta atú.

'Oku pehē 'e Loni, "Ko e me'a 'e tahá, 'okú ma fakamālō he na'e 'ikai ke ma fakakaukau ki ha faitu'u pau pe vivili ki ha faituu ne ma faka'amu ke ngāue ai. Na'e hanga 'e hono tuku 'o e fa'ahinga me'a peheé ki he to'ukupu 'o e 'Eikí 'o

'Iulope hihifo, Sipani, pea mo 'Aositelēlia, 'oku ngāue. 'Oku totongi 'e kinautolu mei he ngaahi fonua kehé 'a e me'a te nau lavá.

Ki ha fakamatala ki he kole ke ngāue fakafaifekau mo lau e ngaahi fakamatala lahi ange kau ki he kau faifekau hoa mali kuo fakamoleki e ngaahi māhina lelei taha 'o 'enau mo'ui 'i he ngāue fakafaifekau, 'alu ki he [lds.org/callings/missionary/senior](https://www.lds.org/callings/missionary/senior).

faka'atā ke Ne 'omi ha fa'ahinga a'usia na'e 'ikai ke ma mei ma'u 'i ha toe fa'ahinga founa.”

Na'e kau 'i he a'usia ko iā ha ngāue mo e fale 'o e tu'i 'o Soataní 'i ha ngaahi ngāue tokoni 'ofa fakaetangata na'e mahu'inga'ia ai e fale 'o e tu'i. Na'e ngāue fakataha 'a e ongomātu'a Hāmoní mo e ngaahi falemahaki fakalotofonuá mo e ngaahi kilinikí ke ako'i 'a e kau ngāue fakafaito'o 'o Soataní 'i he ngaahi pōto'i fakahaofi mo'ui 'o e ngaahi pēpē, 'o iku holoki lahi ai e mate valevale 'a e fānau fā'ele'i fo'ou. Tu'unga 'i he'ena tokoní mo e tokoni 'a ha kau faifekau hoa mali kehe, ne fai ai 'e he Ngaahi Kautaha Tokoni 'Ofa 'a e Siasi ha ako mo foaki ha ngaahi nāunau ki he kiliniki ki he matá pea mo e ngaahi kautaha tokoni kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia fakaesinó. Na'e kau 'i he ngaahi me'a na'e poupou'i 'e he ongomātu'a Hāmoní pea mo e kau faifekau uelofea kehé, ha senitā 'okú ne ako'i ai 'a e kakai fefine faingata'a'ia fakaesinó 'i he founa ke palani mo tuitui ha ngaahi vala makehe mo ha ngaahi me'a fakamea'a. Na'e 'oange 'e he ngaahi poto ko 'ení 'a e faingamālie ke nau tokonaki lahi ange ai ma'a-nautolu pea mo honau ngaahi fāmili.

Na'e kau 'i he ngaahi toe fengāue'aki kehe mo e ngaahi kautaha NGO kehe pea mo e pule'anga Soataní 'a e tokoni fakavavevavé mo hono filifili 'a e fānau ako Soataní ke ma'u ha taha 'o e ongo sikolasipi fakata'u ke ako 'i he 'Univēsi Pilikihami Tongí. Ko e taha 'o e ngaahi a'usia fakafiefia taha ki he ongomātu'a Hāmoní ko 'ena ngāue mo e Siasi Katolika Latiná ke langa ha ngaahi loki ako

ma'á e kau Kalisitiane 'Tulaki na'e 'ikai ha feitu'u ke nau fakataha aí.

Fakataha mo e 'Eikí 'i He'ene Ngoue Vainé

Na'e 'ilo 'e he ongomātu'a Hāmoní 'i he'ena 'i Soataní hono mo'oni 'o e tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku nau tokoni kiate Iá: “Te u mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'omata'ú pea 'i homou to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālié, pea 'e takatakai 'a kimoutolu 'e he'eku kau 'āngeló, ke poupou'i hake 'a kimoutolu” (T&F 84:88).

'Oku pehē 'e Loni, “Oku kau 'a e 'Otua 'i he ngāue.” “Okú Ne 'i he loto ngoue vainé mo 'Ene kau tamaio'eikí. Ka ai ha ongomātu'a 'okú na ō 'o ngāue fakafaifekau, 'oku kau atu 'a e 'Eikí 'o e ngoue vainé mo kinaua 'i he ngoue vainé. 'Oku 'ikai ke ma tui ki he maná 'i Soatani; na'e hoko ia kiate kimaua.”

'Oku 'ikai ha toe fehu'ia na'e “takatakai'i” kinaua 'e ha kau 'āngelo fakalangi, ka na'e toe kau ai foki mo ha kau 'āngelo 'i he matelié, tautautefito ki he'ena fānau, 'a ia na'a nau poupou'i 'ena fili ke ngāue 'o mama'o fau mei 'apí.

Pea na'e tāpuekina ai hona fāmili 'e he mālohi 'o e malu'i mo e poupou 'a e 'Eikí. Na'e fai ha ngaahi fili mahu'inga 'i he ngāue ma'u'anga mo'ui mo e fehikitakí, pea faitokonia 'a e ngaahi loto hoha'a 'i ha ngaahi fā'ele na'e teu hoko he taimi ne tafoki ai 'ena fānau ki he 'Eikí, fealēlea'aki fakataha, pea mo fehūfia'aki mo fe'aukai'aki.

Ko e ngaahi tāpuaki na'e ma'u he'ena fānau na'e faka-ofo fau pea ko e taimi na'e fakaafe'i ai 'a Misa mo Sisitā Hāmoni ke fakalōloa 'ena ngāue fakafaifekau ta'u 'e uá, na'e poupou fiefia kotoa 'ena fānau. Na'a nau ongo'i na'e fakahoko 'e he 'Eikí ha me'a mātu'aki mahu'inga ma'anautolu 'o tu'unga he ngāue 'a 'enau ongomātu'a.

Ka, na'e kei ongo'i 'e he fāmili Hāmoní ko e feilaulau e nofo vāmama'ó. Na'e faingata'a 'a 'ena 'i he tafa'aki 'e taha 'o e māmaní 'o mama'o meiate kinautolu na'á na 'ofa aí. Ka na'e 'ikai faingata'a 'o hangē ko ia 'i he kuohilí. Na'e 'ai 'e he tekinolosiá ke malava 'a e fāmili ke nau fengāue'aki 'i he'enu mo'ui. 'Oku pehē 'e Senití, “Oku 'ikai motuhia e fetu'utaki 'a e ngaahi hoa malí mo honau fāmili. Na'a mau fetu'utaki ma'u pē mo e fāmili 'o 'ema fānau 'i 'apí Koe-uhí ko e FaceTime mo e 'imeilí, na'e 'ilo'i kimaua 'e homa makapuna 'e toko fā na'e fā'ele'i lolotonga 'ema ngāue, pea nau fiefia mo talitali lelei kimaua 'i he'ema foki maí.”

Ko Hono Faka'ā 'o e Matá mo e Lotó

Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki 'oku ongo'i 'e he ongomātu'a Hāmoní na'á na ma'u mei he ngāue fakafaifekau ko e 'ā hona matá 'o 'ilo e foaki 'ofa mo e anga fakakaume'a 'a e kakai Soataní. Ko e taimi ne fuofua ma'u ai 'e he ongomātu'a Hāmoní hona uiui'i, na'á na ta'epau'ia 'i he kakai te na tokoni ki aí.

Na'e ngāue 'a Loni mo Senití Hāmoní mo ha kau faifekau tokoni 'ofa fakaetangata kehe mo e fāmili 'o e tu'i 'o Soataní ke holoki e mate kei iiki 'a e ngaahi pēpē fā'ele'i fo'ou aí.

Ko ha me'a 'e taha 'e ala hoha'a ki ai e kau faifekau hoa mali ko 'enau mavahe mei he fāna'u mo e makapunā 'i he taimi mahu'inga 'o 'enau mo'u'i. Na'e 'ilo 'e he ongomātu'a Hāmoní, 'oku tāpuekina 'e he 'Eikí 'i ha ngaahi founa fakaofo, e fāmili 'o e kau faifekau hoa mali 'oku ngāuē pea 'oku fakafaingofua 'i he tekinolosiā ke nau kei ofi neongo kapau 'oku 'i he tafa'aki 'e taha 'o e māmani.

'Oku pehē 'e Loni, "Ka na'ā ma 'ilo ne angalelei mo anga'ofa homa kaungāme'a Mosilemí, pea 'okú ma fakapapau 'i kapau ne ma 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki, na'a nau mei fai honau lelei tahā ke malu 'i kimaua.

"Oku fakaofo 'enau manava'ofā. 'Oku 'ikai makātaki 'i 'e he kakai Soatani ke 'ilo 'i ha taha 'oku masiva 'i ha me'a, kapau 'oku nau lava 'o tokoni. Kuo nau talitali lelei 'a e kau kumi hūfanga talu mei he ngaahi kuonga kimu'a 'ia Tēvitā. 'Oku 'i he Tohi Tapū ha ngaahi fakamatala ki he 'mahulu atu 'i Soatani, pea ne ma kamata fakamo'oni 'i he'ema ngaahi tohi 'Mahulu atu 'i Soatani' ko hano fakamo'oni 'i 'o e ngāue 'ofa ne ma faingamālie ke fakahoko 'i he fonua fakahisitōlia anga'ofā ni. Kuo laui senituli 'a e hoko 'a Soatani ko ha feitu'u 'o e tokoni 'ofā, pea kuo tāpuekina 'e he 'Eikí 'a e kakai 'i he me'a ko iā."

Na'e 'ai 'e he ngāue vāofi mo e kakai Soatani ke lava 'a e ongomātu'a Hāmoní 'o fakatupulaki ha ongo'i anga fakakaume'a mālohi. 'Oku pehē 'e Senití, "Na'e fakaafē'i kimaua ki ha ngaahi ma'u me'atokoni 'e ni'ihī 'i he 'osi 'a e 'aukai faka'aho he māhina hono hivā (Ramadan)." "Na'e toe fakaafē'i foki kimaua 'e homa kaungāme'a Mosilemí ki ha ngaahi fakafiefia 'o ha fakalēlea mali, ngaahi mali, mo ha ngaahi me'a fakafāmili kehe."

'Oku 'ikai malanga pe fakangofua 'e he Siasí hono papitaiso 'o e kakai Mosilemí 'i Soatani pe 'i ha toe feitu'u 'oku ta'ofi ai 'e he laó, ko ia na'e 'ikai vahevahe ai 'e he

ongomātu'a Hāmoní ha fakamatala fekau-'aki mo e Siasí. Ka, na'ā na tokanga taha ki hono langa mo pukepuke e ngaahi vā fetu'utakí—mo e fale 'o e tu'í, kaungā ngāue fakaloto fonua 'i he tokoni 'ofa fakaetangata, kau faifekau hoa mali kehe na'a nau ngāue fakataha mo kinauā, pea mo e kau taki fakalotu mo e kau taki fakapule'anga kehé. Ko e taimi na'e 'e ke ange ai fekau'aki mo e fakaikiiki 'o e Siasí, na'e poupuu 'i he ongomātu'a Hāmoní ke nau ō ki he LDS.org.

Ko e Ui ke Ngāuē

'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi a'usia fakaofo 'a Loni mo Senití, 'okú na ongo'i nai 'okú na makehe 'i he lolotonga 'o e ngaahi hoa mali na'e ui ke ngāuē—pe 'e ui ke ngāuē?

'Oku pehē 'e he ongomātu'a Hāmoní, 'Io—mo e 'ikai. "Na'ā ma ngāue 'i he feitu'u pea mo e taimi na'e fie ma'u ai 'e he 'Eikí ha ongomātu'a 'okú na ma'u ha ngaahi pōto'i ngāue pau mo ha ngaahi a'usia 'o e mo'uí 'o hangē ko kimauā." "Ka 'oku hoko ia 'i he kau faifekau hoa mali kotoa pē. Kuo 'osi teuteu 'a e ngaahi hoa mali kotoa pē 'oku

lava ke ngāue fakafaifekau ke ngāue 'i ha ngaahi founa 'oku makehe kiate kinautolu. 'Oku fie ma'u pē ke nau ma'u ha tui fe'unga ke ō ki he feitu'u 'oku fie ma'u kinautolu ki ai 'e he 'Eikí, pea te Ne faka'aonga'i kinautolu ke fakahoko ha lelei 'i he mo'uí 'a e ni'ihī kehé."

Na'e pehē 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, "E lava ke fai 'e he ngaahi hoa malí ha lelei." "E lava 'e he ngaahi hoa malí 'o fakahoko ha ngaahi me'a fakaofo he 'ikai ha toe taha ia te ne lava 'o fai. . . .

". . . Ko e ngaahi founa 'e lava ke tokoni ai 'a e ngaahi hoa malí 'oku ta'e fakangatangata. 'Oku 'i ai ha faingamālie ke faka'aonga'i ai ha meimei poto pē pe talēniti kuo tāpuekina 'aki kimoutolu 'e he 'Eikí—'o kamata mei he tokoni 'i he 'ōfisi misionā mo e ako fakatakimu'ā ki he hisitōlia fakafāmili, ngāue fakatemipalé, mo e tokoni 'ofa fakaetangata. . . .

". . . Kuo mou ma'u ha me'a lahi 'i ho'omou mo'uí; laka tau'atāina atu pea fai ha tokoni he ngāue hotau 'Eikí ko e Fakamo'uí. Tui; 'oku 'afio 'i 'e he 'Eikí 'a e feitu'u 'oku fie ma'u koe ki ai. 'Oku lahi fau 'a e fie ma'u, kāinga, ka 'oku fu'u tokosi 'i 'a e kau ngāuē."² ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Vakai, "Mass Vaccination Campaigns in Syria, Jordan, Lebanon, Iraq and Turkey Amid Measles Outbreaks," Apr. 30, 2013, unicef.org.
2. Robert D. Hales, "Couple Missionaries: A Time to Serve," *Liahona*, July 2001, 30, 31.

TAUTAPA KI HA 'ALO'OFA

Iha'aku 'a'ahi ki ha kolo ofi mai 'i 'Esitōnia, na'á ku mamata ki ha tangata kolekole. Na'e faka'ohovale, he na'á ku 'ilo'i ia mei he taimi na'á ku ngāue fakafaifekau ai 'i he kolo ko iá 'i ha ta'u 'e 10 kimu'á. Na'á ne to'oto'o ha fu'u milemila hina pelesitiki, 'o hangē pē ko ia na'á ne fa'a fai kimu'á, ke tākaki ke fua ke ma'u ai ha pa'anga. Na'á ku manatu'i na'á ne fa'a kole ma'u pē pe 'oku 'i ai ha ki'i toenga silini, pea kapau te te 'oange kiate ia te ne toe fehu'i mai pe 'oku toe 'i ai ha toenga.

Na'á ku 'ohovale ke sio kiate ia. Pea 'i he hili ha ta'u 'e 10 'okú ne kei 'i he tu'unga tatau pē—na'á ne ki'i 'ulu hinā ange, ka na'e hangē kuó ne kei 'i he mo'ui tatau pē 'o kolekole he 'aho kotoa pē. Na'á ku fakakaukau ki he ta'u fakalata 'e 10 kuó u mo'ui ai 'i he taimi tatau ko 'enī, 'a ia na'e kau ai 'eku mali 'i he temipalé, 'alu 'o ako,

ma'u ha ngāue lelei, mo fiefia 'i he mo'ui lelei.

Ne u pehē pē mahalo ko 'eku sio faka'osi pē 'eni kiate ia, pea na'á ku ongo'i 'oku totonu ke u foaki ange ha me'a kiate ia. Ko e melé pē, ne u ma'u pē ha la'i pa'anga pepa ne lahi ange 'i he me'a ne u faka'amu ke u foaki angé. Na'á ku loto mamahi 'i he fili ke u fa'i—ko e 'ikai ke u 'oange ha me'a pe ko hono 'oange 'o hulu ange 'i he me'a ne u fie foaki. Na'á ku fakakaukau he 'ikai ha fu'u faikehekehe ia kiate au ka te ne fiefia, ko ia ne u foaki ange kiate ia 'a e pa'angá.

Ne 'ikai a'u 'o 'aho 'e ua mei ai ne u mo'ua 'i ha tūkunga tatau, ka 'i he taimi ko 'enī ko au ia ne u tautapa ki ha 'alo'ofá. Ne u fetu'oaki e 'aho ne 'osi ki ai ha tohi sikolasipi mahu'inga. Ne u pehē ne u fakahū ia 'i ha uike 'e ua kimu'á, ka na'á ku manavasi'i 'i

he'eku toe vakai'i tu'o ua e 'ahó peá u 'ilo ai ne tōmui 'eku fakahū atu iá 'aki ha 'aho 'e taha.

Ko e mahu'inga fakakātoa 'o e sikolasipí na'e liunga teau ia 'i he lahi 'o e pa'anga ne u foaki ki he tokotaha kolekolé, pea na'e 'ikai puli 'iate au 'a e mahu'inga 'o e me'á ni. Na'á ku tautapa ki ha 'alo'ofa, 'i he lotu ki he'eku Tamai Hēvaní pea 'i he fetu'utaki 'imeili ki he kau 'ōfisa ngāue 'i he 'univēsití fakatou'osi. Na'a nau talamai te nau fakakau 'a e tohi kolé kae faka'ilonga'i ai na'e tōmui.

Na'e tali 'eku lotú pea ne faitāpuekina au ke u ma'u 'a e sikolasipí, 'a ia na'á ne tokoni'i fakapa'anga lahi au mo hoku uaifí. Kae mahu'inga angé, na'e ako'i mai 'e he a'usia ko 'enī ha lēsoni mahu'inga fau: 'ikai ko e kau kolekole kotoa kitautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá? (vakai, Mōsaia 4:19). ■

Matthew Crandall, Harju, 'Esitōniaw

Iha'aku 'a'ahi ki ha kolo ofi mai 'i 'Esitōnia, na'á ku mamata ki ha tangata kolekole. Na'e faka'ohovale, he na'á ku 'ilo'i ia mei he taimi na'á ku ngāue fakafaifekau ai 'i he kolo ko iá 'i ha ta'u 'e 10 kimu'á.

KO E ONGO 'ĀNGELO KO MISA MO MĪSISI TANÍ

Na'a ku lolotonga sio TV he taimi na'e tā mai ai 'eku fa'e'e ke talamai na'e puke hono tuonga'ané, ko 'eku fa'ē-tangata ta'u 92 ko Foloiti, mo hono uaifi ko Milí, 'i he to'u mahaki (flu) pea na'e 'ikai ha me'akai 'i hona falé. Na'e 'ikai mālohi fe'unga ha taha 'iate kinaua ke 'alu ki falekoloa ke 'omi ha me'a. Na'e 'ikai ofi atu ha kāinga 'o Foloiti mo Mili, pea na'e 'ikai ha taha ke tokoni kiate kinaua.

Na'e fakakaukau 'eku fa'e'e pe te u lava 'o tokoni. Ko e mēmipa pē au 'e tokotaha 'o e Siasí 'i hoku fāmili ko iá, pea kuo 'osi hoko kiate au ha ngaahi me'a peheni kimu'a. Ko e palopalemá he na'a ku nofo 'i 'Iutā, 'i he USA, ka na'e nofo 'eku fa'ē-tangata mo hono malí 'i Hēmiti 'i Kalefōnia 'i he USA.

Na'a ku talaange ki he'eku fa'e'e ke tuku mai haku ki'i taimi ke u fakakaukau'i e me'a ke fa'i. Na'e 'i ai haku kau-ngāme'a na'e nofo 'i Hēmiti, pea na'a ku tā leva ki ai 'o 'eke pe 'okú ne 'ilo ha taha 'i Hēmiti. Na'a ne fakamatala mai ki ha fefine na'e ngāue mo ia 'i he Temipale Letileni Kalefōniá ko Sisitā Tani, ko e palesiteni ia 'o e Fine'ofá aí.

Ko e taimi na'e tali mai ai 'e Sisitā Tani 'a e telefoní, na'a ku pehē ange, "Mālō lelei, Sisitā Tani. 'Oku 'ikai ke ke 'ilo'i au, ka ko hoku hingoá ko Nenisi Litolu, pea 'oku ou nofo 'i 'Iutā. Ko ha mēmipa au 'o e Siasí, ka 'oku 'ikai Siasí 'eku fa'ē-tangata mo hono

Na'e vivili 'a Sisitā Tani te na ō mo hono husepānití 'o 'ave ha me'akai ki he'eku fa'ē-tangata mo hono malí.

malí 'a ia 'okú na nofo 'i Hēmiti. 'Okú na puke pea 'oku 'ikai ha me'akai 'i hona falé." Na'a ku talaange 'a e feitu'u 'okú na nofo aí, 'a ia na'e mama'o mei ai, pea mo fakamatala'i ange 'oku ou fie ma'u pē ha fakamatala fekau'aki mo ha falekai ofi kiate kinaua te nau lava 'o 'ave ha me'akai.

Ka, na'e vivili 'a Sisitā Tani te na ō mo hono husepānití 'o 'ave ha me'akai ki he'eku fa'ē-tangata mo hono malí. Na'e 'i ai ha'ana supo mo ha mā na'e 'osi ta'o, pea na'e toki ta'o he'ene fa'e'e ha kūkisi. Na'a ku talaange 'ikai, ka na'e vili pē.

Hili ha ngaahi houa si'i mei ai, ne tā mai 'a Sisitā Tani 'o fakamahino

mai kuo lelei 'a e me'a kotoa. Na'e telefoni mai 'eku fine'eiki kimui ange ke talamai e me'a na'e talaange 'e he fa'ētangata ko Foloiti fekau'aki mo 'ena 'a'ahi angé. Na'a ne pehē, "Ne a'u mai ha ongo 'āngelo ko Misa mo Misisi Tani ki hoku 'apí. Na'a na omi mo ha ngaahi me'akai kehekehe: fo'i'akau, vesitapolo, supo kuo 'osi ngaohi, mā, mo e kūkisi. Ko e kūkisi lelei taha ia kuó u kai." Na'e talanoa 'a e ongomātu'a Taní mo 'eku fa'ē-tangata, tokoni'i kinaua he'ena ngaahi fie ma'ú, pea fua leva 'e Misa Tani 'a Mili, 'a ia na'e puke 'i he loto ngalongaló, mei hono mohengá ki ha sea 'i he peitó ke fafanga 'e Sisitā Tani.

Ko e taimi na'e tā mai ai 'eku fa'ē-tangata ke fakamatala ki he'eku fa'e'e fekau'aki mo e 'a'ahi ko 'ení, na'a ne tangi. Na'a ne pehē kuo te'eki ai ke fetaulaki mo ha kakai anga'ofa mo tokanga pehē. Na'a ne talange ki he'eku fa'e'e 'oku ou monū'ia ke nofo 'i 'Iutā 'o takataka'i 'e he "Kau Māmonga ko iá."

Hili ha 'aho 'e fā mei he 'a'ahí ni, ne hū atu ki tu'a 'a e fa'ētangata ko Foloiti ki he'ene puha meilí pea hekea ia 'o tō. Na'e tau lahi hono 'ulú pea si'i mate hili ha 'aho 'e fā mei ai. Makehe mei he neesi tauhí, ko Misa mo Misisi Tani 'a e kakai fakamuimui taha ne mamata ki ai 'eku fa'ē-tangata kimu'a peá ne maté.

'Oku ou fakamālō 'i he sīpinga faka-Kalaisi 'a ha taha hoku ngaahi tokoua 'i he Fine'ofá na'e nofo mama'o 'i ha maile 'e laungeau, ko ha taha 'oku te'eki ai pē ke u fetaulaki mo ia, na'e tokoni ki he'eku fa'ē-tangata mo hono malí. ■
Nenisi Litolu, 'Iutā, USA

KO HA TAIMI KI HE HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ

I he'eku hoko ko ha fa'ē ki ha fānau fefine kei iiki 'e toko uá, kuó u fa'a kumi 'uhinga 'i he 'ikai ke u lava 'o kau 'i ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a te u fie kau aī he 'oku 'ikai ko hoku "taimi" totonu ke fai ia. Ko e taha 'o e ngaahi me'a ko iá ko e ngāue hisitōlia fakafāmilí.

Neongo na'á ku kau he kuohilí he fakahokohoko fakamotu'aleá ko ha ngāue fakafiefia he Sāpaté, ka na'á ku fakatokanga'i 'oku ou kumi 'uhinga 'oku 'ikai haku taimi pe 'ilo ke fakahoko 'eku hisitōlia fakafāmilí he taimi ko iá.

Na'e liliu hoku lotó 'i ha pongi-pongi 'e taha 'i he ngaahi māhina sī'i kuohilí 'i he'eku tangutu 'i he loto temipalé. 'I he'eku vakai'i 'a e ngaahi hingoá 'o e kau pekia 'i he ngaahi kaati fakatemipalé, mo lotua ke nau tali 'a e ngaahi ouau fakatemipale 'oku fakahoko ma'anautolú, na'á ku fakakaukau loto, "He 'ikai nai lelei kapau ko e kau mēmipa 'eni hoku fāmilí? 'Oku ou fie fai 'a e ngāué ma'anautolu." Na'e fakamo'oni'i mai 'e he Laumālié kiate au kapau ko 'eku faka'amú 'eni, 'e tokoni'i au 'e he 'Eikí ke fai 'eku hisitōlia fakafāmilí, tautautefito 'i he

'aho Sāpaté. Te Ne lava 'o tokoni'i au ke ma'u ha taimi pea mo e poto ke fakahoko ai 'Ene ngaahi taumu'á.

Na'á ku hū 'i he Sāpate ko iá ki he FamilySearch.org Na'e tafenoa hoku lo'imatá, 'i he'eku sio ki he ngaahi hingoá 'o 'eku ngaahi kuí. Na'e faka'au 'o mālohi ange 'eku fetu'utaki mo kinautolú. Ko e me'a na'e tēnaki mai ki he'eku 'ofa 'iate kinautolú ko e ngaahi tā mo e ngaahi fakamatala fakatāutaha na'e toki tēnaki kimuí ni 'e he'eku kui fefiné, 'o hangē 'oku mo'ui ai e kau mēmipa hoku fāmilí tautautefito kiate au. Na'á ku ongo'i e fiefia 'i hono fakakau 'eku ki'i ta'ahine ta'u uá, 'a ia na'e ako ke ne 'ilo'i 'a e ngaahi tā 'o 'ene kui tangatá mo 'ene kui fefine hono tolú, 'o ui kinautolu 'aki honau hingoá. Na'á ku ongo'i e founga na'e fakamatala'i ai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Oku 'omi 'e he Sāpaté

ha faingamālie lelei ke fakamālohia ai 'a e ngaahi ha'i 'o e fāmilí. Ko hono aofangatukú, 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá 'a kitautolu kotoa, 'i he'etau hoko ko 'Ene fānau, ke tau foki ange kiate Ia ko ha mēmipa kuo 'osi fakakoloa'i, 'osi sila 'i he temipalé ko e fāmilí, ki he'etau ngaahi kuí, mo hotau hakó." ("Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Mē 2015, 130).

Talu mei he 'usia ko iá, mo 'eku hoko atu ke kau 'i he ngāue hisitōlia fakafāmilí 'i he 'aho Sāpaté. Kuo tāpuekina au ke u fakahoko 'a e ngāue ki ha ni'ihī 'o e kau mēmipa hoku fāmilí kuo pekia. Ko ha tāpuaki makehe 'a e 'ilo ki hoku kāingá pea fetu'utaki vāofi ange mo 'eku ngaahi kui 'oku 'ikai kau ki he'etau tui fakalotú. Kuó ne fakamālohia 'eku tukupā ke tauhi 'eku ngaahi fuakavá mo kātaki ki he iku'angá kae lava ke u hoko ko ha fehokotaki'anga mālohi mo hoku fāmilí ta'engatá.

Neongo 'oku kei toe lahi e ngāue ke faí, ka 'oku ou fakamālō ki he'eku Tamai Hēvaní 'i hono fakaivia au ke u lava 'o kau 'i He'ene ngāué, tautautefito 'i Hono 'ahó. Ko e Sāpaté ko ha me'a fakafiefia mo'oni kiate au. ■

Lesieli Luisi, 'Iutā, USA

Na'á ku ongo'i e fiefia 'i hono fakakau 'eku ki'i ta'ahine ta'u uá, 'a ia na'e ako ke ne 'ilo'i 'a e ngaahi tā 'o 'ene kui tangatá mo 'ene kui fefine hono tolú, 'o ui kinautolu 'aki honau hingoá.

Na'e 'i ai ha imisi 'o e 'Eikita'u ko Molona'i, na'e 'i he kato hoku soté 'i he toenga 'o e ta'u fakaakó, ko ha fakamanatu ki he founa hono ako'i au 'e he 'Eikita'u ko Molona'i ke u pule'i ha lokiako he ako lotolotó.

NA'E TOKONI 'A E 'EIKITAU KO MOLONA'I KE U FAIAKO 'I HE AKO LOTOLOTO

Na'a ku 'i he vaeua'anga 'o ha ta'u faingata'a 'i hono ako'i 'o e kau ta'u 13 ki he ta'u 14. Na'a ku toki foki mai pē mei he fakataha fakatupu'ita mo e tokoni puleakó ki hono toki vakai'i 'eku faiakó. 'I he'eku hoko ko ha faiake fo'ou mo fie ma'u ke fa'u e meimei kotoa 'eku ngaahi lēsoni, na'a ku fakatokanga'i na'a ku faingata'a-ia he 'ai 'a e fānau akó ke nau fai e ngāue totonú mo tokangá. Ko hono mo'oni, ko e fakaiku 'o e talanoá ne u fakamālohi'i 'eku fānau akó ke nau fai ha fili—fai 'a e ngāué pe tau-tea'i—pea ke u fai ki he'eku ngaahi fakatokangá.

Na'a ku mavahe mei he fepōtalanōa'aki ni kuó u ongo'i loto mamahi mo mafasia. Na'a ku 'ai 'a e fepōtalanōa'aki ko 'ení ke hoko ia ko ha fehu'i 'o e 'aho 'i he'eku ako folofola he 'aho hono hokó. Na'a ku ma'u 'a e talí 'i he'eku lau e Tohi 'a Molomoná.

Na'a ku lotu ke 'ilo 'i he folofolá he pongipongi ko iá 'a e founa ke u hoko ai ko ha faiake lelei angé. Na'e ako'i au 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he'eku laukonga fekau'aki mo e 'Eikita'u ko Molona'i 'i he 'Alamā 44. 'I he kongá ko 'eni 'o e talanoá, na'e kapa 'e he 'Eikita'u ko Molona'i mo e kau Nifai 'a e kakai Leimaná 'i he vaitafe

Saitoné pea fakailifia'i kinautolu 'o 'ai 'a e kau Leimaná ke laku 'enau ngaahi me'ataú. Na'e hoko atu 'eku laukongá, mo fakakaukau ki he'eku fie hangē ko e 'Eikita'u ko Molona'i 'i he lokiakó: 'o fai tu'utu'uni, loto falala, mo lavame'a.

Na'a ku lau kotoa 'a e talanoá mo fakatokanga'i hono talaange 'e Molona'i kia Seilahemena mo e kakai Leimaná na'e pau ke nau fai ha fili: "Mou 'omi ho'omou ngaahi mahafutau kotoa pē kiate kimautolu, pea . . . te mau fakamo'ui 'a kimoutolu, kapau te mou 'alu 'o 'ikai toe ha'u ke tau'i 'a kimautolu" pea "kapau 'e 'ikai te mou fai 'eni, . . . teu fekau ki he'eku kau tangatá ke nau 'oho atu kiate kimoutolu" ('Alamā 44:6, 7). Na'a ku fakatokanga'i na'a ne fakahoko 'a e me'a na'e talamai 'e hoku pulé ke u fai! Na'a ne pehē, "Oange ha fili 'e ua, pea mui-mui pau." 'I he'eku fakakaukau ki aí, na'a ku faka'aonga'i leva e moto 'a Molona'i, "Vakai, te tau faka'osi 'a e taú" ('Alamā 44:10).

Na'a ku foki lotolahi ki he kalasí mo 'eku palaní, kuó u mateuteu mo e ngaahi tefito'i mo'oni ne u 'ilo mei ha talanoa 'i he folofolá. Na'e 'i ai ha imisi 'o e 'Eikita'u ko Molona'i, na'e 'i he kato hoku soté 'i he toenga 'o e ta'u fakaakó, ko ha fakamanatu ki he founa hono ako'i 'e he 'Eikita'u ko Molona'i au ke u pule'i ha lokiako he ako lotolotó. Ko e taimi na'a ku tukuange ai ki he fānau akó e fo'i fili 'e uá, na'e fakalalakala honau 'ulungāngá, ne nau fakahoko 'enau ngāué, pea mau toe vālelele ange. Na'e 'osi 'a e ta'ú, pea na'e kei faingata'a pē, ka 'i hono tali 'o e lotú mo e mālohi 'o e folofolá, na'a ku lava 'o "fakangata 'a e taú." ■

Peni Foloit, Uāsingatoni, USA

KO E 'AUKAI MO E LOTU MA'A 'EMÁ

Fai 'e Cecilie Norrung

Na'a ku fakakaukau kuo hoko e me'a na'a ma ilifia taha ki ai, hili e to ki tu'a hoku 'ofefine he matapa sio'ata.

Na'e toki foki mai pe hoku famili mei ha malololo 'eve'eva fakafiefia. Hili e ma'u me'atokoni efiafi, na'a ku tuku 'ema ongo ki'i tamaiki, 'a e tokotaha ta'u fa ko Makisi mo e ki'i ta'ahine ta'u tolu ko 'Emá, ke na va'inga 'i he loki mohe 'i 'olunga homau fale nofo'anga he fungavaka faa. 'Oku fakaava ki tu'a 'a e ngaahi matapa sio'ata 'i Tenima'ake 'o hangē ha matapa tekē. 'Oku meimei ke loka'i ma'u pe 'a e ngaahi matapa sio'ata, ka na'a ma ki'i fakaava si'isi'i pe kinautolu lolotonga 'emau malololo 'eve'eva ke 'ea lelei 'a e loto fale he lolotonga 'emau mavahē.

Na'e fakafokifa ha'aku ongo'i 'oku 'i ai ha me'a 'oku hoko 'i he lolotonga 'eku fufulu peleti. Na'a ku lele ki he loto fale 'o fe'unga mo e lele hifo 'a Makisi he sitepu. Na'a ne kaila 'i he'ene ilifia, 'o pehe kuo to 'a 'Ema ki tu'a he matapa sio'ata—ko ha matapa sio'ata na'e fute nai 'e 40 (mita 'e 12) 'i 'olunga 'i ha saitiuoka sima. Na'a ku lele hifo 'i he sitepu, mo toutou kaila pe e hingoa 'o 'Emá. Na'a ku sio ki he tokoto 'eku ki'i ta'ahine he sima 'o hangē kuo maté. Na'e 'ikai toe ngaue 'i he taimi na'a ku fua hake ai ia, pea u fakakaukau kuo hoko e me'a na'a ku ilifia taha ki ai. Na'e fua ia 'e hoku husepaniti, he na'e muimui ange 'ia au ki tu'a, pea faingāue leva ki ai.

Na'e vave a'u mai 'a e me'alele 'a e falemahaki, pea u fai mo Makisi ha lotu 'i he lolotonga e ngāue 'a e kau tokoni fakafaito'ó kia 'Emá. Na'e 'ikai fuoloa kuo mau 'i he loto me'alele 'a e falemahaki katoa 'o hu'u ki he falemahaki.

Na'e a'u vave ange ki he loki fakatu'utā-maki e kau mēmipa 'o e famili, ne nau omi ke fakalotolahi mai. Ne foki 'a Makisi mo ha ni'hi na'a ne tokoua 'aki ki 'api, ka u nofo pe au mo hoku husepaniti, 'oku te'eki ai ke ma 'ilo e tu'unga 'o 'Emá.

Na'e faifai pea ha'u ha taha 'o e kau toke-taá, 'i he hili ha tali loloa mo'oni, 'o faka'eke-eke e fakaikiiki 'o e fakatu'utāmakī. Na'a nau pehe ko e to mei ha fa'ahinga mā'olunga pehe, 'oku angamaheni 'aki ke 'i ai ha ngaahi kafo 'i loto pea si'i ke toe fai ha mo'ui. Na'e fasi e huinoko 'o 'Emá mo lavea hono 'ulú, ka na'e 'ikai loloto hono ngaahi mamulumulú. Na'e pehe 'e he toketaa kuo pau pe na'e hapo ia 'e ha 'āngelo.

Neongo ko e mo'ui 'a 'Emá ko ha mana, ka na'e te'eki ke ne 'ilo ha me'a tu'unga he lavea ki hono 'ulú. Na'e toe faingāue leva hoku husepaniti mo ha ongo kau-ngāme'a ofi kia 'Ema. Na'e tala'ofa ki ai 'i he faingāue ko ia 'e mo'ui kakato 'o 'ikai ha palopalema 'e tu'uloa pea 'e hoko 'eni ko ha a'usia lelei ki he'ene mo'ui. Na'a ku ongo'i hounga'ia lahi fau 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki. Kuo ongona 'eku ngaahi tautapa pō kakatō.

Na'e toe 'ā mai 'a 'Ema 'i he 'osi ha 'aho 'e fa mei he 'ikai ke ne toe 'ilo ha me'a. Na'e 'aukai mo lotua ia 'i he lolotonga 'o e 'aho 'e fa ko ia, 'e ha kaungāme'a, kāingalotu 'o e Siasí, pea mo ha ni'hi kehe. Na'a ku ongo'i ne takataki'i au 'e he ngaahi lotu 'a e Kāingalotu faivelengā, mo fakamālohia au

mo hoku fāmilí. Na'á ku ongo'i ne hangē ne 'ō'ōfaki au 'e he to'ukupu 'o e Tamai Hēvaní mo fakafiemālie'i au.

Na'e fakahoko 'e homau siteikí ha 'aukai 'i he aho kimu'a pea toki aké. 'Oku mau tui ne onгона 'e he Tamai Hēvaní 'emau lotú pea ko e ake 'a 'Emá ko ha ola fakahangatonu ia 'o e 'aukaí. Na'e vave e fakaakeake 'a 'Emá mei ai. Ne 'osi ha 'aho 'e nima mei ai kuó ne pu'aki 'ene 'uluaki fo'i leá, talu mei he fakatu'utāmaki, pea 'osi mei ai ha 'aho 'e hiva kuo faka'atā ia mei he falemahakí. Na'e 'i ha salote teketeke 'i ha uike 'e nima pea toki kamata hono fakamālohisino'í.

'Osi nai ha māhina 'e taha mei he fakatu'utāmaki, kuo uesia hoku tu'á 'i hono hiki takai 'o 'Emá. Na'e lōmekina au 'e ha ongo'i vaivai na'e 'ikai fakaesino pē ka na'e toe fakalau-mālie foki. 'E founa fēfē ha'aku kei hoko atu hono tokanga'i iá?

'I ha pō 'e taha, na'e taulōfu'u 'a e ongo'i halaia 'i he 'ikai toe 'i ai haku iví, 'o 'ikai ke u toe makātaki'i. Na'á ku mavahe mei fale 'o nofo 'i ha sea he pa'aké, peá u lotu ai ki he Tamai Hēvaní 'i ha houa nai 'e taha Ko e fuofua taimi 'eni 'i he'eku mo'uí, na'á ku ongo'i ai hono takataki'i au 'e he mālohi fakafofo 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Na'e hu'i atu meiate au 'a e felāngaaki mo e mamahi kotoa na'á ku fuesiá; na'e hu'i atu 'eku ngaahi kavenga mafasiá mei hoku umá 'i he 'osi 'a e lotu ko iá. Na'e kei teke salote teketeke pē 'a 'Ema, pea na'e toutou faito'o hoku tu'á, ka na'e fakaivia au ke u hoko atu.

'Osi ha ta'u 'e taha mei ai, kuo lava 'a 'Ema 'o lele, kata, fai ha ngaahi talanoa, mo fakakaukau 'o hangē ha tokotaha ta'u faá.

'Oku mau 'ilo 'oku 'i ai ha Tamai Hēvaní 'ofa, 'oku tokanga mai kiate kitautolu mo 'afio'i fakafo'ituitui kitautolu. 'Okú Ne 'afio'i e ngaahi faingata'a 'oku tau fouá. He 'ikai ke u toe veiveiua 'i he ngaahi mana 'okú Ne foaki mai tu'unga 'i he lotú, 'aukaí, mo e tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. ■

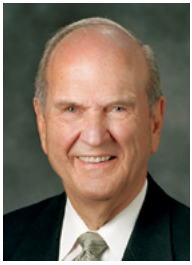
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i he Feitu'u Kolomu'a 'o Tenima'aké.

KO E HĀ 'ETAU TALI KI HE FAINGATA'Ā?

"Ko e hā e 'uluaki me'a 'oku tau fai 'i he taimi 'oku hoko ai ha ngaahi me'a faingata'a 'i he'etau mo'uí? Ko e puputu'u, veiveiua pe holomui fakalaumālie? Ko ha me'a faka'ohovale nai ia ki he'etau tuí? 'Oku tau tukuaki'i nai e 'Otuá pe nīhi kehé koe'uhí ko e tūkunga 'oku tau 'i ai? Pe 'oku tau 'uluaki manatu'i ko hai kitautolu . . . ko e fānau kitautolu 'a ha 'Otuá 'ofa? 'Oku 'alu fakataha nai ia mo ha falala kakato 'okú Ne faka'atā ha nīhi 'o e ngaahi faingata'a 'o e māmaní koe'uhí 'okú Ne 'afio'i te Ne tāpuaki'i kitautolu, 'o hangē ha afi fakama'á, ke hoko 'o hangē ko lá pea ma'u hotau tofi'a ta'engata'?"

'Eletā Donald L. Hallstrom 'o e Kau Palesitenisi' 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e Fānau Au 'a e 'Otuá," Liahona, Mē 2016, 27.

**Fai 'e Palesiteni
Russell M. Nelson**

Palesiteni 'o e
Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

Tu'u Ko ha Kau Nofotu'i Mo'oni

Oku ui kimoutolu 'e ha kakai tokolahi ko e kau *nofotu'i*. Te u talaatu ko e taimi 'oku ui kimoutolu 'e he kau fakatoto'aki e fo'i lea ko iā, pea fakamatala'i e me'a kuo 'ilo 'i he'enau fakatoto'aki kiate kimoutolú—e me'a 'oku mou sa'ia mo 'ikai sai'ia aī, ngaahi ongó mo ia 'oku mou fakahehema ke faī, homou mālohingá pe vaivai'angá—'oku ou ta'e fiamālie. 'Oku hoha'a hoku lotó ki he founa 'oku nau faka'aonga'i ai e fo'i lea *nofotu'i*. Ko e mo'oni, 'oku 'ikai ke u fu'u mahu'inga'ia he lau 'a e *kau mataotaó* kau kiate kimoutolú 'i he me'a kuo fakahā mai 'e he 'Eikí kau kiate kimoutolú.

I he'eku lotua kimoutolu mo fehu'i ki he 'Eikí e ongo *'okū Ne* ma'u kiate kimoutolú, 'oku kehe 'aupito e ongo ['oku ou] ma'ú mei he lau 'a e kau fakatoto'aki. 'Oku tataki 'e he ongo fakalaumālie kuó u ma'u kau kiate

kimoutolú ke u tui 'oku fe'unga mo'oni 'a e fo'i lea *nofotu'i* mo kimoutolu—ka 'i ha 'uhinga kehe 'aupito ia mei he me'a 'e lava ke tetei mahino ki he kau mataotaó.

'Oku fe'unga pē e fo'i lea *nofotu'i* mo kimoutolu kapau 'oku faka-manatu atu 'e he fo'i lea ni pe ko hai *mo'oni* koe mo ho'o tau-mu'a *totonu* 'i he mo'uí. Ko e taha nofotu'i mo'oni ko ha taha na'e ako'i peá ne ako'i 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi 'i he maama fakalau-mālie, pea fuakava mo 'etau Tamai Hēvaní 'o kau ki ha ngaahi me'a fakaloto-to'a—na'a mo e ngaahi me'a *fakaeangama'a*—te ke fai lolotonga ho'o 'i māmaní.

Ko e taha nofotu'i mo'oni ko ha tangata pe fefine 'oku falala ki ai e 'Otuá ke 'omi ki māmaní lolotonga e kuonga fakakosipeli fakafo taha he hisitōlia 'o māmaní. Ko e taha Nofotu'i

Ko ha "to'u tangata kuo fili" kimoutolu ne tomu'a fakapapau'i 'e he 'Otuá ke fai ha ngāue fakafo—ke tokoni ke teuteu'i 'a e kakai 'o māmaní ki he Hā'ele 'Angaua Maí.

Mo'oni ko ha tangata pe fefine 'oku mo'ui he taimi ni ke tokoni ke teuteu'i e kakai 'o e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sīsū Kalaisi mo 'Ene pule 'i he nofotu'i. 'Oua na'á ke ma'u

hala—na’e fā’ele’i koe ke ke hoko ko ha taha nofotu’i mo’oni.

Ko e fehu’i “Ko e hā e founa te ke lava ai ‘o tu’u pea mo’ui ko ha taha nofotu’i mo’oni?” ‘Oku ‘i ai ha’aku fokotu’u ‘e fā.

1. Ako pe Ko Hai Mo’oni Koe

Tuku ha taimi ke ke fakakaukau’i ‘i he fa’a lotu e ngaahi mo’oni ko ‘enī:

- Ko e foha pe ‘ofefine fili koe ‘o e ‘Otuá.
- ‘Oku fakatupu kimoutolu ‘i Hono tataú.
- Na’e ako’i koe ‘i he maama fakalaumālié ke teuteu ki ha fa’a-hinga me’a pē mo e me’a kotoa te ke a’usia ‘i he konga kimui ‘o e ngaahi ‘aho kimui ní (vakai, T&F 138:56). ‘Oku tu’uloa e ako-naki ko iá ‘iate koe!

‘Oku tau mo’ui ‘i he “houa hono hongofulu mā tahá.” Kuo fakahā ‘e he ‘Eikí ko e taimi faka’osí ‘eni te Ne ui ai ha kau ngāue ki He’ene ngoue vainé ke tñaki ‘a e kakai filí mei he vahe ‘e fā ‘o māmaní. (Vakai, T&F 33:3–6.) Na’e fekau’i mai koe ke kau ‘i he tñaki ko ‘enī. Kuó u toutou mātā tonu e ivi tñaki-ekina mālohi ‘o e kau nofotu’i mo’oni ‘i he’enu ‘omi e ní’ihi kehé ki ha ‘ilo ‘o e mo’oni. Ko e konga ‘eni ‘o homou tu’unga mo e taumu’a ko e hako ‘o ‘Ēpalahamé (vakai, Kalētia 3:26–29)!

‘I he ngaahi mähina kuo hilí, ne u a’usia mo [Uenití] ha me’a fakafo ‘i [Saipília] mama’o. Ne kau ‘i he’ema kau fonongá he “p-day” ko ‘eni ‘i [‘Ilikutasiki] e palesiteni fakamisioná, Kelekōlio S. Pilinitoni; hono uaifi ko Selí; mo hona foha ne foki mei he ngāue faifekau ‘i Lūsia ko Samu. Ne mau ‘eva ki he [Anovai ko Paikelí] pea ki ha māketi ne ‘i hono matāfangá.

I he’emau foki ki he’emau vēnī, ne mau fakatokanga’i kuo puli ‘a Samu. Ne taimi si’i pē kuó ne foki mai mo ha fefine matu’otu’a ko Valenitina. Ne fakahaa’i loto vēke-veke mai ‘e Valenitina ‘i he’ene lea fakafonua faka-Lūsia ‘o pehē, “Oku ou fie fe’iloaki mo e fa’ē ‘a e talavou’ ni. ‘Oku anga faka’apa’apa, poto, mo anga’ofa! ‘Oku ou loto ke fe’iloaki mo ‘ene fa’eé!” Ne tohoaki’i ‘a Valenitina

‘e he malama mo e maama ‘i he fofonga ‘o Samú.

Ne fakafe’iloaki ‘e Samu ‘a Valenitina ki he’ene ongomātu’á, ‘oange ha ki’i tohi tufa kau ki he Fakamo’uí pea fokotu’utu’u ke ‘a’ahi ki ai e ongo faifekau. ‘I he foki atu e ongo faifekau kimui mo ha tatau ‘o e Tohi ‘a Molo-moná, na’á ne palōmesi ke lau ia. Ne vēkeveke foki mo ha kau fefine ne ngāue he feitu’u tatau koe’uhí ko e

tohi fo'ou ne ma'u 'e Valenitiná. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo e iku'anga 'o e talanoá ni, ka koe'uhí ko e maama makehe na'e malama meia Samú, ne lava ai ke fakafe'iloaki 'a e ongoongolelei kia Valenitina mo ha ni'ihī 'o hono kaungāme'á.

'Oku 'ilo 'e he kau nofotu'i mo'oni hangē ko Samú pe ko hai kinautolu. Ko e kau ākongā faivelenga kinautolu 'a Sisū Kalaisi 'oku nau puke e faingamālie kotoa ke tokoni'i kinautolu mo e ni'ihī kehē ke teuteu ki he nofotu'i 'a hotau Fakamo'ui.

Ko ia, ko 'eku 'uluaki fokotu'ú ke ako *ma'amoutolu* pe ko hai mo'oni kimoutolu. Koe ki homou Tamai Hēvaní, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, pe ko e hā 'Ene ongo kiate kimoutolu mo homou misiona 'i he māmaní. Kapau te mou kole 'i he loto mo'oni, 'e fanafana atu e Laumāliē 'i ha vaha'ataimi e ngaahi mo'oni liliu mo'ui kiate kimoutolu. Lekooti e ngaahi ongo ko iá mo toutou fakamanatu ma'u pē kinautolu, pea muimu'i pau.

'Oku ou palōmesi atu 'i he kamata ke ke 'ilo ha ki'i kongā 'o e anga e 'afio mai ho'o Tamai Hēvaní kiate ko'e mo e me'a 'okú Ne falala te ke fai Ma'aná, he 'ikai toe tatau ho'o mo'ui!

2. 'Amanaki—mo Teuteu—ke Ikuna'i 'a e Me'a 'Oku Ta'emalavá

Kuo kole ma'u pē 'e he 'Otuá ki He'ene fānau 'o e fuakavá ke nau fai e ngaahi me'a faingata'á. Koe'uhí ko e ngaahi foha mo e 'ofefine tauhi fuakava kimoutolu 'o e 'Otuá, 'oku mo'ui 'i he kongā kimui 'o e ngaahi 'aho kimui ní, 'e kole atu e 'Eikí *ke ke* fai ha ngaahi me'a faingata'a. 'E lava ke ke falala ki ai—ne 'ikai 'osi e ngaahi sivi faka-Ēpalahamé 'ia 'Ēpalahame (vakai, T&F 101:4–5).

Oku ou 'ilo hono ta'efakafiemālie ke kole mai ke fai ha me'a 'oku ngali 'oku mahulu atu he me'a 'okú ke malavá. Ne māhina pē 'e 19 'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he mālōlō 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló (1895–1985). 'I he fuofua fakataha 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá hili hono fakanofu 'o Palesiteni 'Esela Tafu Penisoní (1899–1994), na'á ne tuku

**Ne fekau'i mai
kimoutolu ke mou kau
'i hono tānaki 'o e kakai
filí. Kuó u toutou sionu
'i he ivi tākiekina mālohi
'o e kau nofotu'i mo'oni
'i he'enu 'omi 'a e ni'ihī
kehē ke 'ilo 'a e mo'oni.**

ai ha ngaahi ngāue pau ki he Toko Hongofulu Mā Uá. Ne kau 'i he'ene ngaahi fakahinohino kiate aú 'a e: "Eletā Nelson, te ke fakaava 'a e ngaahi fonua 'o 'Iulope Hahaké ki hono malanga'i 'o e ongoongolelei.

Ko e 1985 ia. Lolotonga e ngaahi ta'u momoko fakapolitikale ko ia 'oku tau ui ko e Cold War, ne 'ikai ngata 'i he 'i ai ha 'ā na'á ne vahevahe e kolo ko Pealiní, ka ne pule'i 'a 'Iulope Hihifo 'e he kominiusi. Na'e tāpuni 'a e ngaahi siasí, pea na'e mātu'aki fakangatangata 'a e moihū fakalotú.

Ne u fakamoleki e kongā lahi 'o 'eku ngāue ma'u'anga mo'ui ke tafa ha ngaahi mafu ke fakahoko ha ngaahi

tafa fakahaofi fakamo'ui, ka na'e 'ikai ha'aku taukei te ne taki au ke u tui te u lava 'o fakaava ha ngaahi fonua ki hono malanga'i 'o e ongoongolelei. Ka na'e vahe mai 'e ha palōfita ha ngāue ke u fai, ko ia ne u 'alu atu ke fakahoko e me'a ne hangē 'oku ta'e malavá.

Ne 'i ai ha ngaahi fakafe'ātungia 'i he kamata'angá pē. Ne u a'u atu ki ha ngaahi fonua lahi 'o 'ikai 'ilo e feitu'u ke 'alu ki ai. Na'a mo e taimi na'e lava ke u 'ilo e hingoa 'o ha fakafongā totonu 'o e pule'angá, na'e 'ikai ko ha me'a ngali kehe ke kaniseli ha fakataha 'i he miniti faka'osí, pe toloi. 'I ha fonua 'e taha, 'i he taimi na'e toloi ai ha fakataha 'i ha 'aho 'e ua, ne 'i ai ha ngaahi 'ahi'ahi ne fai ko e fakatau-mu'a ke 'ahi'ahi 'aki au—kau ai ha ngaahi 'ahi'ahi ke fai ha fakafetongi pa'anga ta'efakalao pea mo ha ngaahi 'ekitiviti ta'etotonu kehe. Ne 'i ai ha me'a 'e taha na'e kamata e fakatahá 'aki 'a e tu'utu'uni ke u *mavahe leva!*

Ka 'oku malava pē 'a e 'Eikí ia 'o fakahoko 'Ene ngāué (vakai, 2 Nifai 27:20–21), pea na'á ku monū'ia ke mamata 'i he hoko ha ngaahi mana kehekehe—'o hoko ma'u pē *hili* hono 'omi 'eku fakakaukau lelei tahá, ngāue loto-to'a tahá, mo 'eku lotu fakamātoato tahá ke fakahoko 'a e ngāué.

Na'e fakangofua 'e ha ni'ihī 'o e ngaahi fonua ko iá 'a e Siasí kimu'a pea toki tukuhifo 'a e 'Ā 'i Pealiní. Na'e hoko mai ai ha ni'ihī kimui ange. 'I he ta'u 1992, ne u lava 'o lipooti kia Palesiteni Penisoni kuo fokotu'u 'a e Siasí 'i he fonua kotoa pē 'i 'Iulope Hahake!

'I ho'o hoko ko ha tokotaha nofotu'i mo'oni 'e lava ke falala ki ai e 'Eikí, *te ke* lava foki ke fai ha me'a fakahisitōlia! 'E kole atu ke mou tali ha ngaahi ngāue faingata'a pea hoko ko

ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí. Pea te Ne 'ai ke ke malava 'o fakahoko e me'a 'oku ta'e-malavá.

Te ke fakahoko fēfē 'a e me'a 'oku ta'e-malavá? 'I hono fai ha me'a pē 'oku fie ma'ú ke fakamālohia ho'o tui kia Sisū Kalaisí, 'i hono fakalahi ho'o mahino ki he tokāteline na'e ako'i 'i Hono Siasi kuo fakafoki maí pea mo fekumi ta'etuku ki he mo'oní. 'I ho'o hoko ko ha Tokotaha Nofotu'i Mo'oní—'o tu'u ma'ú 'i he tokāteline haohaoá—'i he taimi 'oku kole atu ai ke ke fai ha me'a 'oku ta'e-malavá, te ke lava ke laka atu ki mu'a 'i he tui mo e vilitaki pea fai 'i he loto fiefia 'a ia kotoa pē 'okú ke ma'u e mālohi ke fai ke fakahoko e ngaahi taumu'a 'a e 'Eikí (vakai, T&F 123:17).

'E 'i ai e ngaahi 'aho te ke loto-fo'i mo'oní ai. Ko ia, lotua ha loto-to'a ke 'oua 'e fo'! Te ke fie ma'ú 'a e mālohi ko iá koe'uhí 'e faka'au ke si'isi'i ange e manakoa e hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí. Ko e me'a fakama-mahí, 'e lavaki'i koe 'e he ni'ihí na'á ke fakakaukau ko ho kaungāme'á. Pea 'e 'i ai ha ngaahi me'a 'e ngali ta'e fakafiemālie.

Neongo ia, 'oku ou palōmesi atu, 'i ho'o muimui kia Sisū Kalaisí, te ke ma'ú ha nonga tu'uloa mo e fiefia mo'oní. 'I ho'o tauhi ho ngaahi fua-kavá 'o fai pau matematé ki aí, pea 'i ho'o taukave'i 'a e Siasí mo e pule-anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní he 'aho ní, 'e faitāpuekina koe 'e he 'Eikí 'aki 'a e mālohi mo e poto ke fakahoko e me'a 'oku ta'e-malavá.

3. Ako ki he Founga ke Ma'ú ai 'a e Mālohi 'o Hēvaní

'Oku tau ma'ú kotoa ha ngaahi fehu'i. Feinga ke ako, mahino, pea 'ilo'i ko e mo'oní ko ha konga

mahu'inga ia 'o 'etau a'usia fakamate-lié. Kuo fakamoleki e konga lahi 'eku mo'uí 'i he fakatotoló. Te mou ako lelei taha ange mo kimoutolu 'aki ha'amou fai ha ngaahi fehu'i fakalaumālie.

'Oku 'i ai hamou ni'ihí 'oku lolo-tonga fefa'uhi ke 'ilo 'a e me'a 'oku totonu ke ke fai 'i ho'o mo'uí. Mahalo 'oku 'i ai ha ni'ihí 'iate kimoutolu 'oku fifili pe kuo fakamolemole'i ho'o

ngaahi angahalá. 'Oku fifili hamou tokolahi pe ko hai pea 'oku 'i fē homou hoa ta'engatá—ko kimoutolu 'oku 'ikai fakakaukau ki aí, 'oku totonu ke mou fai ia.

'E fehu'ia 'e ha ni'ihí pe ko e hā e 'uhinga 'oku fakahoko ai 'e he Siasí e ngaahi me'a 'okú ne fakahokó. Mahalo ko e tokolahi 'o kimoutolu 'oku 'ikai ke mou fakapapau'i e founga ke ma'ú 'a e ngaahi tali ki ho'omou lotú.

‘Oku tu‘u mateuteu ‘etau Tamai Hēvanī mo Hono ‘Aló ke tali ho‘o ngaahi fehu‘i ‘i he tauhi mai ‘a e Lau-mālie Mā‘onī‘onī. Ka ko e me‘a ia ‘a koe ke ako e founa ke fakafe‘unga‘i koe ke ma‘u ‘a e ngaahi tali ko iá.

Te ke lava ‘o kamata mei fē? Kamata ‘aki hono fakamoleki ha taimi lahi ange ‘i he ngaahi feitu‘u toputapu. Ko e tempalé ko ha potu toputapu. ‘Oku pehē pē mo e falelotú, ‘a ia ‘oku ke fai ai ha ngaahi fuakava fo‘ou ‘o e sākalamēnití he Sāpate kotoa pē. ‘Oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke ngaohi homou fale nofo‘angá, falemohé, ‘apí, pe ko homou lokí ko ha feitu‘u mā‘onī‘onī ‘e lava ke mou malu ai mei he ngaahi me‘a fakahoha‘a fakapo‘uli ‘o e māmaní.

Ko e lotú ko ha kī. Lotu ke ‘ilo‘i e me‘a ke ta‘ofi hono faí mo e me‘a ke kamata ke faí. Lotu ke ‘ilo‘i e me‘a ke tākaki atu ki ho ‘ātaká mo e me‘a ke to‘o kae lava ke ‘iate kimoutolu ‘a e Laumālié ‘o lahi ange.

Kole ki he ‘Eikí [‘a e me‘afoaki] ‘o e fa‘a ‘ilo‘iló. Hili iá pea mo‘ui mo ngāue ke mo‘ui taau ke ma‘u e me‘a-foaki ko iá, koe‘uhi ko e taimi ‘oku hoko ai e ngaahi me‘a fakapuputu‘u ‘i he māmaní, te mou ‘ilo‘i pau ‘a ia ‘oku mo‘oní mo ‘ikai mo‘oní (vakai, 2 Nifai 31:13).

Ngāue ‘i he ‘ofa. ‘Oku fakaava ho lotó ki he fakahā fakatāutahā ‘i ho‘o ngāue tokoni ‘i he ‘ofa kiate kinautolu kuo nau hē pe kafo ‘i he laumālié.

Nofo lahi ange—‘i ha taimi lahi ange—‘i he ngaahi feitu‘u ‘oku ‘i ai ‘a e Laumālié. ‘Oku ‘uhinga ia ke feohi lahi ange mo e kaungāme‘a ‘oku feinga ke nau ma‘u ‘a e Laumālié. Fakamoleki ha taimi lahi ange ke ke tū‘ulutui ‘i he lotú, ‘i he ngaahi folofolá, taimi lahi ange ‘i he ngāue

hisitōlia fakafāmilí, pea ‘i he tempalé. ‘Oku ou palōmesi atu ‘i ho‘o foaki ma‘u ai pē ki he ‘Eikí ha konga lahi ho taimí, te Ne fakalahi ‘a hono toé.

‘Oku tau poupou‘i ha kau tangata ‘e toko 15 ‘oku fakanofa ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā. ‘I he taimi ‘oku hoko ai ha palopalema faingata‘á—pea ‘oku hangē ‘oku faka‘au ke faingata‘a ange he ‘aho kotoa—‘oku fāinga e kau tangata ‘e toko 15 ko ‘ení mo e palopalemá, ‘i he feinga ke

‘E kole atu ke mou tali ha ngaahi ngāue faingata‘a mo hoko ko ha me‘a-ngāue ‘i he to‘ukupu ‘o e ‘Eikí. Pea te Ne fakaivia koe ke ke fakahoko e me‘a ‘oku ta‘emalavá.

‘ilo‘a e ngaahi me‘a kotoa ‘e ala hoko ‘i he ngaahi me‘a kotoa ka fakahokó, pea nau feinga faivelenga ke fakafanongo ki he le‘o ‘o e ‘Eikí. Hili e ‘aukai, lotu, ako, fakalaualuloto, mo fealēlea‘aki fakataha mo hoku ngaahi Tokouá fekau‘aki mo e ngaahi me‘a mahu‘ingá, ‘oku ‘ikai ngali kehe kiate au ke u ‘ā lolotonga e poó mo ha toe ngaahi fakakaukau fekau‘aki mo e ngaahi me‘a ‘oku mau tokanga ki aí. Pea ‘oku a‘usia ‘e hoku ngaahi Toko-uá ‘a e me‘a tatau.

‘Oku fealēlea‘aki fakataha ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá pea vahevahe e me‘a kotoa

pē kuo fakahinohino‘i mai ‘e he ‘Eikí ke mahino pea mo ongo‘i fakafōitui-tui mo fakakātoá. Hili iá, ‘oku mau mamata leva ki hono ue‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e Palesiteni ‘o e Siasí ke malanga ‘aki ‘a e finangalo ‘o e ‘Eikí.

Na‘e muimui ki he founa fakakikite ko ‘ení ‘i he 2012 ‘i hono liliu ko ia e ta‘u si‘isi‘i taha ki he kau faifekau, pea toe fai ia kimuí ni ‘i he ngaahi fakalahi ki he tohi tu‘utu‘uni ‘a e Siasí koe‘uhi ko hono fakalao‘i e mali ‘a e fefine mo e fefiné pe tangata mo e tangatá ‘i ha ngaahi fonua ‘e ni‘ihi. ‘I he manava‘ofa ki he kakai kotoa kae tautautefito ki he fānaú, ne mau fefa‘uhi ‘i he taimi lahi ke mahino e finangalo ‘o e ‘Eikí ‘i he me‘a ni.

‘I he‘emau tokanga ki he palani ‘o e fakamo‘uí ‘a e ‘Otuá pea mo ‘Ene ‘amanaki ki he mo‘ui ta‘engata ‘a e kotoa ‘o ‘Ene fānaú, ne mau fakakaukau‘i e ngaahi founa ta‘efa‘alaua kehekehe mo e ngaahi me‘a ‘e ala hokó. Ne mau toutou fakataha ‘i he tempalé ‘i he ‘aukai mo e lotu pea fekumi ki ha toe fakahinohino mo ha ue‘i fakalaumālie. Pea ‘i he ue‘i ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ene palōfitá, Palesiteni Tōmasi S, Monisoni ke fakahaa‘i e fakakaukau mo e finangalo ‘o e ‘Eikí, ne mau ongo‘i kotoa he taimi toputapu ko iá ha fakapapau‘i fakalaumālie. Ko homau faingamālie ia ‘i he‘emau hoko ko ha Kau ‘Aposetoló ke poupou‘i ‘a e me‘a kuo fakahā kia Palesiteni Monisoní. Ko ha founa toputapu ‘a e fakahā mei he ‘Eikí ki He‘ene kau tamaio‘eikí pea pehē ki he faingamālie ko ia ke ma‘u ha fakahā fakatāutahā.

Si‘oku kāinga ‘ofeina, ‘oku mou lava pē ‘o ‘ilo e fakakaukau mo e finangalo ‘o e ‘Eikí ki homou mo‘uí ‘o hangē pē ko kinautolu Kau

'Aposetolô ki Hono Siasí. Hangē ko e fie ma'u 'e he 'Eikí ke *tau* fekumi mo fakalaulauloto, 'aukai mo lotu, ako mo fāinga mo e ngaahi fehu'i faingata'ā, 'okú Ne fie ma'u *ke ke* fai e me'a tatau 'i ho'o fekumi ki he ngaahi tali ki ho'o ngaahi fehu'i.

Te ke lava 'o ako ke fakafanongo ki he le'o 'o e 'Eikí 'o fakafou 'i he ngaahi fanafana 'a e Laumālie Mā'oni'oni.¹ Neongo e hangē 'oku tokoni 'a e Google, Twitter, mo e Facebook, 'oku 'ikai ke nau 'omi e ngaahi tali mahu'inga tahá!

Sí'oku kaungāme'a kei talavou, 'e lava ke mou 'ilo 'a e fakakaukau mo e finangalo 'o e 'Eikí ki ho'o mo'uí. 'Okú 'ikai fie ma'u ia ke mou fifili pe 'okú ke 'i he feitu'u 'oku finangalo e 'Eikí ke ke 'i aí pe fai 'a ia 'okú Ne finangalo ke ke faí. 'E lava ke ke 'ilo ia! 'E fakahā atu 'e he Laumālie Mā'oni'oni "a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí" (2 Nīfai 32:3).

4. Muimui ki he Kau Palōfitá

'I he 1979, lolotonga 'eku hoko ko e palesiteni lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, na'e fakaafe'i au ki ha seminā 'a e Kau Fakafofonga Fakavahelahí 'a ia ne fakahoko ai e Palesiteni Spencer W. Kimball ha lea fakalau-mālie fekau'aki mo hono fakaava 'o e ngaahi matapā 'o e ngaahi pule'angá pea toe tāpuni'i ki he Siasí, 'o hangē ko Siainá. Na'á ne fakatukupaa'i 'a e taha kotoa na'e 'i ai ke nau ako e lea faka-Menitaliní kae lava ke mau 'oatu 'emau taukei fakangāuē ke tokoni ki he kakai 'o Siainá.

Ne hangē kiate au 'a e tukupā 'a Palesiteni Kimipolô ha fekau faka-epalōfitá. Ko ia, 'i he pō pē ko iá, ne u kole ange ki hoku uaifi ko Tani-selí, pe te ne loto fiemālie ke ako lea

faka-Menitalini mo au. Na'á ne loto ki ai, pea na'á ma ma'u ha faiako ke tokoni'i kimaua. Ko e mo'oni na'e 'ikai ke ma poto lelei he lea faka-Menitaliní, ka na'e fe'unga 'ema 'iló, pea 'i hono fakaafe'i au he ta'u hono hokó ('i ha ngaahi me'a ta'e 'ama-nekina lahi ne hoko) ke 'alu ki Siaina ko ha palōfesa 'a'ahi 'o ako'i e founa faitafá, ne u 'i ha tu'unga lelei ange ke tali e fakaafé.

Fakalaka atu 'aki ha ta'u 'e ono ki he 1985, 'a e ta'u hili hono ui au ki he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. Ne u ma'u 'i ha 'aho 'e taha ha kole fakavavevave ke 'alu ki Siaina ke faka-hoko ha tafa mafu ki ha taha 'enau kau faiva opera 'iloá, ne lau ia ko ha mo'unga'i tangata 'i Siaina kotoa. Na'á ku fakamatala'i ange he 'ikai ke u lava 'o 'alu koe'uhí ko hoku fatongia taimi kakato faka-Siasí, ka na'e kolenga mai

pē 'a e kau toketā 'i Siainá ke u 'alu ange he vave tahá ke fakahoko e tafa fakahaofi mo'uí.

Na'á ku talanoa ki ai mo e palesiteni 'o 'ēku kōlomú pea mo e Kau Palesitenisí 'Uluakí. Na'a nau ongo'i 'oku totonu ke u folau 'o fakahoko e tafá ko ha tokoni ki he kakai 'o Siainá.

Na'á ku fai ia. 'Oku ou hounga'ia ne ola lelei e tafá! Ko e tafa faka'osi foki ia ne u fakahokó. Na'e fai ia 'i Sinani, Siaina 'i he 'aho 4 'o Mā'asi 1985.

Tau toe vakai kimu'a ki 'Okatopa 'o e 2015. Na'e fakaafe'i au mo Wendy ke foki ki he 'Apiako 'Univēsitī Fakafaito'o 'o Sanitongo (Shandong) 'i Sinaní. Na'á ma ofo 'i hono talitali loto māfana au ko "ha kaungāme'a fuoloa" 'o Siainá pea toe fakataha mo e kau faitafa ne u ako'i 'i he ta'u 'e 35 kuo hili. Ko e tumutumu 'o 'ema 'a'ahí ko e fe'iloaki mo e foha mo e mokopuna tangata 'o e tokotaha 'iloa ko ia 'i he faiva opera. Na'e malava kotoa e ngaahi a'usia fakaofó ni 'i he 'uhinga pē 'e taha: Na'á ku talangofua ki he fale'i 'a ha palōfita ke ako e lea faka-Menitaliní!

'Oku vakai atu 'a e kau palōfitá ki he me'a 'e hokó. 'Oku nau vakai ki he ngaahi fakatu'utāmaki faingata'a kuo tuku pe 'e tuku mai 'e he filí 'i hotau halá. 'Oku tomu'a 'ilo'i foki 'e he kau palōfitá 'a e ngaahi me'a faka'e'i'eiki 'e malava mo e ngaahi faingamālie 'oku fakatatali ma'anautolu 'oku fakafanongo 'i he *loto fakamātoato ke talangofuá*. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'eni! Kuó u toutou a'usia ia.

Kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí he 'ikai ke Ne teitei tuku ke takihala'i kitautolu 'e he palōfitá. Na'e pehē 'e Palesiteni Hāloti B. Li (1899–1973): "Mahalo he 'ikai te ke sai'ia koe 'i he

me'a 'oku 'omai mei he ma'u mafai 'o e Siasí. Mahalo 'e fepaki ia mo ho'omou ngaahi fakakaukau fakapolitikalé. Mahalo 'e fepaki ia mo ho'omou ngaahi fakakaukau fakasōsialé. Mahalo 'e 'ikai ke lelei ia ki ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a 'i ho'omou mo'ui fakasōsialé. Ka 'o kapau te mou fakafanongo ki he ngaahi me'a ko 'ení, 'i he fa'a kātaki mo e tui, 'o hangē ko ha lea ia mei he fofonga 'o e 'Eikí, 'oku 'i ai e tala'ofá "e 'ikai ikuna 'a kimoutolu 'e he ngaahi matapā 'o

Ka ko e taimi 'okú ke 'ilo ai ko ha palōfita ha palōfitá, te ke lava 'o fakataufolofola ki he 'Eikí 'i he loto fakatōkilalo mo e tui mo kole ha'o fakamo'oni pē 'a'au fekau'aki mo ha me'a pē kuo talaki 'e He'ene palōfitá.

helí; 'io, pea 'e fakamovetevete atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí ki mu'a 'iate kimoutolu, pea pule ke ngalulululu 'a e ngaahi langí koeuhí ko ho'omou lelei, pea mo e lāngilangi 'o hono huafá' (T&F 21:6)."²

He 'ikai mahino ma'u pē kiate koe 'a e fakahā kotoa 'a ha palōfita mo'ui. Ka 'i he taimi 'okú ke 'ilo'i ko e palōfitá ko ha palōfita, te ke lava 'o hū ki he 'Eikí 'i he loto-fakatōkilalo mo e tui pea kolea ha'o fakamo'oni fekau'aki mo ha me'a pē kuo fakahā 'e He'ene palōfitá.

'I he ta'u 41 B.C. nai, ne kau ha kau Nifai tokolahi ki he Siasí, pea

tu'umālie 'a e Siasí. Ka na'e kamata foki ke tupu 'a e ngaahi kautaha fufuú, pea na'e toi e tokolahi honau kau taki olopotó 'i he lotolotonga 'o e kakaí pea na'e faingata'a ke 'ilo'i kinautolu. 'I he faka'au ke loto hīkisia ange e kakaí, ne hanga 'e he tokolahi 'o e kau Nifai 'o "manukí'i 'a e me'a 'oku toputapú, 'o faka'ikai'i 'a e laumālie 'o e kikitē mo e fakahaá" (Hilamani 4:12).

'Oku 'iate kitautolu he ngaahi 'ahó ni e ngaahi me'a tatau 'oku tu'u fakatu'utāmaki. Ko e me'a fakamamahí 'a e mo'oni 'oku 'i ai ha "kau tamaio'eiki 'a Sētane" (T&F 10:5) 'a ia kuo fokotu'u 'i he sosaietí. Ko ia, ke mātu'aki tokanga pe ko e fale'i 'a hai te mou muimui ki aí (vakai, Hilamani 12:23).

Si'i kāinga 'ofeina, na'e fā'ele'i kimoutolu ke hoko ko e kau nofotu'i mo'oni! Ko kimoutolú "ko ha to'u-tangata kuo fili kimoutolu" (1 Pita 2:9), ne tomu'a-fakapapau'i 'e he 'Otuá ke fai ha ngāue fakaofa—ke tokoni ke teuteu'i 'a e kakai 'o e māmani ko 'ení ki he Hā'ele 'Angau Mai 'a e 'Eikí. ■

Mei ha fakamāfola fakamāmani lahi mā'á e kakai lalahi kei talavou, "Hoko Ko ha Kau Nofotu'i Mo'oni," na'e fai 'i he 'Univēsitī Pilikihami 'Iongi-Hauai'i he 'aho 10 'o Sānuali 2016. Ke ma'u kakato 'a e leá, 'alu ki he broadcast.lids.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'I Fēpueli 1847, ko e meimei ta'u ia 'e tolu hili hono fakapoongi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmítá, kuo hā mai kia Palesiteni Pilikihami 'Iongi 'o 'oange ki ai ha pōpoaki: "Tala ki he kakaí ke nau loto fakatōkilalo mo faivelenga pea fakapapau'i 'oku nau tauhi 'a e Laumālie 'o e 'Eikí pea te ne takitonu kinautolu. Tokanga [pea] 'oua na'a teke'i 'a e kihí'i le'o vanavanaikí; te ne ako'i kimoutolu he me'a ke mou faí mo e potu ke mou ō ki aí ('i he *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmítá* [2007], 112).
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Li* (2000), 100.

Ko e Mana 'o e

Māfana Fe'ungá

Fai 'e David A. Edwards

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Fakakaukau ki ha talavou 'oku nofo tokotaha 'i 'api pea 'oku faka'au ke fiekaia ('io, 'oku faingata'a ke fakakaukau ki ai, ka ke feinga pē ke fakakaukau loto ki ai). Tau pehē 'oku fakakaukau 'a e talavou ni ke feinga ke ne ngaohi ha sanuisi siisi pea ko 'ene fuofua fai 'eni' Tau pehē kuo te'eki ai teitei ako'i 'e he ongomātu'á 'a e talavou ni he founa ngaohi 'o e sanuisi sīsī pea na'e te'eki ai sio lelei ia 'i he taimi na'á na ngaohi ai iá.

Tau pehē, kuo ma'u kotoa 'e he talavou ni 'a e ngaahi me'a ki hono ngāhi: 'a e maá, sīsī, ki'i me'i pata 'osi vali 'aki 'a e maá (mo ha ki'i meioneisi 'i loto he 'oku potō). Hokó, 'okú ne to'o mai 'a e fakapakú 'o hili ki he funga sitoú. ('Okú tau toe fakakaukauloto foki 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fakapaku totonu pe ngaahi me'a ngaahi-kai kehe ki hono 'ai 'o e me'a ko 'ení.)

Fakakaukau loto he taimi ni, 'oku ha'u ki he'ene fakakaukau 'a e me'a ko 'ení—ko ha fakakaukau 'oku tokolahi ha kakai 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i (pe ta'e-maa'usia) ke fakakaukau: "Kapau te u tuku hake 'a e mafaná, 'e vave ange 'ene mohó."

Fakakaukauloto ki he me'a 'e hoko maí. (Pe mahalo 'oku 'ikai fie ma'u ia ke ke fakakaukau loto ki ai.)

Ko ha'ane ma'u pē ha mā 'oku pakupaku fe'unga, mo lanu melomelo pe siisi kuo molū pea hafu hifo—ka he 'ikai fakatou ma'u kinaua. 'Okú ngalingali, te ne ma'u ha mā 'oku ngali mo ongo (pea mahalo 'e ifo) hangē ha maka mo'unga afi pea mo ha siisi 'oku mangumolū, 'a ia ko e lelei taha ia 'e ala ma'ú.

Te ke lava 'o fakatokanga'i, ko 'ene palopalemá 'oku tui'io ai 'a e ta'e 'iló (pea 'oku makātaki'i pē) mo e ta'e fa'a kātaki (neongo 'oku mahino, ka 'oku 'ikai fu'u tali lelei). Kapau te ne toe fai e fehalaaki ko 'ení, 'e toe lahi ange hono ta'e talí, koe'uhí he 'ikai lava ke tukuaki'i 'a e ta'e'iló ka 'e tupu ia mei he ta'e fa'a kātaki.

Kuo pau ke ne 'ilo'i 'a e fakapulipuli 'o e māfana fe'ungá, kae tonu.

'OKU 'IKAI TA'EOLI 'A E FE'UNGÁ

'Okú fe'unga lelei 'a e māfana 'o e sitoú ki hono ngaohi 'o e [sanuiisi] sīsī pea mo ha ngaahi toe me'akai kehe he 'okú ne tuku ke mohó 'a e me'akai 'o 'ikai paku 'a tu'a. Ko hono palopalemá pē he 'oku fie ma'u ha taimi mo ha tokanga lahi ange, 'a ia 'e fie ma'u ai 'a e fa'a kātaki.

Kuo 'osi folofola 'a e 'Eikí, "Fai atu ai pē 'i he fa'a kātaki kae 'oua kuo

fakahaohaoa 'i 'a kimoutolu" (T&F 67:13). Ko 'Ene folofola 'eni fekau'aki mo e fa'ahinga haohaoa 'oku mahulu atu ia 'i hono ngaohi 'o e sanuisi siisi lelei; 'okú Ne finangalo ke tau hangē ko Iá. Ko Sīsū Kalaisi 'a e sīpinga fisifisimu'a 'o e fa'a kātaki. Pea 'oku 'uhinga ha kongá 'o e muimui 'i He'ene sīpingá ke fakalahi 'etau fakakaukau, 'o mahulu atu 'i he ngaahi me'a 'o e lolotongá, mo vakai ki he pale ma'ongo'onga ange 'oku ma'u mei he mapule'i kitá, tuí, talangofuá, feinga ma'u pē mo ta'e-tukuá, kātaki fuoloá, mo e 'ofá—ko hono 'ai 'e tahá, ke fa'a kātaki.

Ko hono faka'uhinga'i, 'oku 'uhinga 'a e fa'a kātaki ke tatali, 'a ia 'e ongo ta'eoli, kae hangē ko hono ako'i 'e Palesiteni Tietā F. 'Ukitofa ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni-sī 'Uluakí, 'oku mahulu hake ia 'i he tatali 'ata'ataá pē: "Okú 'uhinga 'a e fa'a kātaki ke tatali kakato mo 'ūkuma. 'Okú 'uhinga ia ke nofo mo ha fa'ahinga me'a pea fai e me'a kotoa 'oku tau lavá—'o ngāue, 'ama-naki, mo faka'aonga'i 'a e tuí; katekina 'a e faingata'á mo lototo'a, 'o a'u ka toloi e ngaahi faka'amu hotau lotó. 'Okú 'ikai ko e fa'a kātaki 'a e kātaki 'ata'atā pē; ko hono kātaki'i lelei!"²

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Okú mahino, ko e talavou ni ko ha taha 'Amelika. 'E lava pē ke ha'u mei ha feitu'u

kehe, 'o ne fuofua fakapaku, ha la'i keke vai, Kartoffelpuffer, Köttbullar, penikeiki, tötia, pe laise. 'E kei tatau ai pē fo'i fakakaukau.

2. Dieter F. Uchtdorf, "Fai Atu Ai Pē 'i he Fa'a Kātaki," *Liahona*, Me 2010, 57.

'Oku 'ikai ko e tuku pē sanuisi sisi ki he fakapakū pea li'aki ai; ko hono siofi mo fulihi 'i he taimi totonū.

'Oku 'ikai ko e 'osi pē 'o e akó pe semineli pe ko e lotú; ko e ako mo e lotu mo'oni.

'Oku 'ikai ko e tali ke foaki atu kiate koe ha fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná he na'á ke kole;

ko e hoko atu ke lau, ako, fifili, lotu, pea mo mo'ui fakatataū mo e ngaahi fakakaukau 'o e tohi.

'Oku 'ikai ko e tangutu pē ai kae fakakata'aki 'e ho kaungāme'á ho'o tui fakalotú; ko e lotua kinautolu mo

fie ma'u mo'oni kinautolu ke liliu honau lotó mo fai e me'a te ke lavá ke hoko ia.

'Oku 'ikai ko e tatali pē ki he ta'u 16 ke teiti; ko e feinga ke manako 'i he talangofuá mo feinga ke mahino e founa 'e tāpuaki'i ai koe 'e he muimui ki he fale'i 'a e kau palōfitá.

'Okú ke fie ma'u ia he taimí ni
pē-pe 'okú ke fie ma'u ke sai?

VILITAKI ATU

‘Oku ‘uhinga e tatali ki he ‘Eikí ki hono tō e tenga ‘o e tuí pea fafangaí ia “‘aki e faivelenga lahi, mo e fa’a kātaki” [‘Alamā 32:41]....

‘Oku ‘uhinga e tatali ki he ‘Eikí ke ‘tu’u ma’u’ [‘Alamā 45:17] pea ‘vivili atu kimu’a’ i he tui, ‘pea ma’u ‘a e ‘amanaki ‘oku mālohi haohaoa’ [2 Nifai 31:20].”

‘Eletā Robert D. Hales ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Tatali ki he ‘Eikí: Ke Fai pē Ho Finangaló,” *Liahona*, Nōvema 2011, 72.

MAMATA ‘I HA VITIŌ

Vakai ki hono fakamatala ‘i ‘e Palesiteni Tieta F. Ukitofa e fekau ‘aki ‘a e fa’a kātaki mo e masimaloú ‘i he lds.org/go/101656.

HOLOKI ‘A E MAFANÁ

Ko e fa’a kātaki mo e angamaluú, pe mapule‘i kitá, ko e konga fakatou-‘osi ia ‘o e “fua ‘o e Laumālié” (vakai, Kalētia 5:22–23. Neongo ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a fakavavevave ‘oku fie ma’u ke ngāue‘i leva pe ha tali kuo ‘osi mateuteu (‘o hangē ko e ‘i ai ha me’akai ‘oku fie ma’u ha māfana lahi angé ‘oku velá), ‘oku totonu ke ke fakakaukau kiate koe ‘oku faka’au ke ke fa’a kātaki mo mapule‘i lahi ange koe. Kapau ‘okú ke ongo‘i ‘oku hoko ‘eni, ko ha faka‘ilonga ia ‘oku ngāue ‘a e Laumālié ‘i ho’o mo’uí.

‘E hanga ‘e he mana ‘o e māfana fe’ungá ‘o ‘oatu ha sanuisi siisi lelei, ha hemipeka ‘oku ‘ikai fōtunga hangē ha ki’i pate hokí ‘oku lanu pingikí ‘a lotomālie, ko e pateta melomelo kae ‘ikai ko e pateta paku ‘uli, mo ha laise ‘oku molū mo movetevete kae ‘ikai fefeka. Kae tuku ki he [fa’a kātaki] ke fai ‘ene “ngāue haohaoá”

(Sēmisi 1:4) ‘i ho’o mo’uí, ‘o tokoni ke ke vilitaki atu ke ke hangē ange ko Sisū Kalaisí, mo ‘omi ‘a e ivi tākiekina ‘o e Laumālie Mā’oni’oni mo tokoni ‘o taki koe ki he mo’uí ta’engatá.

‘I ho’o fakatokanga‘i ko ia ‘a e ngaahi me’a ‘oku nau fakatupu ke ke ta’e fa’a kātaki, fakakaukau ki he sanuisi sisí (pe ko ha toe me’akai pē ‘e ‘uhinga lelei kiate koé) pea mo e me’a te ke ala feilaulau‘i ‘i ha’o tuku ke tataki ho’o ngaahi tō’ongá ‘e he ta’e fa’a kātaki. Kapau ‘okú ke halaia ‘i he fa’a tukulolo ki he ta’e fa’a kātaki, kau mai. Te ke lava ‘o fakatomala pea toe feinga ke muimui ‘i he sippinga mo e ngaahi akonaki ‘a Sisū Kalaisí. ‘Oku lahi ‘a e ngaahi me’a ia ‘e ala faí, pea ‘oku ‘ikai fu’u tōmui ke ke ‘ilo ki he haohaoa ‘oku ala a’usia ‘i he fa’a kātaki. ■

KAU ‘I HE FEPŌTALANO‘AKÍ

NGAAHI ME‘A KE FAKA-LAULAULOTO KI AI KI HE SĀPATÉ

- Ko e hā ha ngaahi faingata’a ‘oku hoko ma’u pē pe ngaahi tūkunga faka’aho ‘okú ne ‘ai ke ke ta’e fa’a kātaki?
- Te ke lava fēfē ke fa’a kātaki ange ‘i he ngaahi tūkunga kotoa ko ‘eni?

NGAAHI ME‘A TE KE ALA FAKAHOKÓ

- Ako ‘a e ngaahi potufolofola fekau’aki mo e fa’a kātaki ‘oku ‘i he Fakahinohino ki he Folofolá.
- Te ke lava ‘o alea’i mo ho fāmilí pe ‘i he lotú ha ngaahi taumu’a ki ha ngaahi me’a pau te mou lava ‘o fai ke fa’a kātaki lahi ange ai.

FAKAKAUKAU 'OKU TOE LANGA FO'OU KOE

"Mahalo te ke ongo'i kuo ta'e'aonga ho'o mo'ui.... 'E [[lava 'e]
hé'etau Tamai Hēvani 'ofá 'o fakafo'ou ... kitautolu. Ko 'Ene
palani' ke langa hake kitautolu ke tau hoko ko ha mé'a
'oku ma'ongo'onga ange mei hotau tu'unga he
kuohill—'o lelei ange 'i he mé'a te tau
lava 'o fakakaukauá."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki,
konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2016

MĀLOHI KE VILITAKÍ

Fai 'e Jessica Turner
'o hangē ko hono fakamatala'i 'e Lynne
Crandall

Na'e fononga me'alele hoku
fāmilí ke 'a'ahi ki ha ngaahi
feitu'u fakahisitōlia 'o e Siasí
'i he 'Tunaiteti Siteití, 'i ha māhina nai
'e taha kimu'a pea hoku hoku ta'u
16. Na'e 'ikai ke u tokanga ki he'eku
heka kā lōloá he na'e fiefia ma'u pē
hoku fāmilí. 'Oku ou manatu'i 'eku
heka ki he kaá he 'aho ko iá, hili
'emau 'a'ahi ki he Nofo'anga Faka-
fa'ahita'u Momoko 'i Nepulasikaá.
Na'e 'uha lōvai. Na'á ku heka he
sea muí, to'o mai ha sipikafu, peá
u tokoto ke fanongo ki he 'uhá 'i
he'eku kamata ke mohé.

Ko e me'a pē na'á ku manatu'í ko
'eku ongo'i 'oku liaki takai au. Na'á
ku toki 'ilo kimui na'e heke 'emau
kaá 'o tau 'i ha 'ā sima 'i ha lalo hala-
fakakavakava. 'Oku ou ki'i manatu'i
pē ha talamai 'e ha taha kuo fasi hoku
va'é pea 'oku teu fai haku tafa.

Na'e 'ikai fuoloa mei ai, lolotonga
'eku fakaakeake 'i he falemahakí, kuo
hū mai 'eku tangata'eikí ki he lokí.
Na'e tangutu 'i hoku tafa'akí 'i hoku
funga mohengá pea ala mai ki hoku
nimá. Na'e hangē na'á ku 'osi 'ilo'i pē
'a e me'a te ne talamai.

Na'e pehē mai, "Ofa'anga, 'okú ke
'ilo'i e feitu'u 'okú ke 'i a?"

Na'á ku taliange, "I he falemahakí."

"Okú ke 'ilo 'a e me'a na'e
hokó?"

"Na'a tau 'i ha fakatu'utāmaki."

"Kuo talaatu 'e ha taha fekau'aki
mo e toenga 'o e fāmilí?"

Na'á ku ki'i longo peá u tali
ange 'ikai.

Na'á ne pehē 'e sai 'a e taha
kotoa—tukukehe pē 'eku fine'eikí.
Na'e 'ikai ke ne mo'ui.

Na'á ku fakakaukau te u ongo'i loto
mamahi he taimi ko iá, ka na'e 'ikai.
Na'e hangē 'i he'eku 'ohovalé, na'á ku
ongo'i ha nonga, ha ongo'i fiefia te u
lava 'o falala ki he 'Otuá 'e lelei pē 'a
e me'a kotoa.

Na'á ku manatu'i 'i he'eku tokoto 'i
he falemahakí ha feitu'u fakahisitōlia
'e taha 'o e Siasí na'a mau mamata
ai 'i he 'aho 'e ua kimu'a he faka-
tu'utāmaki: Ko e Fanga ko Mātiní,
'i Uaiomingí. Na'e mate ai ha kau
paionia tokolahi 'i he feikaiá mo e
momoko 'i he sinoú mo e 'ea momo-
kó. Na'á ku manatu'i 'eku sio ki ha
ngaahi fokotu'unga maka na'e 'i ha
funga fa'itoka mo 'eku fakakaukau
ki he tui lahi na'e ma'u 'e he kau
paioniá ke to'o 'enau ngaahi saliote
toho tangatá pea hoku atú. Na'e ongo
kiate au 'a e talanoá. Na'á ku 'ilo 'i
he'eku fakakaukau ki he a'usia ko
iá, na'e vilitaki 'a e kau paioniá pea
kuo pau ke u pehē mo au, kau ai mo
ha'aku to'a koe'uhí ko hoku ngaahi
tokoua íkí.

'I he fasi hoku va'é
mo loto mamahí, na'á ku fie
ma'u ke fakamo'ui au.
Na'e tokoni'i au 'e he
'amanaki lelei.

Na'e nofo 'iate au 'a e ongo'i nonga na'á ku 'uluaki ma'ú 'o fe'unga mo ha uike 'e taha mo e kongá. Na'e toki ha'u kiate au he lolotonga 'eku tangutu 'i ha saliote fakave'eteka 'o sio he matapā sio'atā ki he fana'one he 'aho Fā 'o Siulaí—kuo mate si'eku fa'eé. He 'ikai ke ne 'i he'eku 'osi mei he ako mā'olungá. He 'ikai ke ne 'i ai 'i he ma'u hoku 'enitaumení 'i he temipalé. He 'ikai ke 'i he'eku malí. Kuo mālōlō ia.

Ko e taimi ia na'e kamata ai ke faingata'a mo'oni 'a e ngaahi me'á. Na'e hulutu'a e langa 'i hoku va'é, pea mole mo hoku u'á. Na'á ku mamata TV ka na'e 'ikai ke u sio ki ai, pea na'e lahi ange pē ke u mohe. Na'e hoha'a hoku fāmilí fekau'aki mo au he na'e 'ikai ke u tangi fēfē.

Na'e toki lahi ange 'eku tangí 'i he fāifai pea mau foki ki 'Olikoni ki homau nge'esi falé. Na'e pau leva ke u fua ha ni'ihí 'o e ngaahi fatongia 'o e fine'eikí, pea na'e fa'a kumi fakanonga mai hoku fānga ki'i tokouá kiate au. Na'á ku feinga ke u to'a koe'uhí ko kinautolu. Ka na'e 'ikai faingofua.

Na'e faingata'a ke toe foki ki he akó. Na'e 'osi fanongo 'a e taha kotoa he fakatu'utāmakí, pea kapau na'e te'eki ai, na'a nau toki 'ilo ia 'i he taimi na'e fakafe'i-loaki ai au 'e he'e-ku faiakó ko e

HIKI HAKE HO LOTÓ

“Mahalo te ke ongo’i kuo ta’e’aonga ho’o mo’ui. . . Mahalo okú ke ilifia, ‘ita, loto mamahi, pe fakamamahi’i koe ‘e he veiveiuá. Kae hangē ko hono ‘ilo ‘e he Tauhi Sipi Lelei ‘Ene sipi molé, kapau ‘e hiki hake ho lotó ki he Faka-mo’ui ‘o e māmaní, te Ne ‘afio’i koe.

“Te Ne fakahaofi koe.

“Te Ne hiki hake koe ‘o hili ki Hono umá.

“Te Ne fakafoki mai koe ki ‘api.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluaki, “Te ne Hilifaki koe ki Hono Umá ‘o Fua Koe ki ‘Api,” *Liahona*, Mē 2016, 104.

ki’i ta’ahine na’e ‘i he fakatu’utāmaki. Na’á ku ongo’i li’ekina.

Ko e faingata’a tahá, ko e taimi na’e toe mali ai ‘eku tangata’eikí ‘i he ‘osi e māhina ‘e hiva mei he mālōlō ‘a e fine’eikí. Na’á ku ‘ilo ‘e ‘aonga ‘eku fa’ē hono uá ki homau fāmili pea na’a mau fie ma’u ia, ka na’e faingata’a ke liliu.

Ka na’e ‘ikai kovi ‘a e me’a kotoa pē ‘i he taimi ko ‘ení. Na’á ku ongo’i ha ‘ofa lahi mei he’eku Tamai ‘i Hēvaní, mei hoku fāmili, pea mo hoku kau taki faka-Siasí. Ko e me’a na’e tokoni ke u mo’ui mo hoko atu ‘i he hili ‘o e fakatu’utāmaki ko hono fai ‘o e fanga ki’i me’a faingofua na’á ne fakamālohia ‘eku tuí. Na’á ku fakamoleki ha houa ‘e taha ‘i he ‘aho kotoa pē, kimu’a peá u toki ‘alu ‘o mohé, hono lau ‘o e folofolá, lotú, mo hono hiki ‘eku tohinoá ‘i hoku loki tautau’anga valá. Na’e ‘ikai fie ma’u ia ke u to’a koe’uhí ko hoku fanga ki’i tokouá, ‘i he lōngonoa hoku loki tautau’anga valá. Na’e lava ke u tangi ki he lahi taha na’á ku fie ma’u mo ‘ohake hoku lotó ki he ‘Otuá. Na’á ku fakahā mo’oni ange kiate Ia ‘eku ongó mo e lahi ‘eku ‘ofa ki he’eku fa’eé. ‘Oku ou ‘ilo’i na’á Ne ‘afio’i au koe’uhí ko e ngaahi ‘alo’ofa ongo-ngofua na’á ku ongo’i. Na’e hoko ‘o toputapu kiate au ‘a e feitu’u ko ‘eni ‘i he loki tautau’anga valá.

Na’e tokoni hono fakahoko ‘o e fanga ki’i me’a faingofua ko iá ke u fetu’utaki ai pē mo e ‘Otuá kae ‘ikai teke’i Ia mo kei ‘ita. Na’e ‘ikai ke u lau ‘a e fakatu’utāmaki ko hano faka-mamahi’i ‘e he ‘Otuá hoku fāmili. Na’á ku ongo’i ha mālohi lahi ange

ke kātaki mo tukulolo ki Hono fangaló pea kei laka pē ki mu’a ‘i hoku ngaahi ‘aho faingata’a. Pea na’e ‘i ai foki mo ha ngaahi ‘aho faingata’a fau.

Na’á ku fie tā ha sippinga lelei ki hoku fanga ki’i tokouá, ‘i he hili ‘o e mali ‘eku tangata’eikí, pea na’e ‘ikai foki ke u fie ma’u ha ngaahi ongo ‘oku kovi fekau-‘aki mo ‘eku fa’ē hono uá, ko ia, na’e hoko atu ‘eku falala ki he ‘Otuá. Na’e nofotaha ha ‘ekitiviti ‘e taha ‘i he’eku tohi Fakalakalaka Fakatāutahá ki hono ‘ai ‘eku mo’ui ‘i ‘apí ke lelei angé ‘aki hono fakamālohia hoku vā fetu’utaki mo ha mēmipa ‘o e fāmili ‘i ha uike ‘e ua. Ko e taumu’a ke feinga ke anga faka-Kalaisi mo fakahaa’i ‘a e ‘ofá ‘i he ngaahi tō’ongá. Na’á ku pehē ke u ‘ahi’ahi’i ia ‘o tokoni ki he’eku fa’ē hono uá.

Na’e lahi ‘a e ngaahi peletí ‘i he fakataha’i homau ongo fāmili. Pea ko ia na’á ku kamata ai. Lolotonga ‘eku tokoni ki ai he uike ‘e ua hono hokó, na’á ku ongo’i malava ke ‘ofa ‘i he’eku fa’ē hono uá mo fa’a-kātaki neongo na’e ‘ikai ke u fiefia ‘i he tūkunga. Na’e tokoni ‘eku tokanga pē ke tokoni ki aí, ke u lava’i ‘a e ngaahi taimi faingata’a he na’á ku ongo’i ‘a e Laumalié ‘iate au.

‘Oku te’eki pē ke mahino kiate au ‘a e me’a kotoa fekau’aki mo e ‘uhinga ne hoko ‘ai e fakatu’utāmaki ki hoku fāmili, pea ‘oku kei ‘i ai pē ha ngaahi ‘aho faingata’a. Kae hangē ko e kau paioniá, kuó u falala ki he ‘Otuá mo ‘osi foaki mai ‘a e mālohi ke u vilitaki atu. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Tutā, USA.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

FOUNGA KE HOKO 'A KALAI SI KO E UHO 'O 'ETAU MO'UÍ

Ne a'usia 'e Sīsū 'a e uouanga-taha haohaoa mo e Tamaí 'aki 'Ene tukulolo 'i he sinó mo e laumālié fakatou'osi ki he finangalo 'o e Tamaí. Ne folofola 'a Sīsū 'o kau ki He'ene Tamaí 'o pehē, "Oku ou fai ma'u ai pē 'a e ngaahi me'a 'oku lelei ai ia" (Sione 8:29). Na'e tukulolo 'a Sīsū 'o a'u ai pē ki he maté he ko e finangalo ia 'o e Tamaí, "pea folo hifo 'a e finangalo 'o e 'Aló 'e he finangalo 'o e Tamaí" (Mōsaia 15:7). Ko 'Ene tokanga ki he Tamaí ko e taha ia 'o e ngaahi tefito'i 'uhinga na'e mahino mo mālohi pehē ai e ngāue 'a Sīsū. Na'e 'ikai ha toe fakakaukau faka'alongaua 'iate Ia.

Te ta lava 'i he founga tatau pē 'o **tuku 'a Kalaisi 'i he lotolotonga 'o 'etau mo'uí** pea hoko 'o taha mo la 'o hangē ko 'Ene taha mo e Tamaí (vakai, Sione 17:20–23). Te tau lava 'aki hano kamata to'o mei he'etau mo'uí 'a e me'a kotoa pea toe fakafoki 'o fakamu'omu'a 'a ia 'oku mahu'ingā pea uho 'aki 'a e Fakamo'uí. Te tau 'uluaki **fokotu'utu'u mauu 'a e ngaahi me'a te tau lava ai ke manatu'i ma'u pē lá**—'a e fa'a lotú, akó mo e fakalaulauloto ki he folofolá, ako mo fakakaukau ki he ngaahi akonaki 'a e kau

'aposetoló, teuteu fakauike ke ma'u 'a e sākalamēnití 'i he mo'uí taau, lotu 'i he Sāpaté, hiki pea mo manatua e me'a kuo ako'i kiate kitautolu 'e he Laumālié mo ia 'oku tau a'usia fekau-'aki mo e tu'unga fakaākongá. Mahalo te ke manatu'i ha ngaahi me'a kehe 'e fe'unga lelei mo koe 'i he taimi ko 'ení 'i ho'o mo'uí. **Ko 'ene 'i ai pē ha taimi fe'unga mo ha founga** ke hoko ai e ngaahi me'a ni ko e **fakatefito 'etau mo'uí 'ia Kalaisi 'i he ngaahi me'a ni mo fokotu'u totonu** te tau lava 'o kamata ke **tānaki atu ha ngaahi fatongia** mo ha ngaahi me'a mahu'inga kehe 'o fakatatau ki he me'a 'e lava 'i he taimí mo e ma'u'anga tokoní, hangē ko e ngaahi fatongia fakaakó mo fakafāmilí, mo e ngaahi ngāue fakatāutahá. 'I he foungá ni, he 'ikai to'o mei he'etau mo'uí 'a e ngaahi me'a mahu'ingā 'e he ngaahi me'a 'oku lelei pē pea ko e ngaahi me'a 'oku si'i ange hono mahu'ingā te ne to'o atu 'a e me'a 'oku 'ikai fakamu'omu'a pe mole kotoa.

Neongo he 'ikai ala faingofua, ka te tau lava 'o **vilitaki [ma'u pē] 'i he tui** ki he 'Eikí. Te u lava 'o fakamo'oni'i atu 'e tupulekina 'a e loto

KUÓ KE FAKA'AONGA'I FĒFĒ 'ENI?

Na'á ku a'usia mo hoku fāmilí ha ngaahi faingata'a lalahi, pea kuo 'ikai 'eni ke mau toe ma'u ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i homau 'apí. 'Oku tokoni 'a e ngaahi faingata'a ke tau tū'ulutui 'o lotu. 'Oku ou fakamālō 'i he'eku ma'u 'a e folofolá pea malava ke ako ia he 'aho kotoá. Kuo nau ako'i au, neongo 'e lava ke uesia au 'e he ngaahi fili 'a e ni'ihī kehē, 'oku ou kei mahu'inga lahi pē. 'Oku ou fakamālō lahi ke 'ilo'i te u kei lava 'o fakataufolofola ki he'eku Tamai Hēvaní 'i ha taimi pē 'o e 'ahó pe po'ulí. Ko ha tāpuaki 'eni!

Heili D., ta'u 17, 'Aitahō, USA

holi mo e ivi 'o ha taha ke manatu ma'u pē mo muimui 'i he Fakamo'uí. 'Oku totonu ke tau **ngāue'i** 'i he fa'a kātaki 'a e iku'anga ko iá **pea lotua ma'u ai pē** 'a e fa'a 'ilo'ilo mo e tokoni fakalangi 'oku tau fie ma'ú (vakai, 2 Nifai 32:9). ■

Mei ha fakataha fakalaumālie 'i he 'Univēsitī Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó 'i he 'aho 27 'o Sānuahi 2009.

Na'á ku fakamoleki ha ngaahi houa lahi 'i he'e-ku kei si'i he siofi 'eku fine'eiki 'i he peitó. Na'á ne ngaohi 'a e me'akai, mā, kūkisi, mo e pai ifo tahá ma'a homau fāmilí. Na'e 'osi atu ha ngaahi taimi, peá u kamata ke lau 'a e ngaahi fongá, 'o muimui he ngaahi fakahinohinó, mo feime'atokoni. Na'e 'ikai fie ma'u ke u toe fakafalala ki he'eku fa'eé—na'á ku lava 'o fai ia 'iate au pē.

'Oku tau ako 'a e ongoongolelei mo fakatupulaki 'etau fakamo'oni 'aki hono fakahokó, 'o tatau pē mo e ako ke feime'atokoní. Hili hono fakamatala'i ange 'e Lihai ki hono fāmilí 'a 'ene misi ki he 'akau 'o e mo'uí, na'e pehē 'e Nifai, na'e fie "mamata, mo fanongo, mo 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ko iá" 'iate ia pē (1 Nifai 10:17). Ko hono fakalea 'e tahá, na'e 'ikai fe'unga kia Nifai ke fanongo pē ki he fakamo'oni 'a 'ene tamaí. Na'á ne fie 'ilo 'a e me'a na'e 'osi 'ilo 'e he'ene tamaí.

'Oku 'i ai hano fanga ki'i sitepu ki he founga hono ako 'o e ongoongolelei. Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi fakakaukau ni 'e fā ke tokoni 'i ho'o ako e ongoongolelei mo ho fāmilí, 'i he lotú, pe lolotonga ho'o ako fakatāutahá.

1. Teuteu ke ako.

Kamata 'aki ho'o ako fakatāutahá ha lotu. Kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni atu ke mahino e me'a 'okú ke laú. Hiki ha fo'i fehu'i 'e taha pe ua pea kumi hona talí. 'E fakamo'oni'i atu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e mo'oni 'i ho'o lau, fakalaululoto, mo lotú (vakai, Molonai 10:5).

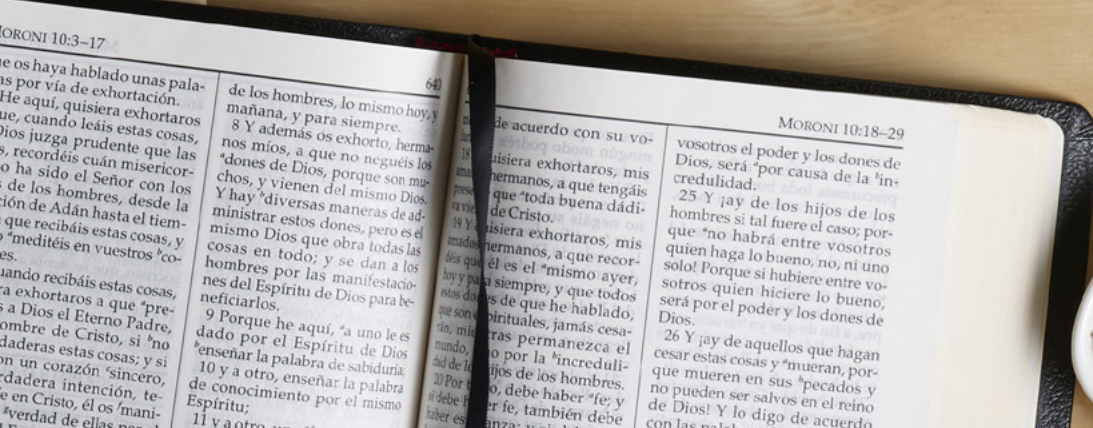
Teuteu ki hono ako 'o e ongoongolelei 'i he lotú 'aki hono lau 'a e lēsoní kimu'a peá ke toki 'alu ki ai. 'E lava ke ma'u 'a e ngaahi lēsoni *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú* 'i he LDS.org pea 'i he Gospel Library app.

2. Femo'uekina 'i ho'o akó.

- Lau ke mahino. 'Oku 'ikai mahu'inga 'a e lahi 'o e ngaahi peesi 'okú ke laú pe vave ho'o laú 'o hangē ko hono mahu'inga e mahino 'o e me'a 'okú ke laú. Mahalo 'e fie ma'u ke ke toutou lau ha ngaahi sētesi 'e ni'ihí. Faka'aonga'i ha tikisinale ke kumi e ngaahi fo'i lea 'oku 'ikai ke ke 'iló. Hangē ko 'ení, ko e hā e 'uhinga 'o e *kuonga fakakosipeli*? Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e Fakahinohino ki he Folofolá ke 'ilo ia.
- Fai ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e me'a 'okú ke laú. Mahalo te ke fifili, "Ko e hā na'e hoko 'i Selusalema 'i he taimi na'e mavahe ai 'a Lihai mo hono fāmilí? Ko e hā na'e 'ikai fanongo ai 'a e kakaí kia Lihai?"
- Feinga ke tali e ngaahi fehu'i ko 'ení 'e tolu fekau'aki mo ha akonaki pē 'o e ongoongolelei: Ko e hā na'e mahu'inga ai 'eni ki he kakai 'o e kuonga ko iá? 'Oku fekau'aki fēfē ia mo *kitautolu* he 'ahó ní? 'Oku fekau'aki fēfē ia mo *au*?
- Kumi ha ngaahi sippinga mo ha ngaahi fakafehokotaki. Hangē ko 'ení, ko e hā ha ngaahi sippinga 'o e me'a ne fai 'e Nifai ki he fili? 'Oku tatau fēfē e fononga hono fāmilí 'i he maomaonganoá mo e fononga 'a e kau 'Isilelí mei 'Isipité?

KO HA FOUNGA KI HE AKÓ

'Ahi'ahi fakahoko 'a e founga ko 'ení 'e fā ke ifo ange ai 'a e folofola 'a e 'Otuá ki ho'o mo'uí.

- Hiki ho'o ongó mo ho'o ngaahi fakakaukau 'i ha tohinoa. "I ho'o hiki e ngaahi ongo mahu'inga 'oku ke ma'u, 'oku fa'a lahi leva 'ene toutou hoko mai. 'Ikai ngata ai, te ke lava 'o ma'u ma'u pē 'a e 'ilo kuó ke ma'u he toenga ho'o mo'ui" ("To Acquire Knowledge and the Strength to Use It Wisely," *Liahona*, Aug. 2002, 12, 14). Tautautefito ho'o hiki 'a e mahu'inga 'o e ngaahi fakakaukau 'i ho'o mo'ui.
- Tā ha fakatātā. Ko ha founa 'e taha ke lekooti e me'a 'okú ke akó ko hano tā fakatāta'a. 'I ha'aku 'a'ahi 'i ha taimi 'e taha ki ha efiafi fakafāfili 'i 'api haku kaungāme'a, na'e vahevahe he'ene kui-fefinē ha ngaahi talanoa fakafo'ituitui fekau'aki mo e tuí mo e lotú. Kimu'a pea kamata e lēsoni, na'e tufa 'e hoku kaungāme'a ki he'ene longa'i fānaú ha pepa mo ha kala, ke nau tā ai e ngaahi talanoa he lolotonga fakamatala 'enau kui-fefine uá. Na'e tokoni 'a e tā fakatāta'a ke nau tokanga, pea na'a nau fai ha ngaahi fehu'i lolotonga e talanoa ke fakamahino ha ngaahi kongā 'o e talanoa.

3. Ako mo mo'ui 'aki e ongoongolelei 'i he 'aho kotoa.

'Oku fie ma'u ki he akó 'a e feingá; 'oku fie ma'u ke tau feinga ke mahino (vakai, Mōsaia 12:27). Na'e fale'i kitautolu 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālali 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ke tau "fokotu'u ha taimi mo ha feitu'u ke ako faka'aho ai e folofolá, neongo kapau 'e taimi nounou pē" ("When Shall These Things Be?" *Ensign*, Dec. 1996, 60). Ko e taimi 'oku tau ako ma'u ai peé, 'oku faka'au leva 'o faingofua 'a e akó. Hangē ko 'ení, na'a ku 'ilo ko e taimi na'a ku lau ai 'a e ngaahi vahe 'a 'Īsaia 'i he Tohi 'a Molomoná (kae 'ikai hiki fakalaka aī), na'e kamata ke 'uhingamālie ia kiate au.

'Oku 'ikai fe'unga ke 'ilo faka'atamai pē ha me'a 'i he taimi 'oku ako ai 'a e ongoongolelei. 'Oku toe fie ma'u ke

tau fakahoko 'a e me'a 'oku tau akó. 'Oku fakamo'oni 'i ia 'e he Laumālie kiate kitautolu, pea tupulaki 'etau fakamo'oni 'i he taimi 'oku tau ngāue'i ai 'a e mo'oni. 'Oku tau kamata ke liliu 'o ului kia Sisū Kalaisi 'i he'etau mo'ui 'aki ma'u pē 'a e fo'i mo'oni ko iá.

4. Vahevahe 'a e me'a 'okú ke akó.

'Oku tokoni 'etau fakamatala 'i ki he ni'ihī kehē ha tefito 'i mo'oni 'o e ongoongolelei, 'aki 'etau lea pē 'atautolu, ke tau manatu 'i ai e tefito 'i mo'oni ko iá mo ongo 'i e Laumālie, 'a ia 'okú ne fakamālohia 'etau fakamo'oni. 'Oku meimei ko ha taimi lelei ke vahevahe aī ko e lolotonga 'o e efiafi fakafāfili 'i 'api. Te ke lava foki ke toe vahevahe 'i he taimi 'okú ke talanoa ai mo e kaungāme'a 'i he akó pe mo ha kau mēmipa 'o e fāfili 'i he lolotonga e ma'u me'atokoni efiafi.

'Oku talā'ofa mai ko e taimi te tau muimui ai ki he ngaahi sitepu faingofuá ni 'e fā mo feinga faivelenga ke 'ilo 'a e Fakamo'ui, "e fakahā 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá kiate [kitautolu], 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni" (1 Nifai 10:19). ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i Tutā, USA.

KO HA ME'A 'E FĀ 'OKU TAU FIE MA'U

"'Oku 'ikai ke ta fie ma'u ha nāunau tokoni fakaako fakaeonopooni pe fakafalala pē ki he 'ilo fakalaumālie 'a e ni'ihī kehē. 'Oku fie ma'u pē ke tau ma'u ha loto fie ako fakamātoato, takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ngaahi folofola mā'oni'oni pea mo ha 'atamai longomo'ui mo fie ako.

'Eletā David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko ha Tānaki'anga 'o e Vai Mo'ui" (faeasaiti 'a e Church Educational System ma'a e kakai lalahi kei talavou, Feb. 4, 2007), 3, si.lds.org.

“Oku talamai ‘e ha kakai
‘e ni‘ihi ‘oku fie ma‘u ke ‘i ai
haku kaungāme‘a ‘oku ‘ikai
ke mau tu‘unga mo‘ui tatau
kae lava ke fakamālohia au.
‘Oku mo‘oni nai ‘eni?

Ko e aofangatukú, ‘oku hoko hono fakamālohia ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘ui mei he ako mo hono mo‘ui ‘aki e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi, pea ‘e lava ‘a e kaungāme‘a ke tokoni pe fakafe‘ātungia‘i koe ‘i ho‘o fai iá. ‘Oku ‘i ai ha ivi tākiekina lahi ‘o e kaungāme‘a kiate koe—‘i he anga ho‘o fakakaukau, leá, mo e tō‘ongá pea mo e tokotaha ‘okú ke hoko ki ai. ‘Oku fokotu‘u mai ‘e he *Ki Hono Fakamālohia ‘o e Tō‘u Tupū*, “Fili hao kaume‘a ‘oku nau mahu‘inga‘ia ‘i he ngaahi me‘a ‘oku mahu‘inga kiate koé koe‘uhí ke mou lava ‘o fefakamālohia‘aki mo fepoupouaki ‘i hono mo‘ui ‘aki ‘a e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘oku mā‘olungá” ([2011], 16). ‘Oku tokoni atu e fa‘ahinga kaungāme‘a ko ‘ení ke ke mo‘ui ‘aki e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi, tauhi ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘ui, mo hoko ko ha taha lelei ange.

Neongo ia, he ‘ikai ma‘u ‘e he kakai kotoa pē ‘oku mou feohí ha tu‘unga mo‘ui tatau mo koe pe hoko ko ha kāingalotu ‘o e Siasí. ‘Oku mahu‘inga ke anga fakakaume‘a ki he taha kotoa pea mo fai kiate kinautolu e me‘a tatau na‘e mei fai ‘e he Fakamo‘ui kiate kinautolú—‘i he ‘ofa mo e anga‘ofa. Te ke lava ‘o hoko “‘i he kakai tuí ko e [fa‘ifa‘itaki‘anga], ‘i he lea, mo e ‘ulungaanga, mo e ‘ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā‘oni‘oni” (1 Tímote 4:12). Te nau fakatokanga‘i e founa ‘oku tāpuekina ai koe ‘i ho‘o mo‘ui ‘aki e ngaahi tu‘unga ‘ulungaanga mā‘olungá, pea te ke lava ‘o fakalotolahi‘i kinautolu ke nau fai e me‘a tatau, ‘i ho‘o hoko ko e fa‘ifa‘itaki‘angá.

Fekumi ki he fakahinohino ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni—pea lototo‘a ke fakahoko ‘Ene ngaahi ue‘i—‘i ho‘o fili ho ngaahi kaungāme‘a mo feinga ke fakamālohia ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘ui.

Ngaahi Kaungāme‘a Mo‘oni

Na‘á ku manavasi‘i ‘i hoku ‘uluaki ta‘u he ako lotolotó telia na‘a ‘ikai ke u lava ‘o ma‘u ha kaungāme‘a te nau faka‘apa‘apa‘i ‘eku ngaahi tu‘unga mo‘ui. Na‘á ku kaungāme‘a lelei mo haku kaungākalasi ‘i he ‘osi pē ha taimi nounou, peá u talaange ki ai ko ha Māmonga au. Na‘á ne fehu‘i mai kau ki ai, peá u ‘oange leva ki ai ha ki‘i tohi *Ki Hono Fakamālohia ‘o e Tō‘u Tupū*. Talu mei he ‘aho ko iá mo e ‘ikai toe kapekape ‘i he‘ema feohí. Kapau ko ho kaungāme‘a ko ha kaungāme‘a mo‘oni, te nau faka‘apa‘apa‘i ho‘o filí mo tokoni ke ke tauhi ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘ui.

Senitila M., ta‘u 13, Puenosi ‘Aealesi, ‘Āsenitina

Muimui ‘i he Fale‘i ‘a e Kau Palōfitá

‘Oku faingata‘a he taimi ‘e ni‘ihi ke teke‘i ‘a e ‘ahi‘ahí kapau ‘oku tau feohi mo ha kaungāme‘a ‘oku nau fai ha ngaahi fili kovi pe feinga ke tau fai ha ngaahi fili ‘oku kovi. Kuo ‘osi talamai ‘e he kau palōfitá ‘i he tohitufa *Ki Hono Fakamālohia ‘o e Tō‘u Tupū* ‘e hanga ‘e he kaungāme‘a ‘o “tākiekina ho‘o tō‘onga fakakaukau mo e ngāué, pea ‘e tokoni foki ke ne fakapapau‘i mai pe te ke hoko ko ha tokotaha fēfē” ([2011], 16). Te u pehē ‘oku totonu ke tau ma‘u ha kaungāme‘a ‘oku nau fie faka‘apa‘apa‘i ‘etau ngaahi tu‘unga mo‘ui pea mo mahu‘inga‘ia ke tau tauhi ‘etau ngaahi tu‘unga mo‘ui.

Kalavini W., ta‘u 16, ‘Alesona, USA

Manatu‘i Ho‘o Ngaahi Tu‘unga Mo‘ui

‘E hanga ‘e he kaungāme‘a ‘oku ‘ikai ke mou ‘i he tu‘unga mo‘ui tatau ‘o fakavaivai‘i mo holoki ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘ui. Ko e taimi na‘á ku fuo-fua hiki ai ki hoku ‘apiako fo‘ou, na‘á

ku feinga ke tali au 'aki 'eku talaange ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a 'e lea 'aki 'e he kakai 'oku mau feohi. Na'e meimei ngalo 'iate au ha ni'ihī 'o 'eku ngaahi tu'unga mo'ui 'i he'eku feinga ke tatau mo e taha kotoa. Kuó u 'ilo'i he taimi ni, te ke fie ma'u ha ngaahi kaungāme'a 'oku nau poupuu mo ma'u e tu'unga mo'ui tatau mo ko'e kae lava ke ke langaki ho'o ngaahi tu'unga mo'ui. 'Oku ou fakamālō 'i he fāifai pe'a u ma'u ha kaungāme'a hangē ko iā he 'oku nau fakamanatu mai 'eku ngaahi tu'unga mo'ui.

Lōkani J., ta'u 15, 'Iutā, USA

Ko ha Tāpuaki 'a e Ngaahi Kaungāme'a Lelei

Kapau 'oku 'ikai ke mou ma'u ha tu'unga mo'ui tatau mo ho

kaungāme'a, 'e toe faingata'a ange ke fakamālohia ho'o tu'unga mo'ui. 'Oku tokoni ma'u pē hono lau e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* ke u fili ha kaungāme'a lelei 'oku nau faka'apa'apa'i a'u. 'Oku ou teuteu he taimi ni ke u ngāue fakafaifekau, pea 'oku ou 'ilo'i 'oku tokoni 'eku feohi mo e kakai 'oku nau ma'u e tu'unga mo'ui tatau mo a'u ke u tu'u ma'u 'i he ongoongolelei.

Nea M., ta'u 19, Puenosi 'Aealesi, 'Āsenitina

Piki 'i he Va'a Ukameá

Ko e me'a tonu 'okú ke fie ma'ú ke 'i ai hao ngaahi kaungāme'a 'oku nau ma'u ha tu'unga

mo'ui 'oku lelei. 'E fie ma'u ke ke feohi mo ha kaungāme'a ko ē te nau tokoni'i koe ke ke tauhi e ngaahi fekau mo faka'ai'ai koe ke ke mo'ui mā'oni'oni. Pikima'u 'i he va'a ukameá, 'a ē 'oku fakatau ki he fu'u 'akau 'o e mo'ui, kae 'ikai ko e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá. 'E fakaiku ho'o feohi mo e kau ta'e-angatonú ki he ngaahi 'ahi'ahí. 'Ai hao

kaungāme'a lelei te nau tākiekina koe ke ke mo'ui 'aki e ongoongolelei.

'Eni P., ta'u 13, 'Iutā, USA

Pukepuke ke Mā'olunga Ho'o Ngaahi Tu'unga Mo'ui

'Oku 'ikai ke fa'a faka-mālohia 'e he kaungāme'a 'oku kehe 'enau tu'unga mo'ui, ho'o tu'unga mo'ui, ka 'i ho'o hoko ko honau kaungāme'a, te ke lava 'o tā ha sīpinga lelei ke nau muimui ai. Ko e taimi 'okú ke ma'u ai ha ngaahi kaungāme'a 'oku mou tui tataú, te ne lava ke fakalotolahi'i koe ke ke tauhi ho'o ngaahi tu'unga mo'ui ke mā'olunga pea mo tokoni ke ke taukave'i 'a e me'a 'oku totonú.

Uāleni S., ta'u 14, 'Olikoni, USA

Lotua ke ke Ma'u ha Ngaahi Kaungāme'a

Na'a ku fa'a lotu hili 'eku hiki mo hoku fāmilí ki ha siteiti fo'ou, ke u ma'u ha ngaahi kaungāme'a te u lava 'o talanoa mo kinautolu kau ki he ongoongolelei. Na'a ku ongo'i ne fakafiemālie'i au 'i he'eku lotú, pea 'osi ha ngaahi māhina si'i mei ai kuó u ma'u ha ngaahi kaungāme'a lelei 'aupito. Te u lava 'o falala te nau poupuu'i au, pea kuo

KO E IVI TĀKIEKINA 'O E KAUNGĀME'A LELEI

"'Oku fie ma'u 'e he taha kotoa ha

kaume'a lelei. 'E takiekina lahi ho'o fakakaua'u mo e 'ulungāngā 'e he kaungāme'a, 'o hangē pē ko ho'o takiekina kinautolú. Te mou lava 'o fefakamālohia'aki mo fefakaloto-lahi'aki 'i he taimi 'oku mou ma'u ai ha tu'unga 'ulungaanga mahu'inga tatau mo ho kaungāme'a. Anga'ofa mo faka'apa'apa'i 'a e taha kotoa pē. 'Oku kau mai ha kakai ta'esiiasi tokolahi ki he Siasí tu'unga 'i hanau kaungāme'a na'a nau fakakau kinautolu 'i he ngaahi 'ekitiviti 'o e Siasí."

Palesiteni Thomas S. Monson, "That We May Touch Heaven," *Ensign*, Nov. 1990, 46.

nau 'osi tokoni'i au ke u fakatupulaki ha 'ofa lahi ange ki he ongoongolelei. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mahu'inga e ngaahi kaungāme'a pea te nau lava 'o 'ai ke faingofua ange 'etau mo'ui 'aki e ongoongolelei.

Sala P., ta'u 16, Lio ti Senelo, Palāsila

FEHU'I KA HOKO MAÍ

"Makehe mei he lotú mo e ako folofolá, ko e hā 'a e founga lelei taha ke fakamālohia ai 'eku fakamo'oni?"

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, mo ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 1 'o Nōvema 2016, ki he liahona.lds.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org.

Kātaki 'o fakakau mai 'a e fakamatala ko 'eni: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fā'ele'i, (3) uotí pe koló, (4) siteikí pe vahefonua, (5) ho'o tohi fakangofua, mo e tohi fakangofua 'a ho'o mātu'a kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'i-meilí) ke pulusi ho'o talí mo e taá.

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Fai 'e Julia Ventura
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*“[’Oku ’i ai hoku fāmili ’i māmani.
’Oku nau angalelei kiate au.]” (Tohi
Hiva ‘a e Fānaú, 98)*

Ta tākaki e nāunaú. Taimi tau-
māta’u!” Ko e talaange ia ‘e he
Tangata’eikí.

Ne malimali ‘a Heiteni ‘i he’ene
siosio holó. Na’e matamatalelei mo
longomo’ui e me’a kotoa. Na’á na
ma’u kotoa ‘a e anovaí!

Na’e muimui ‘a Heiteni he
Tangata’eikí ‘o takai ki mui he kaá ‘o
hiki hake ‘a e fu’u puha me’a taumā-
ta’ú mei he putí. Na’e mamafa, ka
na’e ‘ikai tokanga ia ki ai. Te ne fata
ha puha ‘e liunga ua hono mamafá
heni kapau ‘e lava ai ‘o taumāta’u
mo e Tangata’eikí.

Na’e ngahaha ‘a e ngaahi ‘akau
taumāta’ú ‘i hono fusi hake ‘e he
Tangata’eikí ki tu’á. Na’á ne pehē,
“Ngali kuo mohe ‘a Teni.” “Te ke
lava ‘o fafangu?”

Ne ta’ofi ‘e Heiteni ‘ene
‘amanaki māfulú. “Ō, ‘Io.”

Na’e mei ngalo ia ai, na’e ha’u
mo hono ki’i tehina ko Tení. Na’e
lele holo ma’u pē ‘a Teni mo talanoa
le’olahi. Te ne tuli ‘a e fanga iká ke
nau ‘alu!

Na’e fakasio ki loto he sio’atá.
“Teni, ‘ā ā.”

Ka na’e kei mohe ma’u pē ‘a
Teni ia.

Ne ki’i longo ‘a Heiteni. ‘E lelei,
ka mohe ai pē ‘a Teni lolotonga
‘enau ō ‘o taumāta’ú.

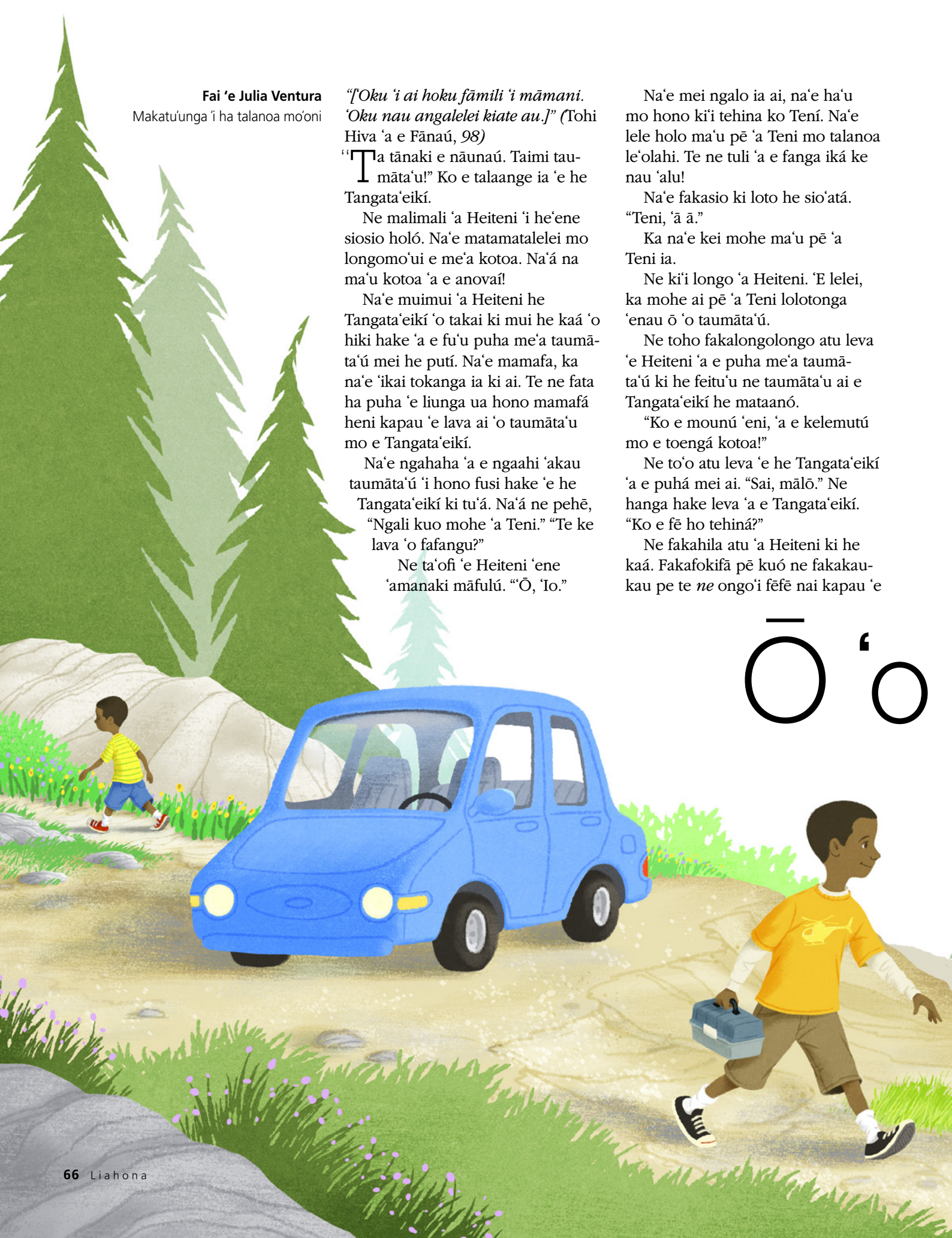
Ne toho fakalongolongo atu leva
‘e Heiteni ‘a e puha me’a taumā-
ta’ú ki he feitu’u ne taumāta’u ai e
Tangata’eikí he mataanó.

“Ko e mounú ‘eni, ‘a e kelemutú
mo e toengá kotoa!”

Ne to’o atu leva ‘e he Tangata’eikí
‘a e puhá mei ai. “Sai, mālō.” Ne
hanga hake leva ‘a e Tangata’eikí.
“Ko e fē ho tehiná?”

Ne fakahila atu ‘a Heiteni ki he
kaá. Fakafokifā pē kuó ne fakakau-
kau pe te *ne* ongo’i fēfē nai kapau ‘e

Ō ‘o

‘ā tokotaha hake ‘i ha feitu‘u fo‘ou. Ne fakakaukau ‘a Heiteni he ‘ikai sai. Ko hono mo‘oní, mahalo te ne ongo‘i ilifia lahi. Pea na‘e kei ta‘u nima pē ‘a Teni.

“Tali si‘i, Tangata‘eiki. Te u vave mai pē.” Ka ‘i he taimi na‘e sio ai ki he loto kaá, kuo pulia ‘a Teni ia!

Na‘e ‘ikai toe ongo‘i ‘e Heiteni ia e ‘alamuhu ‘a e fanga ‘inisēkitē. Na‘e hangē na‘e longotai ‘a e me‘a kotoa.

“Oku ‘ikai ke ‘i heni ‘a Teni ia!” Ko e kaila atu ia ‘a Heitení.

Na‘e fakatovave atu ‘a e Tangata-‘eiki ‘o vakai‘i ‘a e kaá.

Ne pehē ange e Tangata‘eiki, “Mahalo ‘okú ne kumi kitaua.”

“Oku ‘ikai fu‘u fuoloa. He ‘ikai fu‘u mama‘o.”

Na‘e feinga ‘a Heiteni ke ne ogo‘i fiamālie, ka na‘e lēlea hono lotó.

“E lava ke u fai ha lotu?”

“Oku ou tui ko ha fakakaukau lelei ‘aupito ia.”

Na‘e fakamālō ‘a Heiteni ki he Tamai Hēvaní ko hono ki‘i tehiná mo kole ke na lava ‘o ‘ilo ‘a Teni he vave tahá ke ‘oua na‘a si‘i ilifia.

Ko e taimi ne ‘osi ai e lotu ‘a Heitení, kuo ‘ikai toe fu‘u lēlea hono lotó.

Na‘e hili atu leva ‘e he Tangata-‘eiki hono nimá ki he uma ‘o Heitení. “Ko e hā te ke fai kapau ko Teni koe? “Te ke ‘alú ki fē?”

Ne fakatokanga‘i ‘e Heiteni na‘e ava ‘a e matapā he tafa‘aki ‘e taha ‘o e kaá. Mahalo pē na‘e ‘ikai fakatokanga‘i ‘e Teni kinaua he mata-anó. Na‘e tuhu atu leva ‘a Heiteni ki ha ki‘i hala na‘e ofi mai. Na‘á ne talaange, “Mahalo te u kamata lue-lue he hala ko ‘eé.”

Na‘á na fakatovave atu leva he ki‘i halá.

Ko e sekoni kotoa pē na‘e tuai mo faingata‘a. Na‘e lotu loto pē ‘a Heiteni ‘i he‘ene luelué. Na‘á na fononga taimi nounou pē,

peá na afe mai ‘i ha piko he ki‘i halá ‘o fakatokanga‘i atu ‘a Teni ‘i mu‘a.

“Teni!” Ko e kaila atu ia ‘a Heitení.

Na‘e tafoki hake ‘a Teni pea mali-mali. “Hei, na‘á mo oó ki fē?”

Na‘e toe lele vave ‘a e taimí. Na‘e lele atu ‘a Heiteni kia Teni ‘o ne fā‘ofua kiате ia.

Ne talaange ‘e Heiteni, “Oku ou fiefia lahi he‘ema ‘ilo koé.” Na‘á ne fai ha ki‘i lotu fakamālō nounou ‘i hono lotó.

Ka na‘e malimali pē ‘a Teni. “Ko e fē ‘a e iká?”

Ne talaange ‘e Heiteni, “Ha‘u, te u fakahinohino atu.” Na‘e ‘ikai fa‘a ta‘ofi hono va‘é mei he lele ki he anó. “Tau sio pe ko hai te ne ma‘u ‘a e ‘uluaki mata‘iiká. Te u tokoni atu ke fakamounu ho‘o mātā‘ú.” ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘ú ‘i Siōsiá, USA.

Taumāta‘u

Na‘e ‘ikai fa‘a tatali ‘a Heiteni ke ‘alu ‘o toutai! Kapau pē ā na‘e ‘ikai ha‘u ‘a Teni. . . .

Fai 'e 'Eletā
Gary E. Stevenson
'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

‘E founga fēfē nai ha‘aku tokoni ke hoko hoku ‘apí ko ha feitu‘u nonga ange?

‘E lava ke tau ngaahi hotau ‘apí ko
ha feitu‘u nonga, mo mā‘oni‘oni
‘o hangē ko e temipalé.

Tokoni ke tauhi ke ma‘a
mo maau ho ‘apí.

Tautau ha la‘i tā ‘o Sīsū pe ko
e temipalé ‘i ho ‘apí.

Tuku e ngaahi folofolá ‘i ha ngaahi loki
‘e lava ai ho fāmili ‘o ako mo
feako‘aki fakataha.

KO 'ETAU PĒSÍ

Na'e fakafiefia 'aupito ke u 'alu mo hoku fāmilī ki he temipalé. Ko ha fononga lōloa mei homau koló ki he temipalé—meimei houa 'e 14. Na'á mau nofo 'i ha uike 'e taha 'o ofi ki he temipalé. 'Oku ou vēkeveke ke hokosia hoku ta'u 12 ke u fakahoko e papitaisó ma'a 'eku ngaahi kuí. Ko e taha 'o 'eku ngaahi hiva manakó 'a e "Fie Siofia e Temipalé." 'Oku ou fie mali 'i he temipalé pea ma'u ha fāmilī ta'engata. 'Oku ou 'ilo'i ko e temipalé ko e fale ia 'o e 'Eikí.

Sūlia Q., ta'u 11 (i he taimi na'e faitaa'i ai), Koiasi, Palāsila

'OKU TAU SAI'IA HE SIO KI HE TEMIPALÉ

Lolotonga 'eku tā fakatātā 'enī, na'á ku fakakaukau kapau te u muimui ki he ngaahi fekaú, te u lava 'o hū ki he temipalé 'i ha 'aho, 'o hangē pē ko 'eku ongomātu'á, pea sila'i mo ma'u haku fāmilī ta'engata. 'Oku ou 'ofa 'i hoku fāmilī mo e Tamai Hēvani.

Manolita G., ta'u 8 (i he taimi na'e tā fakatātā ai), Sīmalatenikō, Kuatemala

Fai 'e 'Eleni E., ta'u 10 (i he taimi 'o e tā fakatātā), Sani Salavatoa, 'Eli Salavatoa

'Oku ou sai'ia mo hoku kī'i tehiná ke 'alu ki he temipale 'i Melita, 'lukatani, Mekisikou, 'i he taimi kotoa pē 'oku vahe mai ai ki homau uōtí ke mau 'alu. 'Oku mau fakamoleki ha ngaahi taimi 'i he ngoué, pea mau va'inga mo e fānau kehe 'oku ha'u ki he temipalé. 'Oku ou teuteu atu ke u hū ki he temipalé ha 'aho.

Mā'ata S., ta'u 6 (i he taimi 'o e tā fakatātā), 'lukatani, Mekisikou

Mālō e lelei, ngaahi kaungāme'á!

Ko hoku hingoá ko Sitili. Na'á ku nofo
'i Tekimanisitani. Ko ha fonua ia 'i 'Ēsia Loto-
loto. 'Oku ou sai'ia ke laukonga, tā fakatātā,
mo tuitui. 'Oku ou sai'ia he sio fetu'u mo
'eku tangata'eikí. Ko au pē mo hoku
fāmili ne mau kau ki he Siasí
'i he fonuá KOTOA!

Ko ha Talanoa kau kia Sitili

Fai 'e Jill Hacking

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

KO HONO LOTUA 'O MISÍ

*'I ha 'aho 'e taha hili ha fu'u afā lahi, na'e pulia e kīi
pusi ko Misi 'a hoku kaungāme'á. Ne mau fakasio
takai, ka ne 'ikai pē ke mau 'ilo ia. Na'á ku talaange
te mau lava 'o lotu. Na'e 'ikai 'ilo'i 'e hoku ngaahi
kaungāme'á pe 'oku fakahoko fēfē ia, ko ia
na'á ku fakahoko ange kiate kinautolu. Ne
mau tū'ulutui fakataha hifo pea ne mau
takitaha fakahoko pē 'ene lotu. Pea mau
tu'u hake leva pea kamata ke toe fakasio
holó. Ne lele mai ha kīi ta'ahine kiate
kinautolu 'o ne talamai kuó ne 'ilo 'a
Misi! Na'á ku fiefia 'i he'eku vahevahe
ha konga 'o e ongoongolelei mo
hoku kaungāme'á.*

FEAKO'AKI MO E NĪ'IHI KEHĒ

*Ne u ako fakataha
mo Selaia 'i he akō
mo ha fānau mei
he ngaahi fonua
kehekehe. Ne mau
sai'ia ke feako'aki
mo fiefia fakataha.*

NGĀUE FAKAMEA'A MO E FEOHI FIEFIĀ

*Na'a ku fakaafe'i mo Selaia
homa kaungāme'a ke mau
va'inga. Na'a mau tā valivali,
ngāue fakamea'a, mo kai
tunu. Na'a mau fai ha ki'i
talanoa fakatātā 'i he taimi
Kilisimasī mo homau kau-
ngāme'a he kaungā'apī.*

KO HONO FAI 'O E LOTÚ 'I 'APĪ
*Koe'uhī ko kimautilu pē na'e kau
ki he Siasī, na'a mau lotu pē 'i
homau 'apī. Na'a mau fakahoko
ha houalotu sākalamēniti, taimi
hiva, fe'inasī'aki, mo e ngaahi
lēsoni Palaimeli. Na'a ku tā
'a e pianó he taimi hivá.*

'OMI HA FAKATĀTĀ HO LAU'IVA'É KIATE KIMAUTOLU

*'E founa fēfē ha'o tu'u 'ali'aliaki 'i
he muimui kia Sīsūú? Tā ho lau'iva'é
pea 'omi kiate kimautilu ho'o
talanoá mo e taá, fakataha mo
e fakangofua 'a ho'o mātu'á.
'Omi ia 'i he 'initaneti 'i he
liahona.lds.org (lomi'i 'a e
"Submit Your Work") pe 'imeili
ki he liahona@ldschurch.org.*

Fai 'e 'Eletā Jairo
Mazzagardi
'O e Kau
Fitungofulú

Ngaahi Lēsoni mei he Fine'eikí

FEHU'Ī KI HA MĀTU'Ā!

Ko e hā e konga manakoa taha 'i ho'o hoko ko ha mātu'ā?

Ko e hā e konga faingata'a tahā?

Ko e hā e me'a 'oku ne 'ai koe ke ke fiefiā?

Ko e hā e me'a mahu'inga taha 'oku ke fai 'i he 'aho kotoa pē?

'Oku tokoni'i fēfē nai koe 'e he ongo-ongolelei ke ke hoko ko ha mātu'ā lelei ange?

Ko e hā e me'a fakamuimui taha 'oku ke fai 'i he 'aho kotoa pē?

Ko e hā ha ngaahi fehu'ī kehe te ke lava 'o 'eke?

Hoko ko e tokoni ofi ki ho'o fine'eikí pe tangata'eikí 'i ha 'aho 'e taha! Hiki pe tā fakatāta'a 'i ho'o tohinoá e me'a na'á ke akó. Fakamālō ki ho'o mātu'ā 'i he me'a kotoa pē 'oku na fai.

Ihe'eku tupu haké, ko e taimi kotoa pē ne mau ma'u ai ha pa'anga 'e 'ave ma'u pē 'e he'eku fa'eé 'a e lau'i pa'anga faka'ofa tahā—'a ia ne 'ikai fu'u manusi-nusi pe 'ulí—peá ne foaki ia ki he faifekau 'o e siasi ne mau kau ki aí. Na'á ne fai pehē 'i he kotoa 'o 'ene mo'uí. Na'á ne pehē, “Ko e me'a 'eni 'a e 'Otuá.” Talu mei ai mo 'eku kumuni e ngaahi lea ko iá. 'I he taimi na'á ku papitaiso ai ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni-'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he'eku fu'u lahí, na'e 'ikai ke faingata'a kiate au ke u totongi vahe-hongofulu koe'uhí ne 'osi ako'i au 'e he'eku fa'eé ke u talangofua ki he fono ko iá.

Na'e ako'i foki au 'e he'eku fa'eé ke u faitotonu, 'o tatau ai pē kapau ko ha me'a 'oku faingata'a ke faka-hoko. Na'e tō 'e homau kaungā-'apí ha fa'ahinga fua'i'akaú mo e vesitapolo kehekehe. 'I he taimi 'e ní'ihí 'oku fa'a tupu mai 'ene fua-i-'akaú ia 'a'ana 'i homau tafa'aki 'aá. Na'e 'i ai ha taimi ne u toli ai ha ní'ihí 'o e fua'i'akaú ko 'ení 'o 'ave ki he'eku fa'eé. Na'á ne sio mai kiate au peá ne pehē, “Oku 'ikai

ko ha me'a ia 'atautolu.” Ne 'ikai ke u fa'a tui ki ai! Ne u pehē atu, “Ko e hā ho'o 'uhingá? 'Oku 'i he tafa'aki 'ā ia 'otautolú!” Na'á ne toe sio mai peá ne pehē, “Oku 'ikai ko ha me'a ia 'atautolu.” Na'á ne puke leva hoku nimá, peá ma lue atu ki he fale homau kaungā'apí. Na'á ma kole fakamolemole ange 'i hono toli 'ene fua'i'akaú. Na'e talamai 'e he'eku fa'eé kapau te mau fie ma'u ha me'a, 'oku fie ma'u ke mau ma'u ia 'i he faitotonu.

Mahalo pē 'oku 'ikai kau ho'o ongomātu'ā ki he Siasí, pe 'ikai ke mou fa'a fakakaukau tatau. Te ke kei lava pē 'o ako ha ngaahi tefito'i mo'oni mo'oni meiate kinaua, 'o hangē ko e faitotonú, fua fatongiá, mo'ui fakafalala pē kiate kitá, mo e ngāue mālohí. 'E hoko e ngaahi tefito'i mo'oni ko iá ko ha tāpuaki ma'ongo'onga 'i ho'o mo'uí. ■

Kau Mo'unga'i Fefine 'i he Tohi 'a Molomoná

‘O ku tokolahi ha hou'eiki fefine 'i he Tohi 'a Molomoná ne nau hoko ko ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei kiate kitautolu. Ko ha kaati 'eni 'e tolu 'o ha kau mo'unga'i fefine ke tñnaki atu! 'Oku 'ikai ke tau 'ilo kotoa honau hingoá, ka te tau kei lava 'o ako mei he'enua ngaahi fa'ifa'itaki'angá. 'E founa fēfē ha'o hoko 'o tatau mo e kau fefine ko 'eni he Tohi 'a Molomoná?

Te ke lava nai 'o ma'u 'a e toenga 'o e kau fefine ko 'eni 'i he folofolá? Fa'u ha'o ngaahi kaati mo'unga'i fefine pea 'omi ha tā!

- 1 Nīfai 7:19. Na'e fakahaa'i 'e he kau fafiné ni ha lototoá 'aki 'enua taukave'i 'a Nīfai. Ko hai kinautolu?
- 2 Nīfai 5:6. Na'e tui 'a e kau fafiné ni ki he 'Otuá pea muimui 'ia Nīfai ki he maomaonganoá. Ko hai kinautolu?
- 'Alamā 56:47–48. Na'e ako'i 'e he kau fafiné ni 'enua fānaú kau ki he 'Otuá. Ko hai kinautolu?

[Tali: ofefine mo e uafiti 'o 'Isimeli, tuofafine 'o Nīfai, ngaahi fa'e 'a e kau tau lototoá]

Kosi, pelu, mo tauhi 'a e ngaahi kaati tukupā ko 'eni!

'E Lava Ke u Ma'u ha Fakamo'oni!

Na'e ma'u 'e Selaia ha fakamo'oni ko ha palōfita 'a e 'Otuá 'a hono husepāniti ko Līhaí. Te ke lava 'o hangē ko Selaia 'aki ha'o ma'u ha'o fakamo'oni pea vahevahe ia mo ha nīhi kehe!

- ☐ Lau 'a e 1 Nīfai 5:7–8.
- ☐ Hiki ho'o fakamo'oni pe vahevahe ia mo ha kaungāme'a pe mēmipa 'o e fāmili.
- ☐ 'Oku ou fakatukupaa'i au ke . . .

KO E KUINI

Te u Lava 'o Tui!

Náe tui 'a e uaifi 'o Lamonái ko 'Āmoní ko ha palōfita 'a e 'Otuá. Te ke lava 'o hangē ko e uaifi 'o Lamonái 'aki ha'o tui ki hotau palofita mo e kau 'aposetolo 'o e 'aho ní!

- ☐ Lau 'a e 'Alamā 19:2–5, 8–10.
- ☐ Mamata 'i ha malanga konifelenisi meia Palesiteni Monisoni. 'Okú ke tui ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá?
- ☐ 'Oku ou fakatukupaa'i au ke . . .

KO E KAUNANGÁ

Te u Lava 'o Lea!

Ko ha tangata faiangahala 'a Molianitoni. Ná'a ne haha ha taha 'o 'ene kau kaunangá, peá ne fakakaukau ke ne fakahā ki he 'Eikita ko Molonái 'a e ngaahi me'a ne fai 'e Molianitoni. Te ke lava 'o tatau mo e kaunangá 'aki ha'o lea 'i he taimi 'oku 'ikai totonu ai e ngaahi me'a!

- ☐ Lau 'a e 'Alamā 50:30–31.
- ☐ Kapau 'oku houtamaki atu ha taha, pe 'okú ke fakatokanga'i ha taha 'oku fakamama-hi'i, tala ki ha taha lahi 'okú ke falala ki ai.
- ☐ 'Oku ou fakatukupaa'i au ke . . .

Ko e Fononga ki he Fonua 'o e Tala'ofá

Na'e nofo 'a Sēleti mo hono tokouá 'i ha tele'a mo hona fāmilí mo e kaungāme'á. Na'e 'a'ahi mai 'a Sīsū Kalaisi ki he tokoua 'o Sēletí. Na'á Ne fekau kiate ia ke ne fo'u ha ngaahi vaka ke fetuku atu hono kakaí 'i he ngaahi vaí ki he fonua 'o e tala'ofá.

Na'e fo'u 'e he kakaí ha ngaahi vaka 'o 'ikai ha ngaahi matapā. Na'e hoha'a 'a e tokoua 'o Sēletí pe 'e founa fēfē ha'anau mānava mo mamata. Na'e folofola 'a Sīsū 'oku totonu ke nau 'ai ha ngaahi ava 'i he vaká ke hū atu ai ha 'ea.

Kae fēfē nai ha maama?
Na'e ngaohi 'e he tokoua
'o Sēletí ha ngaahi fo'i maka
hinehina 'e 16. Na'á ne kole
kia Sīsū ke Ne ala mu'a ki ai
'aki Hono louhi'i to'ukupú
ke fakaulo ia.

Na'e mamata 'a e tokoua
'o Sēletí ki he ala 'a Sīsū ki
he fo'i maka takitaha 'aki Hono
louhi'i to'ukupú. Na'e ulo ngingila
'a e ngaahi fo'i maká. Koe'uhí ko e
lahi e tui 'a e tokoua 'o Sēletí, na'á
ne mamata kia Sīsū Kalaisi!

Na'e 'omi 'e he 'Otuá ha ngaahi matangi 'o ne 'ave 'a e ngaahi vaká 'i he ngaahi vaí. 'I he'enau tū'uta ki he fonua 'o e tala'ofá, na'e lotu 'a e kau Sēletí 'o fakamālō ki he 'Otuá 'i hono malu'i kinautolú.

'E lava ke tau hangē ko e tokoua 'o Sēletí 'i he taimi 'oku tau falala ai ki he 'Otuá mo ma'u ha tui kia Sīsū Kalaisí. ■

'Oku Ngaohi Au 'e he Mūsiká ke u Fiefia

Palesiteni
Gordon B. Hinckley
(1910–2008)

KO E POTO FAKALANGI E SIASI 'O E 'EIKÍ

*'Oku lalanga 'e he 'Otuá 'Ene kupesí 'o fakata-
tatau ki He'ene fokotu'utu'u ma'ongo'ongá.*

'Oku hā mahino e poto fakalangi 'i hono fokotu'utu'u 'o e ngāué ni pea mo e uiui' ki he tu'unga fakatimu'á. Ko e Kau Taki Mā'olungá ko e ni'ihī fakafō'ituitui katoa, 'oku nau takitaha e 'ulungaanga. 'Oku nau takitaha 'omi ki honau ngaahi fatongia ha ngaahi taukei kehekehe mo e puipuitu'a. Ko e taimi 'oku 'i ai ai ha ngaahi me'a ke alea' 'i he ngaahi fakataha alēlea pule 'o e Siasí, 'oku tau'atāina 'a e taha kotoa ke fakahaa' 'ene fakakaukau. 'Oku mālie ke sotonu 'i he mālohi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he kau tangatā ni, 'i he sio ha taha 'i he founga 'o e ngāué. 'Oku kehekehe 'enau ngaahi fakakaukau ka 'oku 'ikai ke nau teitei fakakikihi pea 'oku molū 'o a'u ki hano fakahaa' 'i 'o e uouangatahá. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Ko hoku falé ko ha fale ia 'o e maau" (vakai, T&F 132:8). 'Oku ou a'usia hano fakafō'ou ma'u pē 'o e tuí, 'i he'eku sotonu he founga ni 'i he ngāué. . . .

'Oku fakahaa' 'e ha ni'ihī 'enau hoha'a he 'oku ngalingali ko e Palesiteni 'o e Siasí ko ha tangata motu'a ma'u pē, pea ko 'eku tali ki aí, "Hono 'ikai ko ha tāpuaki!" Ko e ngāue 'i he

kuonga fakakosipeli ko 'ení na'e fuofua kamata ia 'i hono me'angāue 'aki e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ko e taimi ko iá na'e kei talavou mo longomo'ui, pea na'e 'ikai tuku 'ene fakakaukau 'i he ngaahi tukufakaholo 'o hono kuongá. Ko 'ene fakakaukau na'e kei fakakaukau 'o hangē ko e tou tupú 'a ia 'e lava 'e he 'Eikí 'o ngaohi 'o hangē ha 'umea fō'ou mo moluú 'i He'ene kamata 'Ene ngāué.

Ko e tokotaha na'á ne fetongi 'a Siosefa na'e kei talavou 'i he'ene fehangaangai mo e fatongia mafatukituki hono taki e kakaí kotoa 'i he maomaonganoá ki ha fonua fō'ou.

Ka kuo tokamālie 'a e ngaahi tefito' me'a 'o 'etau tokātelinē, pea kuo fokotu'u kitautolu ko ha kakai, kae 'oua kuo tu'utu'uni 'e he 'Eikí ha me'a

kehe. 'Oku 'ikai ke tau fie ma'u ke liliu fō'ou. 'Oku fie ma'u ke tau lí'oa 'i he talangofua ki he ngaahi tefito' mo'oni fakalangi kuo fakahaá. 'Oku fie ma'u ke tau mateaki' hotau kau taki, 'a ia kuo fokotu'u 'e he 'Otuá. Ko ia hotau palōfita, hotau tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahaá. He 'ikai teitei tuku ke ta'e 'i ai hatau palōfita kapau te tau mo'ui tauu ke ma'u ha palōfita. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke anga fakatamaiki. Kuó Ne 'ai pea te Ne kei 'ai ha kau tangata kei talavou ange ke nau fefononga'aki 'i he funga māmaní ke fakahoko 'a e ngāué. Ko ia 'a e taula'eiki lahi pulé, ko e tauhi 'o e ngaahi ki kotoa 'o e lakanga fakataula-eiki mā'oni'oni, pea mo e le'o 'o e fakahā mei he 'Otuá ki Hono kakaí.

'Oku 'i ai ha paloveape motu'a 'oku pehē, "Ko e to'u tupú ki he ngāué. Matu'otu'á ki he fakapotopotó."

Te u pehē 'oku 'i ai ha fa'ahinga me'a fakafiemālie mo'oni 'i hono 'ilo'i te tau ma'u ha Palesiteni kuo 'osi fakatonutonu mo ako'í, 'ahi'ahi' mo sivi'i, pea kuo 'osi fakamālohia 'i he ngāué 'i he'ene tauhi ki he ngāué pea mo 'ene angatonú, pea matu'otu'a 'ene tuí, pea kuo tanumaki 'ene vāofi mo e 'Otuá 'i ha vaha'ataimi 'o ha ngaahi ta'u lahi. . . .

'Oku 'ikai fie ma'u ke tau manava-si' ki he kaha'ú kapau 'oku tau piki-tai ki he ngaahi tefito' mo'oni kuo fakahaá. ■

"He Slumbers Not, nor Sleeps," Ensign, May 1983, 5–8. Na'e fakalelei' a e fakailonga leá mo e fakamata'itohi lahi.

NGAAHI FAKAKAUKAU

Te u mā'u 'i fē ha loto to'a ke u kītaki atu?

"Mahalo te ke ongo'i kuo tā'e'aonga ho'o mō'uī. Mahalo kuó ke faiangahala. Mahalo 'okú ke ilifia, 'ita, loto mamahi, pe fakamamahī koe 'e he veiveiuá. Kae hangē ko hono 'ilo 'e he Tauhi Sipi Lelei 'Ene sipi molé, kapau 'e hiki hake ho lotó ki he Fakamo'ui 'o e māmaní, te Ne 'ilo koe. Te Ne fakahaofi koe. Te Ne hiki hake koe 'o hili ki Hono umá. Te Ne fua mai koe ki 'api."

‘I he Makasini Foki ko ‘Ení

MA’Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

^{Tu'u} ^{Ko ha} Kau Nofotu'i Mo'oni

Ko e hoko ko ha nofotu'i mo'oni 'oku mahulu hake ia 'i ho ta'u motu'á—'oku fekau'aki ia mo e tokoni ke teuteu 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sīsū Kalaisi.

p. 46

MA’Á E TO’U TUPÚ

MĀLOHI KE VILITAKÍ

p. 58

Na'e tokoni ha fanga ki'i me'a faingofua lotolotonga e sivi'i faingata'a taha 'o 'eku mo'ui, ke u kei fetu'utaki mo e 'Otuá kae 'ikai teke'i la mo 'ita.

MA’Á E FĀNAÚ

Ngaahi Lēsoni mei he Fine'eikí

p. 72

Fai ange ki ho'o fa'eé mo e tangata'eikí 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ke 'ilo'i e me'a 'okú na sai'ia ai 'i he hoko ko e mātu'á!

